

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za bosanski, hrvatski, srpski jezik

JEZIK BAŠAGIĆEVOG ČASOPISA *OGLEDALO*

Završni magistarski rad

Kandidat: Vedad Mulavdić

Mentorica: prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, april 2021.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Vedad Mulavdić

Indeks broj 3330/2019; vanredni student

Odsjek za bosanski, hrvatski, srpski jezik; dvopredmetni studij

Jezik Bašagićevog časopisa *Ogledalo*

Završni magistarski rad

Predmet: Historija književnog jezika II

Mentorica: prof. dr. Lejla Nakaš

Sarajevo, april 2021.

SADRŽAJ

I DIO: O ČASOPISU *OGLEDALO*

1. Uvod	6
2. Dosadašnja proučavanja časopisa <i>Ogledalo</i>	7
3. Razlozi i ciljevi pokretanja časopisa.....	13
4. Godina 1907.	17
4.1. Historijsko-politički kontekst.....	17
4.2. Kulturno-književni kontekst.....	21
4.3. Kontekst Bašagićeve stvaralačke biografije.....	24
5. Mjesto <i>Ogledala</i> u razvoju štampe Bosne i Hercegovine u austrougarsko doba.....	25
6. Tekstovi i saradnici u časopisu: opći pregled.....	27
7. Tekstovi o jeziku i književnosti.....	31
8. Zaključak.....	40
9. Bibliografija tekstova u časopisu <i>Ogledalo</i>	41
9.1. Uvodnici.....	42
9.2. Neraspoređeni članci.....	43
9.3. Politički pregled.....	45
9.4. Domaće vijesti.....	48
9.5. Islamski svijet.....	56
9.6. Uzgredne bilješke.....	57
9.7. Podlistak.....	61
9.8. Tuhaf.....	62
9.9. Naši dopisi.....	62
9.10. Brzjavne vijesti.....	64
9.11. Članci uredništva.....	64

II DIO: O JEZIKU ČASOPISA *OGLEDALO*

1. Uvod.....	66
2. Dosadašnja proučavanja jezika štampe u Bosni i Hercegovini.....	67
3. Izvori i metodologija istraživanja.....	69
4. Jezik časopisa <i>Ogledalo</i>	70
4.1. Grafija i ortografija.....	70
4.2. Fonetske karakteristike.....	74
4.2.1. Vokalizam.....	74
4.2.2. Konsonantizam.....	78
4.2.3. Konsonantske promjene.....	82
4.3. Morfološke karakteristike.....	85
4.3.1. Pridjevsko-zamjenička deklinacija.....	85
4.3.2. Glagolski sistem.....	88
4.3.3. Nepromjenljive riječi.....	93
4.4. Sintaksičke karakteristike.....	95
4.5. Karakteristike leksike.....	100
4.6. Karakteristike frazeologije.....	106
5. Utjecaji književnojezičke tradicije.....	109
6. Jezik <i>Ogledala</i> prema jeziku štampe u Bosni i Hercegovini u austrougarsko doba..	115
7. Jezik <i>Ogledala</i> prema Bašagićevu jeziku u drugim djelima.....	118
8. Zaključak.....	121
9. Bibliografija.....	124

I DIO
O ČASOPISU *OGLEDALO*

1. UVOD

Tema ovog rada je jezik Bašagićeva časopisa *Ogledalo*. Ovaj časopis je još jedno od djela kojim je Safvet-beg Bašagić¹ zadužio bosanskohercegovačku i bošnjačku književnost i kulturu. Iako je tokom 1907. godine štampano samo 13 brojeva ovog časopisa, on je ostavio trag u historiji bosanskohercegovačke periodike austrougarskog vremena. U njemu je Bašagić na sebi svojstven način progovarao o aktuelnim temama koje su tištale njegovu generaciju. Po svojoj fizionomiji *Ogledalo* je bilo politički list. To je svakako imalo utjecaja ne samo na način pisanja, selekciju i sadržaj tekstova, već i na sam jezik ovoga časopisa. Isto tako, u časopisu nije pisao veliki broj saradnika sa strane, pa je jezik i stil tekstova dosta ujednačen. Treba istaći da je izgled, način uređivanja, raspored gradiva i stil pisanja bio sličan ostalim časopisima pokrenutim u vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini.

Da bi se na adekvatan način moglo govoriti o jeziku ovoga časopisa, potrebno je najprije navesti opće podatke o njemu, koji uključuju okolnosti njegova pokretanja i izdavanja, zatim historijsko-politički, te kulturno-književni kontekst u kojem se časopis pojavljuje, kao i odnos između *Ogledala* i drugih časopisa tog vremena. Isto tako, da bi se mogao vidjeti sadržaj i obim tekstova u časopisu, potrebno ih je navesti u okviru jednog bibliografskog prikaza, budući da još uvijek nemamo cjelovite bibliografske obrade ovoga časopisa. U drugom dijelu rada će se konkretnije govoriti o samim jezičkim osobinama tekstova u časopisu. One će se pokušati osvijetliti uzimajući u obzir širi kontekst, koji uključuje jezik štampe tog doba, ali i užu kontekst, gdje će se pojedine jezičke karakteristike časopisa porediti s Bašagićevim književnojezičkim izrazom iskazanim u drugim, prvenstveno književnim djelima. Uvjereni smo da će ovakav metodološki pristup rezultirati cjelovitim uvidom ne samo u sadržaj i jezički izraz ovoga časopisa.

¹ Safvet-beg Bašagić (1870–1934) jedan je od najznačajnijih predstavnika bošnjačke preporodne književnosti. Bio je pjesnik, dramski pisac, prevodilac, orijentalista, historičar, historičar književnosti, kustos Zemaljskog muzeja, političar, duštveni i kulturni radnik. Mnogo je doprinio razvoju novije bošnjačke književnosti, a njegovi tekstovi predstavljaju prvence bošnjačke dramske literature. Najpoznatija djela su zbirke pjesama *Trofanda iz hercegovačke dubrave*, *Misli i čuvstva*, prevod Hajamovih *Rubaija*. Od naučnih djela najvažnija su: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, zatim njegova doktorska disertacija *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, te knjiga *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Jedno kratko vrijeme izdavao je i časopis *Ogledalo*. Učestvovao je u osnivanju časopisa *Behar* i kulturnog društva *Gajret*. Izbor iz njegovih književnih djela štampan je 1971. godine u redakciji Muhsina Rizvića, a izbor iz naučnih djela štampan je 1986. godine u redakciji Amira Ljubovića i Džemala Čehajića. (Rizvić 1990), (Maglajlić 1999), Gazić (2010), Traljić (1998), Džanko (2006).

Analiza građe je uvjetovala da se prema temi odabere ovakav istraživački pristup, budući da su tekstovi u časopisu tematski, metodološki i jezički dosta ujednačeni, što može voditi ka osnovnoj tezi, koja glasi da se jezik časopisa *Ogledalo* ne razlikuje mnogo od Bašagićeva jezičkog izraza u drugim, prvenstveno književnim djelima. To govori da je na djelu proces ujednačavanja i stabiliziranja književnojezičkog izraza u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine, kome je naročito pogodovala bogata štampana produkcija, koja je uključivala ne samo novine i časopise, već i djela narodne i umjetničke književnosti. Svoju ulogu u stabiliziranju jezičkog izraza imala je i ukupna austrougarska jezička politika, a u tom kontekstu posebno je važno naglasiti i odgovarajuće procese na tom polju koji su se dogodili baš u godini štampanja časopisa *Ogledalo*. Sve ovo pokazuje da je ispitivanje jezičkog izraza ovog časopisa neophodan zadatak, koji može doprinijeti našem boljem poznavanju ne samo jezika periodike s početka 20. vijeka, već i Bašagićeva jezičkog izraza u cjelini. Ovakva saznanja o pojedinačnim temama, makar i unutar opusa jednog pisca, uvjereni smo, mogu poslužiti kao polazna tačka u razmišljanjima o sintetskom proučavanju historije bosanskog književnog jezika u vrijeme austrougarske vladavine.

2. DOSADAŠNJA PROUČAVANJA ČASOPISA *OGLEDALO*

Književno-kulturni pa i politički rad Safvet-bega Bašagića do sada je dosta dobro proučen. To proučavanje počinje tridesetih godina 20. vijeka, odmah nakon Bašagićeve smrti, gdje mnogi proučavaoci njegova rada vrlo afirmativno pišu o životu i radu ovoga pisca, posebno ističući kvalitet njegovih originalnih književnih djela. Također, dosta se piše i o njegovom naučnom i stručnom radu, posebno na poljima orijentalistike i historiografije, a u nekim tekstovima ističu se i mnogobrojne Bašagićeve zasluge za ukupno kulturno uzdizanje i osvješćivanje bošnjačkog naroda.² U svim tim tekstovima jako malo je napisano koji govore o Bašagićevu radu u časopisu *Ogledalo*. Četrdesetih godina 20. vijeka u štampi se pojavljuje do sada najcjelovitiji tekst o Bašagićevu časopisu. Riječ je o tekstu Hazima Šabanovića,

² U tom kontekstu potrebno je spomenuti posebni broj časopisa *Novi behar* posvećen životu i radu Safvet-bega Bašagića, koji je štampan poslije Bašagićeve smrti 1934. godine. U tom broju su mnogi Bašagićevi prijatelji i saradnici (Hamdija Kreševljaković, Ivan Miličević, Alija Nametak, Edhem Mulabdić i drugi) pisali o različitim aspektima njegova života i rada. Svi ti tekstovi sabrani su u *Novom beharu*, godina VII (1933–1934), broj 19–21. O tome vidjeti u: Kantardžić 2007.

objavljenom 1942. godine u *Kalendaru Narodne uzdanice*.³ U tom tekstu Šabanović raspravlja o značaju časopisa *Ogledalo* u cjelokupnom Bašagićevu književnom i publicističkom radu, govori o nastanku i pokretanju časopisa, navodeći da je “pojava 'Ogledala' događaj u kulturnom, socijalnom i političkom životu bosansko-hercegovačkih muslimana” (Šabanović 1942: 177). Cilj lista bio je da “brani muslimanske interese na koje su naši usrećitelji bili navalili kao mačad na vareniku i da propagira ideje o ispravno suvremenoj orijentaciji muslimana” (Šabanović 1942: 177). U nastavku teksta Šabanović ukratko donosi sadržaj samog lista, posebno se osvrćući na politička gledišta koja Bašagić u tom listu propagira. On je smatrao da je Bašagić upravo u ovom časopisu profilirao svoja gledišta o tada aktuelnim političkim pitanjima, kakva su: pogled na nacionalnu politiku, agrarno pitanje kao jedno od najznačajnijih političkih pitanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine, interkonfesionalni odnosi, te borba za vjersko-prosvjetnu i vakufsko-mearifsku imovinu. Šabanović navodi da je Bašagić pokrenuo časopis u vrijeme kada su prilike na političkoj sceni bile vrlo nejasne, a pokretanje jednog ovakvog časopisa “trebalo je (...) te mutne prilike izbistriti” (Šabanović 1942: 179).

Proučavanje Bašagićeva djela intezivira se sedamdesetih godina 20. vijeka, kada izlaze njegova *Izabrana djela* u dvije knjige u redakciji Muhsina Rizvića.⁴ Ova *Izabrana djela* uglavnom cjelovito obrađuju Bašagićev književni rad, prvenstveno poeziju, zatim esejistiku, te prijevode s orijentalnih jezika. Unutar ovog djela posebno značajna je opsežna bibliografija Bašagićevih radova⁵, unutar koje nalazimo i dosta tekstova iz časopisa *Ogledalo* (Rizvić 1971). Nešto više informacija o ovom Bašagićevom časopisu nalazimo u Rizvićevoj studiji o bošnjačkoj književnosti za vrijeme austrougarske vladavine. U toj knjizi on kaže da Bašagić “u januaru 1907. (...) traži dozvolu za pokretanje političkog lista”, a “pošto se spremao zakon o štampi, Bašagić je morao izvjesno vrijeme čekati na dozvolu, a kad ju je dobio, pokreće 'Ogledalo' koje je izlazilo svega tri mjeseca (trinaest brojeva u godini 1907)” (Rizvić 1990: 77). Nešto podataka o časopisu *Ogledalo* nalazimo u trećoj knjizi *Bibliografije književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850–1918*, u tekstu Slavka Sušilovića.⁶ U tom tekstu Sušilović navodi osnovne informacije o časopisu, ali također pogrešno navodi da je “vlasnik lista bio Tevki-beg Bašagić, a glavni i odgovorni urednik

³ Hazim Šabanović: “Bašagićevo 'Ogledalo'”, *Kalendar Narodna uzdanica* X/1942, Sarajevo, 177–187.

⁴ Safvet-beg Bašagić, *Izabrana djela I–II*, priredio Muhsin Rizvić, Svjetlost, Sarajevo, 1971. godine.

⁵ Rizvić, Muhsin: “Bibliografija”, u: Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela, knj. II*, priredio Muhsin Rizvić, Svjetlost, Sarajevo 1971, str. 255–290.

⁶ Sušilović, Slavko: “Ogledalo”, u: Tutnjević, Staniša (ur.): *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850–1918*, knjiga III, Institut za književnost, Sarajevo, 1991, str. 922–926.

Safvet-beg Bašagić” (Sušilović 1991: 923). U nastavku teksta kaže da je razlog gašenja lista nakon samo tri mjeseca izlaženja to što “list nije uspio da pronade koncepciju i model, koji bi mu omogućili duži vijek i ozbiljniji razvoj i više predstavlja nedovršen pokušaj nego ozbiljnu realizaciju na osnovu koje bi se mogle davati bilo kakve pouzdanije ocjene glasila” (Sušilović 1991: 923). Dojam je da autor ovdje suviše strogo ocjenjuje list, koji je bez obzira na kratak period svoga izlaženja ipak imao profiliranu formu i sadržaj, a i svoju čitalačku publiku na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, o čemu mogu svjedočiti brojni dopisi redakciji časopisa, u kojima se govori o aktuelnostima iz drugih gradova. Što se tiče gašenja lista, razlog za to nije nedostatak koncepcije i modela, već se u samoj bilješci o gašenju lista, štampanoj na prvoj strani 13. broja kaže: *S ovim brojem obustavljamo ga na neko vrijeme dok se prilike kristaliziraju*. Iz ove rečenice vidi se da je planirano da obustava bude privremenog karaktera, a prilike koje se trebaju kristalizirati su vjerovatno finansijske prilike. Dokaz za to su i mnogobrojni oglasi u ranijim brojevima časopisima, gdje se pretplatnici mole da izmire pretplatu, kako bi list mogao nesmetano funkcionisati.

U biografskoj bilješci u izboru iz Bašagićeva dramskog i pjesničkog stvaralaštva, Munib Maglajlić navodi da “1907. pokreće list *Ogledalo* (koji je izlazio samo četiri mjeseca)” (Maglajlić 1999b: 335). Sličnu formulaciju nalazimo i u *Biserju* Alije Isakovića, gdje se kaže sljedeće: “Kad je (1907.) zatražio da pokrene politički list, nude mu da se vrati na posao (na službu profesora u Velikoj gimnaziji u Sarajevu, op V.M), ali odbija. Pokreće *Ogledalo*, koje je izlazilo svega tri mjeseca, odnosno 13 brojeva u 1907.” (Isaković 2002: 285). Nešto više podataka o Bašagićevu političkom angažmanu nalazimo u monografiji Muhidina Džanke.⁷ U jednom dijelu te knjige on elaborira Bašagićevu ulogu kao narodnog prosvjetitelja, publiciste, novinara, folkloriste, kulturnog radnika; jednom riječju angažovanog intelektualca. On navodi kako je došlo do pokretanja časopisa, na koji način je Bašagić okupio ljude za realizaciju ove ideje i ističe da je *Ogledalo* “imalo autonomističke pretenzije, a Bašagić je posebno isticao prirodno i historijsko pravo bosanskih muslimana na Bosnu i Hercegovinu (...)” (Džanko 2006: 206). Ovdje se pokretanje ovog časopisa sasvim ispravno gleda u kontekstu ukupnog Bašagićeva političkog angažmana, koji se promatra na ravni njegova odnosa prema samoj austrougarskoj upravi, zatim prema pokretu za vjersko-prosvjetnu autonomiju, kao najznačajnijem bošnjačkom pokretu za vrijeme austrougarske vladavine, zatim njegovo djelovanje kao člana grupe tzv. “naprednih muslimana”, te na koncu njegovo konkretno

⁷ Džanko, Muhidin: *Dr. Safvet-beg Bašagić- Redžepašić: (Mirza Safvet, vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.

političko djelovanje, kao narodnog poslanika u Bosanskom saboru pred kraj austrougarske uprave. U knjizi Lejle Gazić o naučnom i stručnom djelu Safvet-bega Bašagića, također ne nalazimo mnogo podataka o časopisu *Ogledalo*. To je i razumljivo, budući da je u fokusu ove knjige Bašagićev rad na polju orijentalne filologije i historije. Ipak, u biografskoj bilješci, autorica navodi sljedeće: “Pošto je ostao bez posla, Bašagić je zatražio dozvolu za osnivanje jednog političkog lista (...) Čim je dobio dozvolu, Bašagić je osnovao list pod nazivom *Ogledalo*. Nažalost, list je bio kratkog vijeka, u tri mjeseca izašlo je samo trinaest brojeva” (Gazić 2010: 29). Najzad, ove godine je iz štampe izašla knjiga pod naslovom *Safvet-beg Bašagić*, koju je za štampu priredio Mirzet Hamzić⁸, a koja uglavnom donosi izbor iz Bašagićeve poezije, dramskog stvaralaštva i eseja o pjesnicima na orijentalnim jezicima. U predgovoru knjige pod naslovom “Safvet-beg Bašagić, posebno bitna figura bošnjačke kulture”, Hamzić uopće ne spominje Bašagićev rad na časopisu *Ogledalo*.

U radovima koji se uglavnom bave biografijom Safvet-bega Bašagića i njegovom značaju za bošnjačku kulturu, nalazimo na podatke o časopisu *Ogledalo*. To su najprije radovi Mahmuda Traljića. Donoseći Bašagićevu biografiju u knjizi *Istaknuti Bošnjaci*, Traljić daje jedan sažet pregled Bašagićeva književnog, kulturnog, pa i političkog rada, ističući njegova najznačajnija književna i naučno-stručna djela. U tom smislu o časopisu *Ogledalo*, piše sljedeće: “ U godini 1907. izdavao je list *Ogledalo* (Ibret), od koga je izašlo svega 13 brojeva. List je bio veoma zapažen i cijenjen” (Traljić 1998: 23). Slično Traljić navodi i u knjizi o bitnim datumima iz islamske prošlosti Bošnjaka, gdje u tekstu o Bašagiću kaže sljedeće: “Jedno vrijeme izdaje politički list *Ogledalo* (izašlo svega 13 brojeva)” (Traljić 1996: 53).

Najviše podataka o Bašagićevu političkom radu i samom časopisu *Ogledalo* nalazimo u historiografskoj i politološkoj literaturi. U tom smislu naročito su važne knjige Mustafe Imamovića⁹ i Šaćira Filandre¹⁰. U svojoj knjizi Imamović navodi da je poslije Kallayeve smrti 1903. godine došlo do intenzivnijeg organiziranja političkog života u Bosni i Hercegovini. To je bilo povezano s razvojem građanske klase i osnivanjem prvih političkih partija. Paralelno s tim dolazi do pokretanja velikog broja časopisa i listova, među kojima su posebno mjesto zauzimali politički listovi. Oni su svakim danom imali sve veći broj pretplatnika, što je govorilo o tome da su ti listovi bili platforma na kojoj su pojedine političke partije ili

⁸ *Safvet-beg Bašagić*, priredio i predgovor napisao Mirzet Hamzić, Dobra knjiga, Sarajevo, 2020.

⁹ Imamović, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1997.

¹⁰ Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998.

grupacije iskazivale svoja stajališta o aktuelnim političkim pitanjima u Bosni i Hercegovini. Imamović kaže da je ovakav razvoj štampe “dovoljna indicija o politizaciji građanstva i sazrijevanju političkih prilika u Bosni i Hercegovini” (Imamović 1997: 133). Govoreći o časopisu *Ogledalo*, on kaže da je Bašagić, koji je pripadao grupi tzv. “naprednih muslimana”, na stranicama tog lista pokušao pronaći kompromis s predstavnicima pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju, tj. s predstavnicima Muslimanske narodne stranke: “Međutim, do sporazuma nije došlo, uglavnom zbog sukoba oko uprave 'Gajreta', a i činjenice da je Bašagić u svojim naporima ostao usamljen, pa je krajem avgusta 1907. obustavio izdavanje svog lista 'Ogledalo'” (Imamović 1997: 179). Grupa “naprednih muslimana” nije bila homogena. Činilo ju je “nešto uglednijih građana, režimski orijentiranih, posebno gradonačelnik Sarajeva Esad ef. Kulović i tešanjski veletrgovac Ademaga Mešić; nekoliko nezavisnih intelektualaca od kojih je naistaknutiji Safvet Bašagić; i jedan broj državnih činovnika, među kojima su po aktivnosti zapaženi Osman Nuri Hadžić i Edhem Mulabdić” (Imamović 1997: 175). Politika ove grupe bila je, u suštini, nezamjeranje saustrogarskim vlastima, umjerena podrška pokretu za vjersko-prosvjetnu autonomiju, isticanje inteligencije kao one snage koja *treba da zagje u široke slojeve naroda, da – identificirajući se s narodom počne svoj rad shodan, narodnom shvaćanju i prilikama u zemlji (...)* pri čemu se upozorava da *ne bude li se narodna inteligencija postavila na čisto demokratsko stanovište, ne će joj biti moguće da radi realno i uspješno za narod i njegov kulturni napredak.*¹¹ Napredni muslimani najveću vrijednost vide u kulturno-prosvjetnom uzdizanju bošnjačkog stanovništva i suprotstavljaju se religiji, naročito ulemi, koja je zastupala konzervativna stajališta neprihvatanja evropeizacije koju je donosila nova austrovarska vlast. Međutim, ona je nastupala i sa svojih klasnih pozicija. Naime, “oni su se nadali da će reformirati muslimansku zajednicu, a da neće narušiti svoj ekonomski položaj” (Donia 2020: 70). Većina te inteligencije je dolazila iz veleposjedničkih, feudalnih krugova i krugova činovnika bliskih austrovarskim vlastima od kojih su materijalno bili zavisni. Zbog toga nisu mogli zauzeti revolucionarniji kurs prema austrovarskoj administraciji, a u njihovoj književnosti “socijalni problemi muslimanskih masa nisu postojali i oni ih u svojim djelima nisu postavljali” (Isaković 2002: 9). Biti napredni musliman u tom vremenu značilo je prije svega isticati prosvjetu i obrazovanje kao najveće vrijednosti, prilagoditi se novoj, zapadnoevropskoj paradigmi življenja, odbaciti konzervativne stavove uleme, štititi interese veleposjednika i jačati osjećaj pripadnosti

¹¹ Anonim (Safvet-beg Bašagić): Kratak pogled na općenite prilike u Bosni i Hercegovini. *Ogledalo*, I/ 1907, 9, str. 2.

“muslimanskom elementu”; biti inteligencija čija je dužnost voditi narod kroz teška vremena promjene iz orijentalnog u zapadnoevropski model življenja i djelovanja. U knjizi o razvoju bošnjačke političke misli u 20. vijeku, Šaćir Filandra opširno govori o ulozi Safvet-bega Bašagića u političkom životu Bošnjaka na prelazu vijekova. On kaže da Bašagić pripada “pokretu svjetovne, zapadnjački obrazovane, građanski usmjerene inteligencije (...)” (Filandra 1998: 21). U fokusu njegova političkog djelovanja je odnos između naroda i inteligencije, koji je Bašagić posebno elaborirao na stranicama *Ogledala*. On smatra da je časopis i pokrenut zbog toga da bi se “riješilo pitanje odnosa inteligencije i naroda (...) što je dokaz da je bošnjačka inteligencija bila svjesna neprimjerenosti svoga odnosa prema glavnim političkim tokovima naroda iz kojeg je proizašla” (Filandra 1998: 22–23). Politički angažman Safvet-bega Bašagića detaljno je opisan u knjizi Esada Zgodića *Bosanska politička misao: austrougarsko doba*, u kojoj se razmatra i uloga lista *Ogledalo*.¹² Zgodić tvrdi da početkom 1907. godine Bašagić kristalizira svoje političke poglede. Bašagićevo viđenje politike bilo je u skladu s ideologijom preporoda, koju je zastupao u svim svojim djelima. Bošnjačku politiku on “definira, prije svega, kao kulturnu politiku, čiji je noseći stub prosvjetiteljstvo” (Zgodić 2003: 100). Zanimljivo je da Zgodić početak Bašagićeva političkog angažmana povezuje s objavljivanjem časopisa *Ogledalo*. Grupu “naprednih muslimana”, kojoj je pripadao Bašagić, ocjenjuje kao grupu intelektualaca, koja “ignorirajući poziv neposrednog političkog angažmana, insistira na recepciji kulturne politike kao politike prosvjetiteljstva unutar unaprijed zadatih okvira Režima, pledira za njenu politički eksplicitniju funkciju, i to u formi njene inkorporacije u praktično-djelatnu Muslimansku narodnu organizaciju” (Zgodić 2003: 116). U svom djelu o razvoju islamske misli u Bosni i Hercegovini tokom 20. vijeka, Enes Karić navodi da je Bašagić pripadao onoj generaciji bošnjačkih svjetovnih intelektualaca koja se početkom 20. vijeka “okomila na ulemu i njezinu ulogu u društvu” (Karić 2004: 151). Ovi svjetovni intelektualci, navodi dalje Karić, “pokreću 1900. porodični (sic!) časopis *Behar*, dok sam Bašagić pokreće *Ogledalo* (1907.). Ovi časopisi su izlazili na bosanskom jeziku i latinici” (Karić 2004: 152).

Kad je riječ o literaturi u kojoj se tematizira proučavanje razvoja štampe u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine, u opširnom poglavlju o političkim listovima za vrijeme austrougarske vladavine, Todor Kruševac uopće ne registruje časopis *Ogledalo*.¹³ S druge strane, u svojoj knjizi o razvoju štampe u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941.

¹² Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao: austrougarsko doba*, knjiga prva, DES, Sarajevo, 2003.

¹³ Kruševac, Todor: *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1978. Poglavlje o političkim listovima na str. 159–295.

godine, Đorđe Pejanović spominje Bašagićev časopis. On daje osnovne podatke o časopisu i pogrešno navodi da je vlasnik lista “Tevki beg Bašagić, odgovorni urednik Safvet-beg Bašagić” (Pejanović 1961: 55), mada je u stvarnosti bilo obrnuto. U napomenama ističe da se “u 13. broju (posljednjem), javlja da se za neko vrijeme obustavlja izlaženje 'dok se prilike kristalizuju' (...)” (Pejanović 1961: 56).

Ovaj pregled dosadašnjih proučavanja pokazuje da je ukupni Bašagićev književno-kulturni rad do sada u literaturi dosta dobro proučen. Nešto manje je proučavan njegov politički rad. Konkretnih napisa o samom časopisu *Ogledalo* vrlo je malo i oni se uglavnom kreću od tek informativnih (gotovo svi istraživači navode da je Bašagić izdavao list pod tim naslovom), do onih koji ulogu ovoga lista posmatraju uglavnom u vezi s Bašagićevom djelatnošću na drugim poljima, a vrlo rijetki su oni radovi koji se u cjelini ili detaljima bave samo ovim časopisom. Zbog toga je potrebno detaljnije osvijetliti samu prirodu i karakter ovoga časopisa, što će korisno poslužiti prilikom analize u njemu upotrijebljenog jezičkog izraza.

3. RAZLOZI I CILJEVI POKRETANJA ČASOPISA

Razvoj političkih listova u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine nastupa nakon sloma Hercegovačkog ustanka 1882. godine. Uloga ovih listova bila je “da sitnim ustupcima ma i privremeno zadovolje domaće stanovništvo i da u isto vreme budu vidan znak sređivanja prilika i ostvarenog napretka pod novom upravom” (Kruševac 1978: 159). U početku su politički listovi bili u službi vlasti, a nakon Kallayeve smrti 1903. godine, pojavljuju se “nezavisni politički i narodni, opozicioni listovi, koji će se (...) do izbivanja prvog svetskog rata znatno proširiti” (Kruševac 1978: 161). Interesantan je podatak koji navodi Đorđe Pejanović, koji kaže da su u 1907. godini, dakle godini pokretanja *Ogledala*, politički listovi najviše pretplatnika “oko 10.000 (prosječno po 1.000 pretplatnika na jedan politički list)”, a “od stupanja na snagu zakona o štampi, povećalo se u narodu socijalno-političko kretanje” (Pejanović 1961: 11). S druge strane, Mustafa Imamović navodi da je 1907. godine u Bosni i Hercegovini izlazilo 28 listova, a “samo 10 političkih listova imalo je preko 10.000 pretplatnika (...)” (Imamović 1997: 132). Imamović zaključuje da su “ovi podaci

o razvitku štampe dovoljna indicija o politizaciji građanstva i sazrijevanju političkih prilika u Bosni i Hercegovini” (Imamović 1997: 133).

Sam časopis *Ogledalo* pokrenut je kao politički list, a izlazio je od 31. maja do 23. augusta 1907. godine. U tom periodu, u prvom (i jedinom godištu časopisa) štampano je 13 brojeva.¹⁴ Opći izgled lista je da je bio štampan u velikom formatu, svaki broj je imao osam stranica. Na dijelu sedme i cijeloj osmoj strani nalazile su se različite reklame, oglasi, obavijesti i sl. Vlasnik lista bio je Safvet-beg Bašagić, a urednik Teufik-beg Bašagić. List je bio štampan latinicom, a na naslovnoj strani bio je veliki natpis *Ogledalo*, podnaslov *Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini* kao i arapskim slovima napisan naziv lista (Ibret). Objasnjavajući pojam “napredni musliman”, u prvom broju časopisa, Bašagić piše: *Naprednu muslomanu je nužno, da u sebi imade toliko srčanosti, kad stupi u svijet, da stojički ide naprijed putem razmišljanja a ne putem oponašanja, koji mu pokazuju laskavci, mamaeluci ili konsrevativni autoriteti (...) pri čemu je dužnost svakog naprednog muslomana da narodu kaže: kakav treba da bude* (O1, 5). Dakle, “napredni musliman” je predstavnik intelektualne elite koja prosvjeđuje i “vodi” narod kroz nedaće novog vremena, odbacujući konzervativna shvatanja, uvijek štiteći njegove interese, slavensko porijeklo i islamsku tradiciju. Upravo ovakva ideologija je bila provođena u listu *Ogledalo* tokom čitava perioda njegova izlaženja. Redoslijed izlaženja brojeva u prvom i jedinom godištu časopisa izgledao je ovako:

Godina I (1907)

1. broj: petak, 31. maj 1907. (O1, 1)
2. broj: petak, 7. juna 1907. (O2, 1)
3. broj: subota, 15. juna 1907. (O3, 1)
4. broj: petak, 21. juna 1907. (O4, 1)
5. broj: petak, 28. juna 1907. (O5, 1)
6. broj: nedjelja, 7. jula 1907. (O6, 1)
7. broj: petak, 12. jula 1907. (O7, 1)
8. broj: petak, 19. jula 1907. (O8, 1)

¹⁴ *Ogledalo: organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, broj 1, petak 31. maja 1907.– 18. Rebiul- ahara 1325. god. (U daljem tekstu za pojedine brojeve časopisa koristit ćemo skraćeniice O1, O2, O3... O13, koje znače: *Ogledalo*, broj 1, 2... 13, uz navođenje stranice na kojoj se primjer nalazi)

9. broj: petak, 28. jula 1907. (O9, 1)
10. broj: petak, 2. augusta 1907. (O10, 1)
11. broj: petak, 9. augusta 1907. (O11, 1)
12. broj: petak, 16. augusta 1907. (O12, 1)
13. broj: petak, 23. augusta 1907. (O13, 1)

Ovo znači da je *Ogledalo* bilo sedmični list, koji je izlazio svakog petka. Odstupanje nalazimo u 3. i 6. broju časopisa, koji su izašli u subotu, odnosno nedjelju. U literaturi se navodi da je časopis bio štampan u Islamskoj dioničkoj štampariji u Sarajevu, a da su se ispod naslova nalazili sljedeći stihovi na turskom jeziku: “Asara bakub 'Ibret', varise edir 'Bosna' juzi başden başı mejdan erdir. ” (Pejanović 1961: 55–56)¹⁵. Pejanović, međutim, ne navodi prevod ovoga natpisa na turskom jeziku. U tekstu o osnivanju Islamske dioničke štamparije navodi se da je *Ogledalo* bilo jedan od časopisa koji se štampao u toj štampariji, a kaže se da je taj list bio “organ naprednih Bošnjaka u BiH” (Rešidbegović 1997: 64). U istom radu čitamo interesantan podatak da su u ukupnoj produkciji ove štamparije “politički listovi predstavljeni istim brojem naslova kao prosvjetni (...)”, a oni “svjedoče o dinamičnom političkom životu ovog doba i učešća Bošnjaka u njemu” (Rešidbegović 1997: 64). Pored *Ogledala* u ovoj štampariji štampani su i sljedeći politički listovi: *Bošnjak*, *Bosansko-Hercegovački glasnik*, *Muslimanska svijest*, *Glas slobode*, *Muslimanska sloga*, *Musavat* i *Novi Musavat*.

O okolnostima nastanka i razlozima pokretanja časopisa čitamo u uvodnim tekstovima u prvom broju lista. To su nepotpisani tekst pod naslovom *Naš program*¹⁶ i tekst Safvet-bega Bašagića, *Kako je postalo Ogledalo*.¹⁷ U tekstu o programu lista kaže se da osnovu programa lista čini *nastojanje oko moralnog i materijalnog unapređivanja islamskog elementa u Bosni i Hercegovini, rad oko uređenja vakufsko-mearifске autonomije prema narodnoj želji i naprednim zahtjevima i borba za prava i paravice naših starodrevnih baština, a napose:*

a) rasvjetljavati socijalni položaj muslimana;

¹⁵ Transkripcija ovog natpisa ispod naslova lista na latinicu glasi: *Asare bakup ibret alan var ise erdür Bosna yüzi baştan başa meydan-i 'iberdür* i značenje: Ako ima ko da djela pogleda i uzme pouku, taj je junak. Površina Bosne je s kraja na kraj megdan pouka. Za ovu informaciju zahvaljujem dr. Amini Šiljak-Jesenković.

¹⁶ Anonim: “Naš program”, *Ogledalo* I/1907, 1, str. 1–2.

¹⁷ Bašagić, Safvet-beg: “Kako je postalo 'Ogledalo'”, *Ogledalo* I/1907, 1, str. 2–3.

- b) *razlagati im zakone društvenog položaja i razvitka;*
- c) *upozoravati ih na posljedice općeg nemara, nerada i strančarenja;*
- d) *upućivati ih na sredstva i načine kojima će osigurati bolju budućnost;*
- e) *braniti interese muslimana u svakom pogledu i stajati na braniku islamskih svetinja i*
- f) *pružati im zrele pouke i zabave. (O1, 2)*

Kao što možemo vidjeti, osnovni programski ciljevi lista ne odudaraju od duha tadašnjeg vremena, pa se kao najznačajnije tačke ovoga programa ističu borba za bolji društveni položaj Bošnjaka, vakufsko-mearifsku autonomiju, odbrana islamskih vjerskih načela, te pouka i zabava. Ovako naznačene tačke programa govore o političkim pogledima osnivača časopisa. Kad je riječ o borbi za vakufsko-mearifsku autonomiju, u literaturi čitamo da se Bašagićev odnos prema tom pitanju razlikovao od Džabićeva pokreta¹⁸, zato što se on “zalagao za postupnost u političkom djelovanju: najprije vjersko-prosvjetnu, a zatim političku i državnu autonomiju Bošnjaka muslimana unutar Bosne i Hercegovine” (Džanko 2006: 211). Sljedeća važna tačka je značaj islamskog identiteta Bošnjaka, a posljednja je da će ima časopis pružati *pouku i zabavu*, što je bilo i Bašagićevo shvatanje uloge književnosti, ali i osnovni *credo* ukupne bošnjačke preporodne literature. U tekstu o nastanku *Ogledala* Bašagić kaže da se prva ideja o nastanku lista javila u martu 1907. godine *iz običnog svagdašnjeg razgovora* (O1, 2). Pošto nije uspio nagovoriti Mustaj-bega Halilbašića da bude urednik lista, Bašagić je odredio svog brata Teufik-bega kao urednika lista. Nakon toga *kratak program brzo je škiciran i meni povjeren, da sastavim molbu za koncesiju*. (O1, 2). To je bio regularan postupak za pokretanje lista u austrougarsko doba jer je “izdavački posao smatran koncesioniranim, i mogao se obavljati smo uz prethodno isposlovanu koncesiju, koja se, svakako, nija automatski dobijala, ma koliko tražilac inače objektivno ispunjavao uslove” (Kruševac 1978: 71). U vezi s dobijanjem koncesije bilo je manjih problema, jer austrougarska vlast nije htjela dati odobrenje za pokretanje lista prije nego što se donese Zakon o štampi, koji je bio u pripremi. Ipak, svi izazovi su savladani i prvi broj časopisa pojavio se krajem maja pred čitaocima.

¹⁸ Ali Fehmi efendija Džabić (1853– 1918), mostarski muftija i vođa pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Više o njemu pogledati u: Nametak, Alija: “Marginalije o životu i radu muftije Ali-Fehme-efendije Džabića”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak 3, broj 4, Sarajevo, 1976, str. 187–199.

4. GODINA 1907.

Da bismo što bolje shvatili samu filozofiju i sadržaj lista *Ogledalo*, a u vezi s tim i jezik kojim su tekstovi u ovom časopisu pisani, potrebno je da u nekoliko rečenica osvjetlimo kontekst u kojem se časopis pojavio. Taj kontekst će obuhvatiti političko-historijska i kulturno-književna zbivanja, kao i zbivanja unutar same Bašagićeve stvaralačke biografije u godini kada se odvažio na hrabar čin pokretanja vlastitog političkog lista. Ova 1907. godina u političkom smislu značajna je zbog toga što je to godina dana pred aneksiju Bosne i Hercegovine i njeno definitivno pripajanje Austro-Ugarskoj monarhiji, zatim, u užem smislu značajan je i zakon o štampi koji se te godine pojavio, a protiv kojeg su ustali svi urednici političkih listova u Bosni i Hercegovini, uključujući i Bašagića. Kulturno-književni kontekst obuhvatit će djela koja je Bašagić objavljivao u godini štampanja časopisa, a koja su se bila povezana s izdavačkom produkcijom knjižare braće Bašagića, a kontekst Bašagićeve stvaralačke biografije će pokazati koje su to teme obuzimale pisca u ovoj dinamičnoj godini, kada je pokrenut časopis *Ogledalo*.

4.1. Historijsko-politički kontekst

U historijsko-političkom smislu najznačajnija činjenica ove 1907. godine je da je to godina u kojoj se pripremala aneksija Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske, koja se dogodila godinu dana poslije. Druga važna činjenica je politički kontekst nakon Kallayeve smrti 1903. godine, kada dolazi do intenziviranja političkog života u Bosni i Hercegovini. Upravo u prvoj deceniji 20. vijeka dolazi do organiziranja modernih građanskih političkih pokreta u Bosni i Hercegovini. Jednom od njih pripadao je i sam Bašagić. To je bio pokret, kasnije stranka tzv. “naprednih muslimana”. Mustafa Imamović piše da su u ovom periodu postojala dva toka bošnjačke politike: jedan je bio borba za vakufsko-mearifsku autonomiju kao “izraz širokog narodnog nezadovoljstva sa austrougarskom upravom”, a drugi je pokret “čisto kulturne prirode” (Imamović 1997: 174). Napredni muslimani, kojima su pored Bašagića, pripadali i Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić, Ademaga Mešić, Esad Kulović i drugi od 1900. godine osnivaju niz značajnih kulturno-prosvjetnih institucija i organizacija građanskog tipa, među kojima su najznačajnije: književni časopis *Behar* (1900. godine), kulturno-prosvjetno društvo *Gajret* (1903. godine), sportsko društvo *El-Kamer* (1904. godine), *Islamsku dioničku štampariju* (1905. godine), te politički list *Ogledalo* (1907. godine). Ove akcije označile su početak onoga što se u literaturi naziva “kulturni ili

nacionalni preporod” (Imamović 1997), “prvi bošnjačko-muslimanski kulturno-nacionalni preporod” (Filandra 1998) ili “doba preporoda” (Rizvić 1990). Napredni muslimani smatraju da se boljitak bošnjačkog naroda u vrijeme austrougarske treba tražiti u “strpljivom ekonomskom i kulturnom radu, na postepenom preobražaju muslimanskog društva u realističko-racionalističkom (tj. buržoaskom duhu)” (Imamović 1997: 175). Takvi ciljevi se mogu ostvariti “prihvatanjem austrijske uprave kao nečeg što je trajno i definitivno riješeno i izvjesnim povezivanjem sa hrvatskom građanskom politikom, koja je, prema njihovoj procjeni, po interese Muslimana manje opasna od srpske politike” (Imamović 1997: 175–176). Dakle, važno je napomenuti da je samo štampanje lista *Ogledalo*, bilo jedna od akcija u ukupnom djelovanju ove grupe. U godini formiranja časopisa jedan dio naprednih muslimana pokušava sklopiti sporazum s predstavnicima pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju, koji su bili organizovani u Muslimansku narodnu organizaciju, prvu bošnjačku političku partiju. Bašagić je upravo na stranicama *Ogledala*, pokušao uspostaviti saradnju s Egzekutivnim odborom Muslimanske narodne organizacije, smatrao je da autonomni pokret, pored Egzekutivnog odbora treba voditi i inteligencija.

Inače, u fokusu Bašagićeva političkog djelovanja u vrijeme pokretanja *Ogledala*, bilo je pitanja odnosa između naroda i inteligencije, odnosno kako postići da se inteligencija približi narodu i da stane na čelo općenarodnog pokreta. Zbog toga je došlo do sukoba između inteligencije, koju su predvodili napredni muslimani i predstavnika pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju. U srži tog sukoba je bio odnos prema vlastima, jer su napredni muslimani prihvatili austrougarsku vlast kao nužnost, a mnogi od njih bili su joj lojalni, a s druge strane, vlast je svojim mjerama upravo doprinosila osiromašenju bošnjačkih zemljoposjednika. Zato “do zajedničkog djelovanja tih dviju snaga ili bošnjačkih društvenih slojeva nije dolazilo, jer je međusobno nepovjerenje, proisteklo iz vrijednosno pozitivnog odnosa moderne inteligencije prema novim oblicima društvenog života i sudjelovanja u aparatu nove vlasti koja je vršila osiromašenje Bošnjaka, u tom momentu bilo nepremostivo” (Filandra 1998: 24). Također, zbog pitanja kontrole nad *Gajretom* je došlo do sukoba između ove dvije grupe, pa Bašagićeva ideja o pomirenju s Egzekutivnim odborom nije naišla na odobravanje, što je u konačnici i dovelo do gašenja lista *Ogledalo* u augustu 1907. godine. Međutim, tokom svog izlaženja časopis je privlačio pažnju vlasti, o čemu govori i podatak da je “svaki uvodnik 'Ogledala' odmah preveden na njemački i dostavljan Burianu (Ištvan Burian, tadašnji minitsar Zajedničkog ministarstva finansija, op V.M) po njegovom zahtjevu” (Imamović 1997: 179).

Sljedeća značajna činjenica kada se govori o političkom kontekstu u ovoj 1907. godini jeste donošenje novog austrougarskog Zakona o štampi. Taj zakon je izazvao velike reakcije u tadašnjoj javnosti, pa i na stranicama časopisa *Ogledalo*. U desetom broju lista od 2. augusta 1907. godine izašao je članak pod naslovom “Predstavka novinara ministru Burianu”¹⁹, koja je napisana upravo povodom donošenja novog Zakona o štampi. U toj predstavi se izražava protest uredništva političkih listova iz Bosne i Hercegovine protiv pojedinih odredbi tog zakona. Predstavci je prethodio sastanak urednika sljedećih političkih listova: *Narod*, *Bosnische post*, *Hrvatski dnevnik*, *Srpska Riječ*, *Bošnjak*, *Musavat*, *Otađbina*, *Ogledalo* i *Osvit*²⁰ održan 26. jula 1907. godine u Sarajevu. Na tom sastanku doneseno je šest zaključaka, koji su u obliku predstavke poslani ministru Burianu, a glavni zahtjev je bio da se *izvršavanje kaznâ nad političkim krivcima, naročito pak nad onima, koji te delikte štampom počinu, ne izvršuje onim načinom i onom strogošću, kojom se izvršuje nad prostim zločincima na osnovu kaznenog zakona*. (O10, 1). Vidimo da je sadržaj predstavke uglavnom usmjeren na stroge kaznene odredbe zakona.

Inače, Zakon o štampi za Bosnu i Hercegovinu odobren je “Previšnjim riješenjem od 13. januara 1907.” (Kontić 2017)²¹ U tekstu se kaže da je ovaj zakon ukinuo cenzuru, koja je bila obavezni postupak prilikom izdavanja koncesija, ali i tokom štampanja pojedinih listova i časopisa u austrougarskom periodu. Prva rečenica tog zakona glasi: “Štampa je u granicama zakona slobodna” (Kontić 2017). U najvećem dijelu svojih odredbi ovaj zakon “najviše govori o djelovanju države kako bi spriječila bilo kakvo postupanje protivno pravnom stanju”, što znači da se “štampa shvata kao opasnost” (Kontić 2017). Kad je riječ o ostalim odredbama, svaki list je morao imati istaknuto ime firme i mjesto štampanja, te ime glavnog urednika. Zanimljiva je činjenica koja govori o tretmanu političkih listova u ovom zakonu. Naime, “svaki list koji se makar samo mimogred bavi političkom dnevnom povijesti, dužan je položiti jamčevinu (kauciju). Suma je zavisila od učestalosti izlaženja i kretala se u rasponu od 3.000 do 10.000 Kruna. Odredba nije važila za vladine listove” (Kontić 2017). U smislu ovoga zakona, odgovornim licima su se smatrali “Pisac teksta (spisatelj), Prevoditelj, Odgovorni urednik, Štampar (vlasnik štamparije), Nakladnik, Izdavalj (ko izdaje list), Rasturač” (Kontić 2017). To znači da je odgovornost svih osoba u lancu proizvodnje lista bila izuzetno velika. U svojoj predstavi novinari bosanskohercegovačkih političkih listova tražili

¹⁹ Anonim: “Predstavka novinara ministru Burianu”, *Ogledalo* I/1907, 10, 1.

²⁰ O ovim listovima pogledati više u: Kruševac 1978. i Pejanović 1961.

²¹ Kontić, Boro: “Štampa je opasna”, dostupno na internet-stranici <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/stampa-je-opasna>. Tekst je objavljen 18. 9. 2017. godine, pristupljeno 20. 8. 2020.

su od vlasti da razgraniči krivične delikte od pisanja u štampi, jer su kaznene odredbe zakona bile vrlo visoke. Ovako “strogo i nemilosrdno” (KontiĆ 2017) konstruisan zakon govori da je u to doba bilo potrebno imati veoma mnogo liĉne pa i političke hrabrosti izdavanje jednog političkog lista, za šta se s ove vremenske distance Bašagiću treba odati priznanje.

Interesantno je napomenuti da je ovaj proglas ministru Burianu potpisalo i uredništvo ĉaopisa *Otadžbina* na ĉelu s Petrom Koĉićem. Koĉićevo djelovanje početkom 20. vijeka, a posebno u 1907. godini, kada je *Otadžbina* i pokrenuta, u literaturi je okarakterisano kao “prvi nagovještaj novog bosankosrpskog nacionalistiĉkog diskursa” (Vervaet 2013: 285). Na stranicama tog ĉasopisa, pokrenutog u junu 1907. godine u Banjoj Luci, Koĉić “oštro napada austrougarske vlasti”, a uvodni ĉlanak liĉi na “antikolonijalni manifest” (Vervaet 2013: 288). Jedna od osnovnih stavki Koĉićeve programa u tom listu bila je i sloboda štampe, a takoĉer se zalagao za rješavanje agrarnog pitanja i samoupravu u vjerskim pitanjima. Dakle, i Koĉićeve list je tražio sliĉne ustupke od vlasti kao i Bašagićeve, s tim da je Koĉić u svojim zahtjevima bio mnogo radikalniji, jer njegov glavni ideal predstavlja jugoslovenstvo. Zbog ovakvih stavova koje je iznosio u listu, Koĉić je krajem 1907. godine “s odgovornim urednikom Vasom Kondićem stavljen u istražni zatvor, koji je trajao ĉak dva mjeseca” (Vervaet 2013: 289). Kraj 1907. i cijelu 1908. godinu proveo je u zatvoru zbog tekstova u *Otadžbini* i antirežimskog djelovanja, a list je zaplijenjen.

Na kraju ovog pregleda historijsko-politiĉkih okolnosti moŹemo zakljuĉiti da je list *Ogledalo* pokrenut u izuzetno sloŹenim političkim uvjetima u Bosni i Hercegovini. Posebno se to odnosi na tadašnji vaŹeći zakonski okvir koji je regulirao oblast novinarstva, štamparstva i izdavaštva. Takoĉer, list je predstavljao nastojanje Safvet-bega Bašagića i njegovih istomišljenika da ukaŹu na probleme s kojima se bošnjaĉki narod susretao, ali i da stvore jedinstven front s predstavnicima borbe za vakufsko-mearifsku autonomiju, kao drugom dominantnom strujom u bošnjaĉkom političkom Źivotu tih godina. Ovom nastojanju, bit će dobrim dijelom posvećen i sam sadržaj lista, što će se u odreĉenoj mjeri odraziti i na jezik kojim su pisani tekstovi u ĉasopisu.

4.2. Kulturno-književni kontekst

Kulturno-književni kontekst u 1907. godini bio je jednako dinamičan kao i politički. Te godine su se na kulturnom, ali i književno-jezičkom planu desili mnogi važni događaji, koji su utjecali na tok historije bosanskog književnog jezika u austrougarskom periodu. U književnom pogledu, ova godina je obilježena djelatnošću biblioteke braće Bašagića. Govoreći o tome, Muhidin Džanko navodi da je Bašagić “želio razviti jednu svjetovnjačku biblioteku i nakladničku kuću za Bošnjake, ali je i taj izdavački projekat, kao i mnoge druge, tek polovično ostvario” (Džanko 2006: 148). Ovdje je potrebno apostrofirati razliku u shvatanjima između svjetovne i duhovne inteligencije kod Bošnjaka u to doba. To je važno jer je Bašagić pripadao generaciji koja se zalagala za evropeizaciju bošnjačke književnosti i kulture i koja je imala kritički stav prema ulemi. Ta kritika se svodila na stavove da “simboličko bogatsvo islama ne pripada samo ulemi, već svim muslimanima, pogotovo onim učenicima”, kao i da ulema lagodno živi “od narodne muke” (Karić 2004: 152). O dihotomiji između vjerske i svjetovne inteligencije Bašagić govori i na stranicama *Ogledala*. U uvodniku devetog broja časopisa piše da *svjetovna inteligencija naša ima uzvišenu zadaću, njoj je namijenjena sveta i s teškom odgovornošću i žrtvama skopčana, ali i zahvalna te ugodna misija, misija unapregjenja narodne prosvjete i dobrobiti* (O9, 1). Vidimo da se i ovdje zagovara stav generacije intelektualaca kojoj je Bašagić pripadao da je u novima okolnostima prosvjeta jedini način borbe za napredak zajednice i efikasan prelazak iz orijentalne u zapadnoevropsku društveno-kulturnu paradigmu. S druge strane, Muhsin Rizvić kaže da je u odnosu na potonju Muslimansku biblioteku Muhameda Bekira Kalajdžića, Biblioteka braće Bašagića bila “sasvim svjetovna”, a njen značaj je u tome što “predstavlja prvi pokušaj organizovane izdavačke djelatnosti kod bosanskohercegovačkih Muslimana” (Rizvić 1990: 273). Djelatnost ove biblioteke bila je ograničena samo na 1907. godinu. Te godine su u njenom izadanju štampane sljedeće knjige: zbirka pripovjedaka *Crtice* Edhema Mulabdića, drama *Dva načelnika* Hamida Šahinovića Ekrema, te dvije Bašagićeve knjige – prozna zbirka *Uzgređne bilješke* i historijska studija *Gazi Husrev-beg*. Vidimo da je djelatnost ove biblioteke bila veoma skromna, ali njena ukupna pojava na književno-kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine u vrijeme austrougarske vladavine ima značajnu kulturnohistorijsku vrijednost.

Sljedeći značajan književni događaj u 1907. godini je osnivanje časopisa *Gajret*. On je osnovan kao glasilo istoimenog kulturnog društva, a u ovoj početnoj fazi, do 1909. godine,

list je “donosio društvene vijesti i izvještaje o skupštinama, članke iz života i rada 'Gajretova', izražavajući i razvijajući koncepcije ovog društva” (Rizvić 1990: 223). Poslije toga *Gajret* se profilirao kao književni časopis. Bašagić nije sarađivao u ovom časopisu, zbog toga što je u maju te godine Egzekutivni odbor Muslimanske narodne organizacije preuzeo upravljačku kontrolu nad društvom *Gajret*, što je izazvalo nezadovoljstvo Bašagića i njegove grupe “naprednih muslimana”. U ovoj 1907. godini i književni časopis *Behar* mijenja svoju fizionomiju, u smislu zaokreta koji “karakteriziraju preovlađivanje publicističke nad književnom građom, zatim politizacija lista, njegovo direktno društveno angažiranje te otovren panislamistički ton” (Rizvić 2000: 293). Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da je u ovoj godini došlo do jačega političkog angažiranja svih važnijih bošnjačkih književnih časopisa, koji na svojim stranicama donose više političkih nego književnih priloga. To ima veze sa dinamiziranjem političkog života u Bosni i Hercegovini, koji se ogledao u natjecanju između političkih stranaka, pokretu vakufsko-mearifске autonomije, te procesu borbe između struje “naprednih muslimana” i Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije. U takvim uvjetima i sam Bašagić se u ovoj godini više okreće političkom radu, a pokretanje časopisa *Ogledalo* bilo je još jedan korak u tom pravcu.

Unutar ovih književno-kulturnih zbivanja ne treba zanemariti ni zbivanja na polju jezičke politike u 1907. godini, zbog toga što su ona usko povezana sa književnim, pa i političkim okolnostima. Poznato je da austrougarske vlasti od 1883. godine u Bosni i Hercegovini proklamiraju fonetski pravopis kao normu. Također, glavni normativni priručnik u ovo doba je *Gramatika bosanskoga jezika* iz 1890. godine Frane Vuletića, dok se najveća koplja lome oko naziva jezika, koji se u to vrijeme još uvijek zvanično naziva *bosanski jezik*. U to vrijeme, austrougarska uprava je bila tolerantnija “prema nacionalnim nominacijama udruženja, listova i drugih oblika nacionalnog ispoljavanja” (Šator 2004: 185–187). S tim u vezi donosi se odluka od 14. oktobra 1907. godine, prema kojoj se naziv jezika u Bosni i Hercegovini iz bosanski mijenja u srpsko-hrvatski, a to znači da se novi naziv treba upotrebljavati u javnosti u svim sferama upotrebe standardnog jezika, posebno u školstvu i administraciji. (Šipka 1999: 49). Treba reći da je naziv *bosanski jezik* bio dozvoljen u muslimanskim školama i službenoj prepisci. Kad je riječ o odnosu časopisa *Ogledalo* prema raspravama o jeziku u doba austrougarske vladavine, u literaturi se kaže da časopis, “iako vodi političku 'napredno-muslimansku politiku', izlazi samo u nekoliko brojeva 1907. i nema rasprava o jeziku u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu” (Solak 2014: 231). Također, nominacija jezika nije bila uopće spominjanja u časopisu, iako je poznato da je Bašagić preferirao etiketu *hrvatski*

jezik, što “u sklopu općih strujanja oko nominacije jezika u austrougarskom periodu nije bilo neobično” (Nakaš 2003: 20). Bašagić je saradivao u časopisima koji su jezik u Bosni i Hercegovini nominovali različitim etiketama: *Osvit* (hrvatski, uz Bašagićeve stihove o *hrvatskog jezika šumu*), zatim *Bosanska vila*, koja jezik naziva isključivo srpskim imenom. Također, u ovom časopisu je povodom pokretanja *Ogledala* zamjereno što se list štampa “tuđinskim pismom 'latinicom” (Solak 2014: 186). Bašagić je pisao i *Bošnjaku* (koji isključivo preferira naziv *bosanski jezik*), kao i *Beharu*, koji preferira neutralnu etiketu *naš jezik*. Naravno da ova situacija oslikava sociokulturnu atmosferu u kojoj je djelovao Bašagić, ali i pokazuje razvoj njegovih pogleda na jezik. Dosta kasnije, Bašagić je također pokazivao ambivalentnost prema pitanju naziva jezika. Dokaz za to može biti njegova zaostavština, u kojoj se nalaze “dva nedovršena leksikografska djela: *Turcizmi u hrvatskom jeziku* i *Arapsko-hrvatsko-srpski rječnik*. Interesantno je da je Bašagić prvobitno naslovio prvu knjigu sa *Turcizmi u hrvatsko-srpskom jeziku*; ali je prekrizio riječ srpskom i ostavio hrvatski naziv jezika. Bašagić je tek u nekoliko slučajeva svoj maternji jezik nazivao bosanskim, mada je i u ruždiji i u gimnaziji učio upravo bosanski jezik” (Džanko 2006: 248). Dakle, pitanje nominacije jezika je pratilo Bašagića sve vrijeme tokom njegova književnog djelovanja. Sam časopis *Ogledalo* više se oglašavao o pitanjima pisma – odnosa između latinice i ćirilice, kao i o jezičkim pitanjima u drugim zemljama Austro-Ugarske monarhije. Razlozi za to mogu biti i vanlingvistički, a to su Bašagićev blagonaklon stav prema politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini, kao i samo njegovo nacionalno opredjeljenje u hrvatskom pravcu.

Časopis *Ogledalo* je prestao izlaziti u augustu 1907. godine, pa nije ni mogao reagirati na ovu važnu promjenu naziva jezika, ali to ne znači da u njemu ne nalazimo i tekstove u kojima se, istina u vrlo ograničenoj mjeri, tretiraju i jezička pitanja.²² Također, u časopisu ima i nekoliko književnih priloga, koji su uglavnom pisani rukom samoga Bašagića, ali i tekstovi nekih drugih pisaca preporodnog doba.

²² O tome ćemo nešto više reći u paragrafu o sadržaju lista.

4.3. Kontekst Bašagićeve stvaralačke biografije

Bibliografije djela Safvet-bega Bašagića bilježe značajna djela koja je pisac objavio u 1907. godini. (Rizvić 1971) (Gazić 2010). Općenito se može reći da je on i u tom periodu pratio onu liniju svog književno-kulturnog rada, kakvu je od početka zacrtao, a to je kombinacija pisanja književnih i naučno-stručnih tekstova, kao i saradnja u tadašnjim listovima i časopisima. Ovoj djelatnosti, u 1907. godini on dodaje i uređivanje i pisanje tekstova za časopis *Ogledalo*. Od književnih djela Bašagić je 1907. godine objavio samo zbirku pripovjedaka *Uzگردne bilješke*.²³ Ona je sastavljena od proznih tekstova koje je Bašagić ranije objavljivao u nastavcima u *Bošnjaku*, *Beharu*, *Viencu*, *Prosvjeti*, *Mearifu*. Književna kritika nije povoljno ocijenila ovu zbirku priča, konstatujući da su Bašagićeve priče iz ove zbirke “daleko zaostajale po svojim umjetničkim dometima za Mulabdićevim, Hadžićevim, Bjelevčevim ili Šahinovićevim pričama” (Džanko 2006: 147). Kad je riječ o naučnim djelima, u 1907. godini Bašagić je štampao historijsku studiju o Gazi Husrev-begu.²⁴ Pored toga objavio je još i tekstove o Gazi Osman paši, Sultanu Mehemdu El Fatihu i Mehmed-paši Sokoloviću u *Kalendaru Gajret* (Gazić 2010: 308–309). Tu su i tekstovi objavljeni u *Ogledalu*: “Plemstvo i nam u Bosni”, “Na ruševinama Casablanke”, koji su svrstani u tekstove iz oblasti kulturne historije (Rizvić 1971: 277), te publicistički tekstovi nekrolog Hasan-begu Čeki, i tekst pod naslovom “Naše agrarne prilike” (Rizvić 1971: 279).

Od ovdje navedenih tekstova nesumnjivo je najznačajnija Bašagićeva historijska studija o Gazi Husrev-begu, koja je bila prva knjiga u izdanju biblioteke braće Bašagića, a napisana je povodom “četiristogodišnjice dolaska Gazi Husrev-bega u Bosnu” (Gazić 2010: 187). U osmom broju ogledala Bašagić je objavio pjesmu o Gazi Husrev-begu istim povodom. Interesantno je napomenuti da je u vezi s tom pjesmom Šabanović u svom članku o časopisu *Ogledalo* upozorio na grešku, prema kojoj 1507. godina nije godina dolaska gazi Husrev-bega u Bosnu, već je to godina 1521. (Šabanović 1942: 182). Vidimo da se taj previd prenosio i u kasnije analize ovog Bašagićeva djela. U izradi studije Bašagić je koristio svu tada relevantnu i dostupnu historijsku literaturu, a u knjizi je dao i “biografske podatke o Gazi Husrev-begu, kratak pregled historije Bosne u vrijeme njegova namjesnikovanja, na osnovu literature

²³ Bašagić, Safvet-beg: *Uzگردne bilješke. I. Pričice i dosjetke. Za mladež pribrao Mirza Safvet.*, Sarajevo, Naklada knjižare braće Bašagića, 1907.

²⁴ Bašagić, Safvet-beg: *Gazi Husrev-beg(U spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu)*, Sarajevo, Naklada knjižare braće Bašagića, 1907.

opisao brojne bitke u kojima je učestvovao i Gazi Husrev-beg, a posebno se osvrnuo na njegov doprinos izgradnji sarajeva kroz vakufske objekte koje je u njemu podigao” (Gazić 2010: 187).

Muhidin Džanko kaže da se “u ovoj historiografskoj studiji Bašagić dokazuje kao historičar, koji izvanredno vlada domaćim i stranim pisanim izvorima (...) ali opet u svoje historiografsko štivo inkorporira i pripovjedne pasaže utemeljene na narodnoj predaji” (Džanko 2006: 189). Ovdje se više komentira jezik i stil Bašagićeva pisanja historiografskih tekstova, koji ima dosta sličnosti s književnoumjetničkim stilom.

U vrijeme pokretanja lista *Ogledalo* Bašagić je u svom stvaralačkom radu više bio zaokupljen pisanjem publicističkih, kulturnohistorijskih i historiografskih članaka i studija, iako je već bio etabliran kao pjesnik i dramski pisac.²⁵ To znači da je 1907. godina predstavljala svojevrsan tematski zaokret u ukupnom Bašagićevu književnom stvaralaštvu. Ova se činjenica, dakako, odrazila i na jezik kojim su pisani njegovi tekstovi.

5. MJESTO *OGLEDALA* U RAZVOJU ŠTAMPE U BIH AUSTROUGARSKOG VREMENA

Razvoj štampe u Bosni i Hercegovini započeo je još za vrijeme osmanske vladavine 60-tih godina 19. vijeka. U tom kontekstu posebno značajan događaj je osnivanje Vilajetske štamparije 1866. godine u Sarajevu. Dolaskom Austro-Ugarske monarhije na ove prostore, ovaj razvoj se intenzivira i biva dijelom ukupnog procesa evropeizacije života i prilika koje je nova vlast provodila. Glavna karakteristika štampe u austrougarsko doba bila je “pojava listova različitog žanra”, koji će, “(...) pokušavati da zadovolje potrebe jedne zemlje u razvoju” (Kruševac 1978: 72). To znači da će se u ovom periodu pojaviti veliki broj listova različitog sadržaja: vjerskog, prosvjetnog, privrednog, književnog itd. U tom kontekstu navodi se da je u vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini izlazilo 200 časopisa i novina (Pejanović 1961: 16–91). Ovi listovi su “služili vodećim slojevima gradskih centara zemlje” (Nehring 2005: 305). Svi listovi i časopisi bivali su pokrenuti ili od vlade, ili od

²⁵ U vrijeme pokretanja *Ogledala*, Bašagić ima objavljene zbirke pjesama: *Trofanda iz hercegovačke dubrave* (1896), zatim *Misli i čuvstva* (1905), te drame *Abdullah-paša* (1900) i *Pod Ozijom ili krvava nagrada* (1905). Tu su, također i mnogobrojni tekstovi štampani po književnim časopisima i listovima. (Rizvić 1971: 255).

određenih društvenih grupa unutar sve tri etničke zajednice u Bosni i Hercegovini. Ovakva “publicistička djelatnost, kao i lektira na maternjem jeziku u cjelini, bila je namijenjena domaćoj publici” (Nehring 2005: 305). Politički listovi, kojima je pripadao i list *Ogledalo*, pojavit će se “pre ulaska u novi vek” i “odolevajući pritisku režima, pionirski krčiti put, ali i do stvarnog izražaja doći tek u deceniji pred prvi svetski rat” (Kruševac 1978: 72). Kad je riječ o tiražu, “najveći tiraž i najveći broj pretplatnika imali su listovi za zabavu, pouku i književnost” (Pejanović 1961: 11), a nakon njih (naročito od 1907. godine) primat su preuzeli politički listovi, koji su postali najpopularniji među tadašnjim čitaocima. Važnost pretplatnika i poziv na pretplatu nalazimo i u samom časopisu. U drugom broju *Ogledala* na dnu stranice stoji sljedeća zabilješka uredništva:

Mi smo od prilike spremili prvi broj “Ogledala” svima znancima i prijateljima, kojih smo se sjetili. Isto tako šaljemo i drugi broj. Ko nam ga ne povrati natrag smatramo ga našim pretplatnikom i ujedno svima preporučujemo naš list da ga raširi u svome krugu (O2, 7).

Ovakvi zapisi kojima se pozivaju čitaoci na pretplatu bili su uobičajeni na stranicama listova i časopisa u austrougarsko doba. Cilj je, dakle, bio da časopis bude dostupan širem krugu čitalaca. Zbog toga se slični pozivi ponavljaju i u sljedećim brojevima časopisa. Takav slučaj je u četvrtom broju lista gdje se u pozivu na pretplatu kaže:

Umoljavaju se sva pn. gg. predebrojnici, koji se najaviše za list, a do danas ne poslaše pretplatu, da to čim prije učine, jer ćemo od ovog broja slati list samo pretplatnicima (O4, 5).

U prvo vrijeme razvoja političkih listova, oni su bili pokretani od režima, a kasnije su ih pokretali domaći ljudi. Kao i svim časopisi tog vremena i politički listovi pokazuju “veliku šarolikost u pogledu stavova, načina raspravljanja, pismenosti, tehnike uređivanja” (Kruševac 1978: 160). Značaj časopisa i listova u jezičkom pogledu je nemjerljiv, zbog toga što je štampa jedno od mjesta na kojima se reflektira standardnojezički izraz, ali i na kojem se vide rezultati određene jezičke politike. S druge strane, treba reći da je razvoj štampe u austrougarsko doba tekao paralelno s procesom izgradnje standardnog jezika, te da su ova dva procesa bila u stalnom međudjelovanju, što nije nevažno kada se ima u vidu jezik pojedinog časopisa, ali i štampe u austrougarsko doba u cjelini.

Iako je časopis *Ogledalo* izlazio samo tri mjeseca, književnojezički izraz koji se upotrebljavao u tom časopisu, može biti odgovarajući reprezent aktuelnog trenutka u razvoju

pisanog jezika, a taj časopis i jezik u njemu svakako su ostavili svoj trag u ukupnoj historiji bosanskog književnog jezika u vrijeme austrougarske vladavine.

6. TEKSTOVI I SARADNICI U ČASOPISU: OPĆI PREGLED

U ovom paragrafu analizirat ćemo opće osobine časopisa *Ogledalo*. Ovo će nam dati neophodan uvid u samu fizionomiju lista, sadržaj i teme tekstova koji su u njemu štampani. To će mnogo otkriti o samom časopisu i njegovim saradnicima, ali i o temama koje su bile aktuelene u tom vremenu. Pregled će imati svoju svrhu i zbog jezičkih osobenosti, jer će se iz njega vidjeti kojim funkcionalnim stilovima pripadaju pojedini tekstovi iz časopisa, jer način i pisanja teksta i njegova svrha, kao i publika kojoj se teks obraća uvijek ima veze s jezikom koji je upotrijebljen u tom tekstu.

Na početku se može konstatovati da *Ogledalo* ne odudara posebno od uobičajenog standarda koji je važio za sve časopise i listove austrougarskog vremena. Izvjesne karakteristike lista (podaci o štampariji, uredniku, mjestu izdavanja i sl.) bile su uvjetovane zakonskim propisima, dok je ostali sadržaj bio djelo urednika i saradnika lista.

Časopis je bio štampan u velikom formatu latiničnim pismom. Naslov časopisa bio je istaknut velikim masnim slovima na prvoj stranici lista, a pored njega je stajao natpis na arapskom pismu. List je izlazio jednom sedmično, mada je u tom pogledu bilo manjih odstupanja. U listu su se nalazile sljedeće rubrike: *Uvodnik*, *Politički pregled*, *Naši dopisi*, *Domaće vijesti*, *Islamski svijet*, *Tuhaf* i *Podlistak*. Sve ove rubrike se uglavnom nalaze u svih trinaest brojeva časopisa, a neke (poput rubrike *Tuhaf* nisu redovno izlazile). U uvodniku se uglavnom obrađivala neka aktuelna tematika. U uvodniku prvog broja u tekstu *Naš program* (O1, 1), predstavljeni su program i ciljevi časopisa. U sljedećim brojevima u ovoj rubrici tretirale su se aktuelne političke teme: odnos između naroda i inteligencije, pitanje uleme, zatim agrarni odnosi kao goruće pitanje bošnjačke politike u vrijeme austrougarske. Tom pitanju je poklonjena velika pažnja jer je tekst pod naslovom *Naše agrarne prilike* izašao u dva nastavka u četvrtom i petom broju lista. U rubrici *Politički pregled* opisivani su aktuelni događaji na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini i svijetu. Rubrika *Naši dopisi* donosila je tekstove koje su u redakciju slali saradnici iz svih dijelova Bosne i Hercegovine (Modriča, Bijeljina, Trebinje, Sarajevo, Bosanski Petrovac). Uglavnom su to bili tekstovi o aktuelnim

političkim pitanjima u tim sredinama, a posebno o položaju muslimanskog stanovništva. Rubrika *Domaće vijesti* imala je sličan sadržaj, ali su se tu mogle naći i vijesti koje nisu bile usko vezane za neke političke teme, poput poziva za upisivanje u *Gajret* (O5, 5), zatim osnivanje činovničkog štedioničarskog društva (O7, 5), antialkoholičarskog društva (O8, 5), tekst o cijenama hljeba (O8, 5) ili cijenama mesa (O9, 6), zatim tekstovi o školskim prilikama: *Nered u darul-mualliminu* (O9, 5), te mnogim zabavama u različitim gradovima Bosne i Hercegovine (Maglaju, Stocu, Foči, Bosanskom Petrovcu, Tešnju i drugdje). U tekstovima iz ove rubrike primjećuje se veliki broj onih koji govore o aktivnostima kulturno-prosvjetnog društva *Gajret*, bilo da se radi o izvještajima s održanih skupština tog društva, pozivima na uključivanje u članstvo, izvještajima s održanih *Gajretovih* zabava u različitim sredinama u Bosni i Hercegovini i dr.

Rubrika *Islamski svijet* donosi tekstove o zbivanjima u zemljama Bliskog Istoka, s posebnim akcentom na zemlje koje pripadaju Osmanskom carstvu. Tako se na stranicama *Ogledala* mogu pročitati tekst u nekoliko nastavaka o političkom stanju u Perziji (O7, 6), (O8, 5–6), (O9, 6), (O10, 6–7), (O11, 6–7), (O12, 6). Tu su i tekstovi o aktuelnim političkim zbivanjima u Austro-Ugarskoj i Turskoj (O11, 4), zatim o sastanku ruskog cara Nikolaja II s njemačkim carem Vilimom II (O11, 4). Tu je i tekst o počecima kolonizacije afričkih zemalja, tačnije o tome kako je Francuska *bacila oko na islamsku državu Maroko* (O12, 3).

Jedna od najzanimljivijih rubrika u časopisu *Ogledalo* bila je rubrika pod naslovom *Tuhaf*.²⁶ To je bila rubrika u kojoj se na ironičan i šaljiv način, često uz duhovite komentare osvrtao na tada aktuelne političke događaje, pisanje štampe, zanimljive ljude, događaje i sl. Moto ove rubrike je bio: *Ovaj je svijet vrlo tuhaf!* (O1, 8) Način pisanja u toj rubrici je također interesantan, posebno kada se u polemičkom tonu raspravljalo o tome šta drugi časopisi pišu o *Ogledalu*:

Prije nego se mogosmo i ogledati u našem 'Ogledalu', Seka Daša (recite Srpska Riječ), napade ga, da je bajagi naručen list, da to ne će biti pravi organ Muslimana i.t.d. Po tome bi rekao da se Seka Daša gradi organom Muslimana kad se toliko zauzima za interese naše (O1, 8).

'Zembilj' je donio vijest da čaršija ne anlaiše visokog štila u 'Ogledalu'. Mi čujemo, da je čaršiji za tuhaf kako 'Zembilj' može išta donijeti, jer vele, da se u zadnje vrijeme plaho otrco:

²⁶ Riječ *tuhaf* je arapskog porijekla i znači čudnovat, čudan, začudan (Jahić 1999: 520).

da ga treba usaračiti, pa se neki boje da drugi put niski štil ne propaše kroz otrcane 'Zembiļ'. Tuhaf! Svačemu ti svijet u kraj stane (O3, 7).

Kao i većina drugih listova u periodu austrougarske vladavine i *Ogledalo* je imao rubriku *Podlistak*, koja bi se mogla okarakterizirati kao književna rubrika. U njoj su štampani književni tekstovi samog Bašagića, ali i odlomci iz zanimljivih knjiga. Pored ovih stalnih rubrika, u časopisu smo mogli pročitati i još neke zanimljive tekstove koje iz današnje perspektive imaju kulturnohistorijsku vrijednost. Takav je, na primjer, tekst o osnivanju Šumarske škole u Sarajevu. Razvoj i osnivanje sekularnih školskih ustanova bio je važan segment ukupne austrougarske politike u Bosni i Hercegovini. Vlastima je bilo stalo da se što veći broj domaćih učenika upiše u te škole, kako bi obrazovali neophodan kadar za privredu i industriju. Zbog toga su oni i štampali ovakve priloge u domaćim časopisima, kako bi popularizirali svoje novoosnovane škole. U tom kontekstu treba posmatrati i ovaj oglas, objavljen u dva navrata: u petom i sedmom broju *Ogledala*. U prvom tekstu pod naslovom *Objava*, datiranom 19. juna 1907. godine, kaže se sljedeće: *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu otvoriće ove jeseni i to 1. oktobra u Sarajevu šumarsku školu. Svrha ove škole je odgojivanje šumskog osoblja za čuvanje šuma i za šumsko-tehničku pomoćnu službu u Bosni i Hercegovini* (O5, 7). Kao uvjet za upis u školu učenici su trebali imati najmanje 16 godina i da su dobrim uspjehom završili četvrti razred niže gimnazije ili realke, kao i dokaz da su bosanski ili državljani Austro- Ugarske. Rok za prijave za upis u školu bio je do 15. augusta 1907. godine. Isti tekst oglasa je ponovljen u sedmom broju *Ogledala* od 12. jula te godine.

Kad je riječ o saradnicima koji su pisali tekstove u časopisu, možemo reći da je *Ogledalo* časopis koji se ne može pohvaliti velikim brojem saradnika. Ujednačenost tema, tekstova i stila pisanja ukazuju da je veći broj članaka u časopisu djelo samog Safvet-bega Bašagića. Ovaj podatak može biti od značaja i u kontekstu samih jezičkih osobina lista. Pored Bašagića koji je neke svoje tekstove potpisivao svojim poznatim pseudonimima Mirza Safvet, Mirza, ili inicijalima M.S, među saradnicima smo prepoznali i poznatog preporodnog pisca Edhema Mulabdića, koji je jedan svoj tekst potpisao pseudonimom Selim, dok su ostali tekstovi potpisani ili inicijalima ili pseudonimima ili imenima koja je danas teško odgonetnuti. Najveći broj tekstova potpisanih ovim pseudonimima nalazio se u podlistku (prevode i ostala književna djela Bašagić je potpisivao najčešće pseudonimom Mirza Safvet), a veliki broj tekstova potpisanih inicijalima ili pseudonimima je pripadao rubrici *Naši dopisi*, pa se može pretpostaviti da su autori tih tekstova dopisnici ili čitaoci *Ogledala* iz drugih gradova Bosne i Hercegovine. Pitanje saradnika i velikog broja tekstova potpisanih pseudonimima i šiframa,

može imati više aspekata. Najprije je to pokušaj da se učini da list ima veliki broj saradnika, kako bi izgledao raznovrsniji i zanimljiviji čitaocima i pretplatnicima. Takva pojava nije bila strana ni ostalim listovima i časopisima u austrougarskom periodu. Kao primjer navodimo časopis *Behar*, o čemu Muhsin Rizvić piše sljedeće: “Da bi stvorili utisak bujnosti sardnje i širine saradničkog kruga i tako podstakli i druge na književni rad, oni (urednici časopisa, op V.M) su pored radova označenih punim imenom, objavljivali (...) i priloge potpisane pseudonimima, inicijalima i šiframa” (Rizvić 2000: 51). Drugi razlog bi mogla biti netrpeljivost sredine prema idejama koje je Bašagić propagirao u svom časopisu. Napredne ideje nisu nailazile baš na dobar odjek javnosti, posebno uleme, ali i pristalica pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju. Treći razlog je sama tematika tekstova koji su ipak govorili o stručnim i političkim temama, kao i veliki broj prevedenih tekstova, što je zahtijevalo upućenije saradnike, kojih u to vrijeme nije bilo dovoljno. Ovi dopisi i gradovi iz kojih tekstovi dolaze govore o tome da je časopis bio čitan u svim dijelovima Bosne i Hercegovine: istočnoj Bosni, Hercegovini, Bosanskoj Krajini itd. Preglednosti radi, navest ćemo spisak saradnika i dopisnika u časopisu *Ogledalo*.

PSEUDONIM	IME	INICIJAL	RJEŠENJE
Sefer			
Seradžuddin			Safvet-beg Bašagić ²⁷
Mirza Safvet	Mirza	M.S.	Safvet-beg Bašagić
Abdullah			
Selim			Edhem Mulabdić
		H.	
Istina			
Dost			

²⁷ Pseudonim riješen zahvaljujući podacima iz knjige Muhidina Džanke. Vidjeti: Džanko 2006: 266.

		M...	
Spahija			
		X.	
		A...	
Mearif-perver			
Muhbir			
		T..	Teufik-beg Bašagić ²⁸
		H.M.	
Mujo			
Talib			
		B.	

Tabela 1: Pregled imena, pseudonima i inicijala saradnika časopisa *Ogledalo*

7. TEKSTOVI O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

U časopisu *Ogledalo* štampana je nekolicina članaka koji govore o jeziku i književnosti. Pored toga štampana su i neka Bašagićeva originalna književna djela (pjesme i pripovijetka), kao i prevodi poezije turskog pjesnika Namika Kemala. Članaka iz ovih oblasti nema mnogo, budući da časopis po svom profilu nije bio književni list i da su u njemu u prvom planu bile političke i druge, tada aktuelne društvene teme. Tekstovi iz književnosti su uglavnom objavljeni u rubrici *Podlistak*, koja je počela izlaziti od prvog broja časopisa. To je bila rubrika koju su imali mnogi tadašnji listovi i časopisi, bez obzira na njihovu osnovnu tematsku preokupaciju. Važno je napomenuti da se u *Ogledalu* o jeziku i književnosti govori uglavnom posredno i uzgred; o jeziku uglavnom u člancima koji tretiraju neka druga pitanja, a

²⁸ Pseudonim riješen zahvaljujući podacima iz članka Hazima Šabanovića. Vidjeti: Šabanović 1942: 183.

o književnosti ipak ima nešto više izvornije građe, zahvaljujući ovoj stalnoj rubrici *Podlistak*, u kojoj je “objavljeno nekoliko vrijednih stvari” (Šabanović 1942: 182).

Tekstovi o jeziku obuhvataju sljedeće priloge. U šestom broju lista objavljen je članak o odnosima između Ugarske i Hrvatske, u kojem se kaže da je nastao spor oko jezika koji se koristi na željeznici. List piše da *cijeli narod u hrvatskoj složno učestvuje u borbi za svoj jezik na željeznicama* (O6, 4), navodeći da su se hrvatski politički predstavnici pobunili protiv dolaska novog bana Rakodzaya. Ovdje se radi o zakonu poznatom pod nazivom *Željezničarska pragmatika*²⁹, koji je “uređivao radne odnose na željeznici u Ugarskoj i Hrvatskoj”. Zakon je donesen u maju 1907. godine, a podrazumijevao je “ozakonjenje mađarskog kao službenog jezika na svim prugama ugarskih državnih željeznica, pa tako i u Hrvatskoj i Slavoniji što je bilo u suprotnosti s Hrvatsko-ugarskom nagodbom prema kojoj je službeni jezik u Hrvatskoj bio hrvatski.” Također, u šestom broju u rubrici *Tuhaf* objavljen je tekst o tome što se časopis *Bosanska vila ljuti (...) što se Ogledalo pečati tugjinskim pismom latinicom* (O6, 8). U nastavku teksta podsjeća se da i drugi listovi, pa i prosrpski orijentisani *Musavat*, korsiti latinicu, a *samo po gdjekad strljacne što god ćirilicom* (O6, 8). Ovaj tekst govori o tome da su u štampi još uvijek bila aktualna pitanja upotrebe latinice i ćirilice, iako se austrougarska vlast založila za njihov ravnopravan tretman u javnosti. Inače, *Bosanska vila* je kao najpoznatiji srpski časopis austrougarskog vremena, od samog početka u svojim tekstovima posvećivala veliku pažnju jezičkim pitanjima, zato i nije čudo što se u njoj oslikavaju “stavovi pravoslavnog stanovništva pri raspravama o jeziku u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu” (Solak 2014: 153). Unutar tih rasprava, velika pažnja se posvećuje pitanju njegovanaj i promicanja ćirilice. Taj časopis je još 1905. godine “na sebe preuzeo političku borbu za ćirilicu u sarajevskoj opštini”, dok se “latinica svjesno identificira s tuđinskom vlašću, s okupatorima” (Solak 2014: 183). U osmom broju lista se govori o jezičkom pitanju u carevinskom vijeću. U tom članku se govori kako je ministar Beck *održao o jezičnom pitanju u parlamentu iscrpnu konferencu* (O8, 6). List dalje piše da su konferenciji prisustvovali predstavnici čeških, njemačkih i mađarskih partija u parlamentu Austro-Ugarske. Na sastanku se govorilo o tome na kojem jeziku će se vršiti *protokoliranje čeških govora, čeških interpelacija i prijedloga* (O8, 6). Njemački predstavnici bili su za to da se *Česima ne dade pravo njihova jezika u parlamentu, dok su Česi predlagali da se udovolji njihovim minimalnim tradžbinama* (O8, 6). Vidimo da je jezičko pitanje bilo vrlo aktualno i

²⁹ Podaci o ovom zakonu preuzeti s internet-stranice: https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%BDeljezni%C4%8Darska_pragmatika, pristupljeno 25.8.2020.

osjetljivo i u Beču, u austrougarskom parlamentu, što je bilo i logično očekivati, s obzirom na to da su Austro-Ugarsku monarhiju činile zemlje i narodi koji su govorili različitim jezicima i imali različite književnojezičke tradicije. Posebno je to bilo izraženo kad je riječ o jeziku administracije. Slični problemi u tom periodu postojali su i unutra Bosne i Hercegovine.

U posljednjem, 13. broju *Ogledala*, nalazimo tekst pod naslovom *Poziv na pretplatu* koji potpisuje Salih Bakamović iz Mostara³⁰ i u kojem obavještava čitaoce da se *odavno među nama osjeća potreba za jedan opširni tursko-bosanski rječnik* (O13, 7). Bakamović kaže da je rječnik sastavio služeći se *najglasovitijim svjetskim leksikografima* (O 13, 7), napominjući da je *izdavanje jednog ovakog djela skopčano s ogromnim materijalnim poteškoćama* (O13, 7). Ovaj tursko-bosanski rječnik samo nastavlja tradiciju dvojezičnih rječnika i gramatika koja seže od Uskufijeva *Potur-Šahidije* (1631. godina), preko *Bosansko-turskog učitelja* Ibrahima Edhema Berbića (1893. godina), do *Tursko-bosanskog rječnika* Ahmeda Kulendera (1912. godina). U svom tekstu o Bakamoviću, Šemsudin Zlatko Serdarević spominje ovaj rječnik navodeći da se “zna da je napisao tursko-bosanski rječnik, ali nažalost nije štampan. Čak se ne zna šta je bilo sa tim dragocjenim rukopisom” (Serdarević 2004). U ovom kontekstu nije nevažno napomeniti da su u rukopisnoj ostavštini Safvet-bega Bašagića ostala dva vrijedna leksikografska djela i to *Turcizmi u hrvatskom jeziku* i *Arapsko-hrvatsko-srpski rječnik*, čija analiza “zaslužuje jednu magistarsku ili čak doktorsku radnju” (Džanko 2006: 248).

U rubrici *Tuhaf* u šestom broju lista nalazimo jedan tekst u kojem se govori o latinici. Naime, reagira se na pisanje časopisa *Bosanska vila*, koja se *ljuti pod svoju starost što se 'Ogledalo' pečati tugjinskim pismom latinicom*, duhovito napominjući da *što iksan postaje stariji, gubi vid* (O6, 6). Dalje u tekstu se navodi da list *Musavat* štampa svoje priloge i latinicom i ćirilicom. Vidimo da je i ovaj tekst o upotrebi pisma, bio napisan u polemičkom tonu, koje je *Ogledalo* imalo s *Bosanskom vilom* i *Srpskom riječi*, vodećim srpskim časopisima u Bosni i Hercegovini onog vremena. Inače, austrougarska administracija se u svojoj jezičkoj politici od početka zalagala za ravnopravnost latinice i ćirilice u javnoj upotrebi, a “Austro-Ugarska je (...) vodila računa da ćirilica kao pismo bude prisutna u svim

³⁰ Salih-beg Bakamović (1885–1940), bio je poznati hercegovački i mostarski kulturni radnik. Rođen je u Mostaru, a umro u Brezi. Potječe iz stare mostarske porodice. Školovao se (studij orijentalne filologije) u Carigradu, Beču i Budimpešti. Bio je poliglota, a po povratku u Mostar bavio se novinarstvom i prevodilačkim radom. Najveći doprinos bošnjačkoj kulturi dao je prevodeći knjige za Prvu muslimansku knjižaru i štampariju Muhameda Bekira Kalajdžića u Mostaru. Osim toga, tekstove je objavljivao u časopisima *Gajret*, *Islamski svijet*, *Musavat*, *Biser* i dr. Sastavio je i *Gramatiku turskog jezika*, *Gramatiku esperanta* i *Veliki priručni rječnik orijentalnih riječi*. Više o Bakamoviću pogledati u tekstu Šemsudina Zlatka Serdarevića “Velikan iz Bakamluka: Salih-beg Bakamović– mostarska duhovna vertikala”, dostupnom na internet-stranici <http://www.most.ba/089/074.aspx>, pristupljeno 26.8.2020.

oblastima” (Šator 2005: 323). Kad se govori o nazivu jezika, onda u trećem broju časopisa, u jednom dopisu redakciji spominje se neutralna etiketa *naš jezik: (...) turski tekst zakona ga nazivlje “muštedžir” (zakupnik) i “čifči” (težak), a prevod u našem jeziku zakupnik i čifčija* (O3, 3).

Kad je riječ o tekstovima iz književnosti, u časopisu *Ogledalo*, može se konstatovati da ima veći broj tekstova iz ove oblasti. Već od prvog broja izlazi rubrika *Podlistak* u kojoj se uglavnom štampaju književni tekstovi. Te tekstove uglavnom piše sam Bašagić, a njihova raznovrsnost i tematska struktura govori da su zastupljene sve književne oblasti kojima se on sam bavio u svome književnom radu: prevodi i prepjevi, poezija, proza, eseji, prikazi knjiga. Govoreći općenito, tekstovi o književnosti u *Ogledalu* mogu se razvrstati u nekoliko grupa:

- a) prevodi pjesama Namika Kemala;
- b) Bašagićeva originalna poezija i proza;
- c) esejistički članci;
- d) dramske izvedbe;
- e) putopis-reportaža;
- f) prikazi.

Prevodi su štampani već u podlistku prvog broja časopisa. Riječ je o trima pjesmama turskog pjesnika Namika Kemala: *Hasibhal*, *Iz jadikovki* i *Očitovanje*.³¹ Poznato je da značajna dio ukupnog Bašagićeva književnog rada predstavljaju prevodi i prepjevi poezije s orijentalnih jezika. Osim prevoda klasične poezije s perzijskog jezika, Bašagić je prepjevao i preveo mnoge tekstove bošnjačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima. Pored toga, u listovima i časopisima objavljivao je dosta prevoda iz savremene turske poezije. U tom smilu najznačajniji pjesnici koje Bašagić prevodi su Namik Kemal i Zija-paša. U vezi s tim, Muhidin Džanko navodi da je Bašagić ove pjesnike prevodio jer su “bili lični prijatelji Safvet-begovog oca, Ibrahim-bega”, što je “mogao biti razlog zbog kojega je Safvet-beg prevodio njihovu poeziju (...)” (Džanko 2006: 198–199). Kad je riječ o Bašagićevoj tehnici prevođenja, u literaturi se navodi da je kod poetskih tekstova prevodilac “činio značajne

³¹ Namik Kemal (1840–1888), turski pjesnik modernističke orijentacije. Jedan je od “utemeljitelja turske moderne književnosti”. Pored poezije pisao je drame, priče, romane i historijska djela. Više o njemu pogledati na stranici <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42869>, pristupljeno 26. 8. 2020.

preinake u odnosu na original, osobito u transformaciji ritma, broja slogova u stihu i u samoj rimi” (Džanko 2006: 199). Ovi prevodi pokazuju da, iako je *Ogledalo* bilo prvenstveno politički list, Bašagić je želio čitaocima pružiti i tekstove književnoumjetničke sadržine, naravno, sasvim u skladu sa svojim estetskim preferencijama.

Od Bašagićevih originalnih književnih djela, izdvojit ćemo dva teksta. Prvi je pjesma o Gazi Husrev-begu objavljena u osmom broju časopisa, koju je Bašagić potpisao pseudonimom Mirza. Pjesma govori o Gazi Husrev-begovim osvajanjima i njegovom dolasku u Bosnu. Ipak i u tako napisanoj pjesmi, Bašagić ne propušta da u tekstu istakne svoju preporodnu ideologiju, prema kojoj samo obrazovanje i nauka mogu biti zalag napretka u novim, modernim vremenima. O tome svjedoče sljedeći stihovi: *Kad poplavi svijet Prosvjete moć / Morade i nama u pohode doć. // Neuci, nemarni, ne znamo se snać / I u novi život ko junaci zač – // Prihvatit za nauk i sačuvat vlast / Potomstvu na diku, pregjima na čast* (O8, 2).

Prozni tekst *Prvi sastanak* (O8, 3) komponiran je kao kratka priča u kojoj pripovjedač govori o svom susretu s djevojkom iz Beča. Odmah na početku teksta pripovjedač konstatuje: *Dijelio nas je veliki jaz* (O8, 3). U nastavku priče se opisuje pripovjedačev susret s neimenovanom djevojkom i njihov razgovor na terasi jedne prijatne aprilske noći. Tekst se završava sljedećom rečenicom: *Davno je to bilo, pa ja i sad kad pročitam koju 'Ljubavnu orgiju' progju me srsi...* (O 8, 3). Vidimo da u završnoj rečenici teksta Bašagić spominje pojam *Ljubavne orgije*. Tako je naslovljen ciklus pjesama iz njegove zbirke *Misli i čuvstva*. Ovaj ciklus se sastoji od 20 pjesama i u njemu “dominira srednja, verbalna intonacija erotike, izvjestan kićeni, maniristički doživljaj žene sa emocionalnim dometom srednjih godina i uvjeravanjem u snagu, veličinu i strasti svoje ljubavi” (Rizvić 1990: 308). U književnokritičkoj literaturi se pjesme iz ovog ciklusa, posvećene Leili, nazivaju “ljubavnim kanconijerom” (Maglajlić 1999a : 17), (Džanko 2006: 119). Možda se upravo događaj koji Bašagić opisuje u ovoj svojoj priči i desio u vrijeme pisanja zbirke pjesama *Misli i čuvstva* i tako pjesniku poslužio kao inspiracija da oblikuje novu osjećajnost u svojoj poeziji.

Esejistički članci u *Ogledalu* su najbrojniji. Od drugog do sedmog broja časopisa štampan je feljton o Džemaludinu Afganiju, *ocu modernog panislamizma, kojega ćemo život i rad ovdje ukratko izložiti po Bernardu Sternu (...)* (O2, 2). Bašagić u ovom feljtonu prenosi tekst “jedne njemačke biografije Šejh Džemaludin Afganije” (Šabanović 1942: 182). Džemaludin Afgani (1839 – 1897) je bio islamski teolog i reformator, pristalica ideje

panislamizma, koji je “vjerovao da se muslimani mogu sačuvati od evropskog kolonijalizma, ne tako što će ignorisati ili odbacivati izvore njegove snage – nauku i tehnologiju, već tako što će se ponovo okrenuti razumu, nauci i tehnologiji i prihvatiti ih, jer su oni, po njemu, bili sastavni dijelovi islama i doprinosili su širenju islamske civilizacije” (Esposito 2005: 617). Vidimo da je u svom učenju Afgani imao slično razumijevanje ideje progressa i prihvatanja novog doba, kao i generacija kojoj je pripadao Bašagić. Afganijeve ideje su bile posebno prihvaćene “kod brojnih pripadnika mlađe obrazovane generacije, koji su imali tradicionalni odgoj, ali su ih privlačile moderne reforme i poziv za nacionalnu nezavisnost” (Esposito 2005: 617). Već i ovako samo naznačeni stavovi Džemaludina Afganija mogu pokazati zašto je Bašagiću bilo stalo da se ideje takvog mislioca nađu na stranicama časopisa *Ogledalo*, jer su one umnogome korespondirale sa shvatanjem grupe “naprednih muslimana” u Bosni i Hercegovini, koji su se zalagali za prihvatanje novih, zapadnoevropskih vrijednosti uz očuvanje veze s duhovnom tradicijom islama.

Drugi feljton koji je objavljen u devetom i desetom broju *Ogledala* govori o vojskovođi Gazi Osman-paši, poznatom kao Lav od Plevne. Ovaj tekst je objavljen povodom “30-godišnjice bitke na Plevni (1877.). Ovu klasičnu biografiju od poznatog spisatelja Bernarda Sterna (...) preveo je Teufik-beg Bašagić” (Šabanović 1942: 182–183). Sljedeći feljton, objavljivan u nastavcima od 11. do 13. broja časopisa pod naslovom *O priči po kojoj su spalili Arapi aleksandrijsku biblioteku* (O11, 2). To je zapravo tekst njemačkog orijentaliste Ludolfa Krehla, a u napomeni se kaže da je *ova rasprava čitana na istočnom kongresu 1880. u Firenci i iste godine tiskana u istom gradu. Krehl se ubraja među najodličnije evropske orijentaliste u drugoj polovici XIX. vijeka* (O11, 2). Ovakav izbor esejističko-feljtonističkog gradiva u časopisu *Ogledalo* govori o tome da Bašagić i u ovom poslu nije zaboravljao svoju osnovnu doktrinu, doktrinu preporoda i prihvatanja novih vrijednosti, koje je sa sobom donijela evropeizacija života i kulture u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine.

Sljedeći niz tekstova o književnosti predstavljaju izvještaji o izvedbama različitih dramskih tekstova, uglavnom bošnjačkih preporodnih pisaca na pozornicama širom Bosne i Hercegovine. U ovim tekstovima o dramama se govori tek uzgredno, jer su one uglavnom bile izvođene na *Gajretovim*, ali i zabavama koje su organizovale druge udruge u različitim gradovima Bosne i Hercegovine. Kao primjer ćemo navesti tekst u kojem se najavljuje zabava Muslimanskog zanatlijskog udruženja u Stocu. Zabava je najavljena za 2. august 1907. godine, a program zabave je sljedeći: *I. dio: 1. zabavu otvara pozdravnim govorom gosp. M.*

Salčić društ. potpredsjednik. 2. S.Bašagić 'Divane Husrev paša', deklamuje g. S. Tatarović. 3. S.Bašagić 'Savjet očevima', deklamuje gosp. M.Hajdarović. II.dio: 'Orden'. Šala u jednom činu od Ekrema. III. dio: Tombola (O10, 6). Inače, drama *Orden* je prvi put objavljena u *Beharu* 1903. godine i zasnovana je na “nerazumijevanju pojma orden, koji kao s neba pada u seosku sredinu i za koji u ovoj drami drže da je neka važna osoba kojoj treba poslati konja u susret, zatim da je to šejtan i na kraju da je to neka divlja životinja koja je poslana muhtarima da je pripitomi” (Rizvić 2000: 273). Ova komedija svakako je mogla da zadovolji ukus tadašnje publike koja je prisustvovala ovim zabavama.

U četvrtom broju lista, objavljen je tekst pod naslovom *Izlet Udruženja islamske omladine u Sarajevu*. Ovaj reportažno-putopisni tekst o izletu u Višegrad potpisan je pseudonimom Selim, u kojem prepoznajemo Edhema Mulabdića, poznatog bošnjačkog preporodnog pisca i saborca Safvet-bega Bašagića u kulturnom preporodu Bošnjaka krajem 19. i početkom 20. vijeka. Kratka bilješka o ovom događaju štampana je u trećem broju lista i u njoj se kaže:

“Udruženje islamske omladine u Sarajevu” u petak 14. o.mj. priredilo je izlet posebnim vlakom u Višegrad i Uvac. Pošto i uredništvo našeg lista nije moglo propustiti ovu priliku, pridružilo se izletnicima, da se nauživa krasnih predjela i nagleda veličanstvenog spomenika u Višegradu, koji nas podsjeća na silu i slavu najsajjnije epohe naše prošlosti – na vrijeme Mehmed-paše Sokolovića Velikoga. Za to je Ogledalo ovaj put za jedan dan zakasnilo (O3, 6)

Zaista, treći broj *Ogledala* je izašao u subotu, 15. juna 1907. godine, iako je obično časopis izlazio petkom. Sada znamo da je razlog za to kašnjenje bio odlazak na izlet u Višegrad. U ovom tekstu, već na samom početku prepoznajemo karakteristični Mulabdićev stil pisanja:

Tek je godina mitila kako se osnovalo ovo naše mlado društvo. A kad mu se temelj udarao i pravila krojila, imala se na umu šira djelatnost njegova, da se ne ograniči na puko čitanje novina (O4, 5). Nakon ovog uvoda Mulabdić opisuje kako se na putovanje krenulo iz Sarajeva *separatnim vlakom, a sedamdeet i dva učesnika, sve bujne mlagjarije, sve po pušci i po desnoj ruci ispuniše skoro prostrano dvorište pred stanicom (O4, 5).* Mulabdić realističnim tonom opisuje atmosferu među putnicima u vozu: *Tek što se smjestismo u vagone, iz učesnika se oču umiljat glas krnate, vlak ispuniše veseli usklici, pjesma, pozdravi mnogim pratiocima, rupci lepršaju zrakom i mi kao da plivasamo po zraku iznad divne panorame našeg šarenog šehar Sarajeva (O4, 5).* Slično opisuje i predjele na putu prema Višegradu: *U dolini Prače pruga se koji put vere uza samu stijenu, uza liticu u koju je ukopana, preko vrlo uska korita njezina diže se kao zid druga litica i čovjek juri tuda kao kroz dugu dvoranu, a gudnjava i*

zveket vlaka strahovito se razliježe po okolišnim planinama (O4, 6). Najupečatljiviji utisak na putnike u Višegradu ostavio je most Mahmed-paše Sokolovića: *Taj orijaš pružio se na 12 velikih stupova i lukova od čvrsta kamena s obale na obalu izvivši se kojih 15 metara iznad normalne površine vode. Mi se divismo tom orijaškom djelu i poput onih brzih valova zelene Drine, što se valjaju ispod te divovske ćuprije nizahu i prelijetahu mislima našim ona divna djela ovog našeg velikana...* (O4, 6). Na kraju teksta opisuje se povratak u Sarajevo, kao i utisci i srdačna atmosfera koja je vladala na tom putovanju. U ovom tekstu vidljive su sve karakteristike Mulabdićeve poetike i jezika. Poetika mu je realistička, što potvrđuju opisi predjela, mjesta i ljudi koje je zapilježio u svom putopisnom tekstu, a u jeziku možemo prepoznati sintagme s karakterističnim epitetima (*bujna mlagjarija*), specifične početke rečenice kakve nalazimo u njegovim romanima i pripovijetkama (*Tek je godina mitila kako se ovo naše društvo osnovalo...*), vidljiv utjecaj jezika narodne književnosti (*sve po pušci i po desnoj ruci ispuniše prostrano dvorište...*), inverzije u imeničkim sintagmama (*šira djelatnost njegova*) i dr. Ovaj Mulabdićev tekst spominje se u bibliografiji koju je uz izdanje njegovih zbirke pripovjedaka *Na obali Bosne* priredio Safet Sarić.³² Međutim, tu je navedena pogrešna godina štampanja i pogrešan naslov ovog teksta. Naime, Sarić u svojoj bibliografiji, pod odrednicom putopisi, navodi da je naslov teksta “Izlet u Višegrad” i da je objavljen u *Ogledalu* 1913. godine (Sarić 2007: 586). U drugim Mulabdićevim bibliografijama, ovaj tekst se ne spominje.

U časopisu *Ogledalo* štampana su i dva teksta koja bismo po njihovim tematskim odrednicama mogli svrstati u prikaz. Prvi je objavljen u rubrici *Književnost*, u petom broju časopisa, pod naslovom *Urnek nastave i uzgoja*. Radi se o prikazu knjige pod ovim naslovom koja je štampana u Rusiji. Pisac knjige je *muallim Šeih-zade hafiz mehmed Emin, koji je na daleko i široko poznat megju ruskim Muslomanima kao vrstan pedagog* (O5, 7). U knjizi su navedeni školski zakoni, nastavni plan, raspored obuke i druge pojedinosti u vezi s organizacijom nastave. Ovu knjigu časopis preporučuje svojim čitaocima, a posebno *svraćamo pozornost naših mualima i pozvanih faktora, kojima će se na skoro pružiti prilika da reformiraju naše konfesionalne škole. Ko prema duhu vremena ne ide naprijed, duh vremena će ga pregaziti, ne uzimajući obzira na njegove zastarjele nazore o obuci i uzgoju* (O5, 7). Vidimo da i u ovom članku autor prikaza ne propušta priliku da iznese svoj stav o potrebi prilagođavanja ovdašnjih stanovnika duhu novog vremena, koji je sa sobom donijela

³² Mulabdić, Edhem: “Na obali Bosne” (priredio Safet Sarić), u: Osman–Aziz, Edhem Mulabdić, Preporod, Sarajevo, 2007.

austrougarska okupacija, što je naročito važno u oblasti odgoja i obrazovanja. Poznato je da je austrougarska uprava veliku pažnju pokalanjala pitanjima školstva u Bosni i Hercegovini i da je nekoliko puta, s manje ili više uspjeha, pokušala da reformira tu oblast. To znači da se i u ovom članku pokušava afirmirati preporodna koncepcija o odgoju i obrazovanju kao jedinom načinu da se ovdašnje stanovništvo prilagodi novim vremenima i zapadnoevropskom životnom kursu. Drugi takav tekst je objavljan u sedmom broju časopisa, u rubrici *Uzgedne bilješke*. Radi se o prikazu knjige Richarda Charmatza *Njemačko-austrijska politika*. Riječ je o politološkoj studiji, koja analizira historiju i aktuelnu zbilju njemačko-austrijskih odnosa. Na kraju prikaza knjiga se srdačno preporučuje čitaocima *Ogledala* riječima: *Koga interesira, može to djelo nabaviti i lijepo se s njime pozabaviti* (O7, 6).

Iako je časopis *Ogledalo* bio politički list, u njemu se mogu naći i tekstovi s temama iz jezika i književnosti. Zajednička karakteristika svih ovih tekstova je da oni o jeziku i književnosti govore posredno i uzgred, uglavnom u okviru članaka koje govore o nekim drugima temama. Kad je riječ o jeziku, tu su bili tekstovi o upotrebi latinice, zatim o zbivanjima u vezi s jezikom u drugim dijelovima Austro-Ugarske monarhije. Tekstovi iz književnosti obuhvataju originalna književna djela i prevode. Uglavnom su to prozni i poetski radovi Safvet-bega Bašagića, kao i njegovi prevodi djela savremenih turskih pjesnika. Tu je i reportažno-putopisni tekst Edhema Mulabdića o izletu u Višegrad, a književna, posebno dramska djela bošnjačke preporodne književnosti spominju se i u izvještajima s mnogobrojnih zabava koje su mnoga društva i udruženja organizirala širom Bosne i Hercegovine, a na kojim su amaterske glumačke trupe izvodile te dramske komade. U svim ovim tekstovima sojeća se duh vremena, amnogi od njih promiču ideju preporoda i prilagođavanja novim evropskim vrijednostima, koja je jedna od temeljnih odrednica ukupnog Bašagićeva javnog djelovanja.

8. ZAKLJUČAK

Časopis *Ogledalo* je bio politički list koji je izlazio od maja do augusta 1907. godine. Pokrenuo ga je Safvet-beg Bašagić poznati bošnjački preporodni pisac, naučnik i političar. Štampano je samo trinaest brojeva lista. *Ogledalo* je pokrenuto u specifičnim okolnostima kao glasilo grupe tzv. “naprednih muslimana” u vrijeme kada je trajhao njihov sukob s predstavnicima pokreta za vakufsko-mearisfsku autonomiju.

Časopis je uglavnom davao članke iz politike, obrađujući tada aktuelne društvene teme, posebno se brinući za važna pitanja kakva su agrarna reforma, odnos između naroda i inteligencije, te naroda i uleme. Autor većine tekstova u časopisu je Safvet-beg Bašagić, pa časopis može poslužiti kao važan izvor za izučavanje njegova političkog rada i djelovanja. Pored vijesti iz Bosne i Hercegovine na stranicama časopisa mogu se pročitati i tada aktuelne vijesti iz svih dijelova Austro-Ugarske monarhije, ali i vijesti iz islamskog svijeta, s posebnim osvrtom na događaje u Turskoj, ali i zemljama Bliskog Istoka. Pored toga, postoji i jedan niz tekstova u kojima se na satiričan način govori o aktuelnoj političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, te polemiše s drugim ovdašnjim časopisima koji su pisali o sličnim temama. Takvi tekstovi su objavljivani u rubrici *Tuhaf*.

Tekstovi o jeziku i književnosti u časopisu *Ogledalo* nisu brojni. O ovim temama se govori posredno i uzgredno, uglavnom u sklopu nekih drugih pitanja. Ipak, časopis je u rubrici *Podlistak* donosio neke književne tekstove, prvenstveno prozne i poetske radove samog Safvet-bega Bašagića, kao i njegove prevode poezije turskog pjesnika Namika Kemala. U *Ogledalu* su izlazila i dva značajna feljtona: o islamskom teologu i reformatoru Džemaludinu Afganiju i poznatom vojskovođi Gazi Osman-paši. U mnogim tekstovima može se vidjeti ideja preporoda kao osnovna ideja koju afirmira časopis, što ga dodatno postavlja u kontekst bošnjačke preporodne književnosti s početka 20. vijeka. Književnost se i na stranicama ovog časopisa doživljava kao *pouka i zabava*, što je bilo opće shvatanje književnog djelovanja u tom periodu.

Stil, način pisanja i sadržaj tekstova bio je prilagođen duhu vremena. Primijeti se jezičko-stilska ujednačenost, koja je rezultat malog broja saradnika i činjenice da je najveći dio tekstova pisao sam Safvet-beg Bašagić, kao i da su tekstovi i žanrovski mnogo ujednačeni. Časopis je u cijelosti štampan latiničnim pismom, što ga također postavlja u kontekst

bošnjačke preporodne književnosti i književnog djelovanja generacije prvih “latiničnih pisaca” kojoj je pripadao i Bašagić.

Značaj časopisa *Ogledalo* za bošnjačku književnost i kulturu je veliki, jer je to bio časopis koji je nastavio tradiciju političkih listova, pokrenutu pojavom *Bošnjaka* krajem 19. vijeka. Čitajući *Ogledalo* možemo vidjeti koje su to teme i problemi bili aktuelni u bosanskohercegovačkom društvu tada, kao i pratiti dva vrlo značajna historijska procesa u to vrijeme, a to su pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju i agrarna reforma. Također, možemo vidjeti da je časopis pratio tadašnji standard u smislu postojanja različitih rubrika, uključujući i tekstove koji govore o jeziku i književnosti. Ovaj list je pokrenut u vrijeme kada je u Bosni i Hercegovini časopisna produkcija bila izuzetno razvijena, što govori o stepenu razvoja društvenih i kulturnih prilika početkom prošlog vijeka.

9. BIBLIOGRAFIJA TEKSTOVA U ČASOPISU *OGLEDALO*

U ovom paragrafu navest ćemo bibliografiju tekstova štampanih u časopisu *Ogledalo*. To je potrebno zato što još uvijek nemamo cjelovite monografske obrade ovog časopisa niti njegove zasebne bibliografije. Istina, u *Bibliografiji književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine*, obrađen je i ovaj list, ali tretirani su samo književni i kulturni prilozi. U ocjeni njihova kvaliteta kaže se da je “te građe ipak bilo a da njen značaj ne premašuje značaj ovog kratkovjekog glasila” (Sušilović 1991: 923). Sušilović u bibliografiji navodi 12 jedinica, koje govore o temama iz domaće i strane književnosti, zatim kulture, te historije i arheologije. Zanimljivo je da pod odrednicu “Nauka o jeziku” navodi poziv za pretplatu na tursko-bosanski rječnik Saliha Bakamovića, objavljen u 13. broju časopisa, što ovaj tekst čini jedinim iz oblasti jezika (Sušilović 1991: 925). Navođenjem spiska svih tekstova objavljenih u časopisu, moći će se vidjeti pregled njegova pisanja, tematska raznolikost tekstova i njihov raspored. Građa će biti raspoređena tematski i po rubrikama, kako bi se uočila tematska raznovrsnost tekstova štampanih u časopisu.

9.1. Uvodnici

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Naš program.*

– I/1907, 1, 1–2; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Inteligencija i naši pokreti.*

– I/1907, 2, 1–2; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Ulema i današnji pokret.*

– I/1907, 3, 1–3; 15. juni 1907. # bez potpisa

Otvoreno pismo slavnom eksekutivnom odboru muslimanskog naroda.

*pismo članova odbora društva *Gajret* povodom zaključaka eksekutivnog odbora od 31. maja 1907.

– I/1907, 4, 1 ; 21. juni 1907. # Odbor društva “Gajreta”

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Naše agrarne prilike.*

– I/1907, 4, 1–2 ; 21. juni 1907. –5, 1–3; 28. juni 1907. –7, 1–3, 12. juli 1907. –8, 1–2, 19. juli 1907. –12, 1–2; 16. august 1907. # bez potpisa

Gajretova skupština.

*govor Safvet-bega Bašagića na skupštini *Gajreta* održanoj jula 1907. i finansijski izvještaj.

– I/1907, 6, 1–2; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Kratak pogled na općenite prilike u Bosni i Hercegovini.*

– I/ 1907, 9, 1–2; 26. juli 1907. – 10, 1–3; 2. august 1907. # bez potpisa

Predstavka novinara ministru Burianu.

*pismo urednika političkih listova povodom zakona o štampi

– I/ 1907, 10, 1; 2. august 1907. # bez potpisa

Našim predbrojnicima.

*poziv na pretplatu

– I/ 1907, 11, 1; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Šta mi mislimo?*

– I/ 1907, 11, 1–2; 9. august 1907. # M.

Na znanje!

*obavijest o obustavljanju izdavanja lista

– I/ 1907, 13, 1; 23. august 1907. # Uredništvo

Anonim: *Na ruševinama Casablanke.*

– I/ 1907, 13, 1–2; 23. august 1907. # bez potpisa

9.2. Neraspoređeni članci³³

Bašagić, Safvet-beg: *Kako je postalo “Ogledalo.”*

– I/ 1907, 1, 2–3; 31. maj 1907.

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Nekolike na znanje.*

– I/ 1907, 1, 2–3; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Naš položaj.*

– I/1907, 1, 4–5; 31. maj 1907. # Sefer.

Bašagić, Safvet-beg: *Crne slike iz naše zadruge.*

– I/1907, 1, 5–6; 31. maj 1907. # Seradžuddin.

Anonim: *Iskaz dobrovoljnih priloga darovanih prilikom “Gajretove” zabave držane 6.aprila 1907. u Zavidoviću.*

*spisak davalaca dobrovoljnih priloga

– I/1907, 2, 6–7; 7. juni 1907. # bez potpisa

³³ U ovom dijelu navest ćemo članke, koji su štampani u *Ogledalu*, a koji ne pripadaju stalnim rubrikama časopisa. Najveći broj ovih tekstova su politički tekstovi, dok u prvom broju čitamo tekst o nastanku samog časopisa.

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Nekolike o našem starom i današnjem plemstvu.*

– I/ 1907, 2, 2–3; 7. juni 1907. –3, 3–4; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Kizbi sarih.*

*reakcija prijedorskih muslimana na izjavu Sulejmana Abdagića iz Prijedora da se 2000 tamošnjih muslimana izjasnilo kao Hrvati

– I/ 1907, 3, 6–7; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Eksekutivni odbor muslimanskih zastupnika i “Gajret”.*

– I/ 1907, 4, 3–4; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Obavijest.*

*obavještenje o konkursu za *Gajretove* stipendije za školsku 1907/08. godinu

– I/ 1907, 5, 6; 28. juni 1907. # Odbor.

Anonim: *Povodom pisanja o agrarnim prilikama u Bosni.*

*reakcija na tekst *Naše agrarne prilike.*

– I/ 1907, 6, 2–5; 7. juli 1907. # B.

Anonim: *Odgovor Musavatu.*

– I/ 1907, 6, 6; 7. juli 1907. # Firdus, v.r.

Anonim (Safvet-beg Bašagić): *Plemstvo i narod u Bosni.*

– I/ 1907, 7, 2–4; 12. juli 1907. – 8, 2–3; 19. juli 1907. – 12, 2–3; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Nervozno se čeka.*

– I/ 1907, 9, 2–3, 26. juli 1907. # X.

Anonim: *“Musavatu”.*

*prozno-poetsko satirični tekst o pisanju časopisa *Musavat*

– I/1907, 11, 2–4; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Razmatranje političke situacije u Bosni.*

– I/1907, 13, 2–4; 23. august 1907. # Abdullah.

9.3. Politički pregled

Anonim: *Turska.*

– I/1907, 1, 4; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Austrija.*

– I/1907, 2, 3–4; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ustaške čete na Jenjidže-jezeru.*

– I/1907, 2, 4; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rusija.*

– I/1907, 2, 4; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Francuska.*

– I/1907, 2, 4; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ugarska.*

– I/1907, 3, 4–5; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Bugarsko-srpski odnošaji.*

– I/1907, 4, 2; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rusija.*

– I/1907, 4, 2–3; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Hrvatsko-srpski spor.*

– I/1907, 5, 3; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ugarsko-Hrvatska.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Carigrad i Bukurešt.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rusija i istočna Azija.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rusko-engleski pregovori.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Pokret protiv Rusa u Švicarskoj.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Japan i Amerika.*

– I/1907, 7, 4; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Engleski ministar o Macedoniji.*

– I/1907, 7, 5; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Austro-Ugarska.*

– I/1907, 8, 3; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rusija.*

– I/1907, 8, 4; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Japan i Korea.*

– I/1907, 9, 3; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Austro-Ugarska i Srbija.*

– I/1907, 10, 3; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Turska.*

– I/1907, 10, 3; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Japan i Korea.*

– I/1907, 10, 3; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Sastanci vladara.*

*o sastanku engleskog kralja Eduarda i njemačkog cara i sastanku ruskog i njemačkog cara zakazanom 3. augusta 1907.

– I/1907, 10, 3; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Austro-Ugarska.*

– I/1907, 11, 4; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Turska.*

– I/1907, 11, 4; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Turska-Perzija.*

– I/1907, 11, 4; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Sastanak ruskoga cara Nikolaja II sa njemačkim carem Vilimom II.*

*izvještaj sa sastanka održanog 3. augusta 1907.

– I/1907, 11, 4; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Sastanak u Ischlu i Balkan.*

*sastanak engleskog kralja Eduarda i austrougarskog cara Franje Josipa 14. augusta 1907.

– I/1907, 12, 3; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Turska.*

– I/1907, 12, 3; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Perzija.*

– I/1907, 12, 3; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Francuska i Maroko.*

*o francuskom upravljanju i koncesiji nad marokanskim lukama

– I/1907, 12, 3–4; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Engleska.*

– I/1907, 13, 4–5; 23. august 1907. # bez potpisa

9.4. Domaće vijesti

Anonim: *“Gajretove” kasice.*

– I/1907, 1, 6; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Novi članovi “Gajretovi.”*

– I/1907, 1, 6; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Skupština Udruženja islamske omladine.*

*o prvoj godišnjoj skupštini udruženja održanoj 17. maja 1907. u Sarajevu

– I/1907, 1, 6; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Iz šeriatskog suda.*

– I/1907, 1, 6; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Darovi “Gajretu.”*

– I/1907, 1, 7; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Hasan-beg Čeko.*

*nekrolog

– I/1907, 1, 7; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Skender beg Kulenović.*

*nekrolog

– I/1907, 2, 5; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Albori – Varešanju.*

*o dolasku Feldzeugmeistera Varešanina za “komandanta i poglavicu” u Bosni

– I/1907, 2, 5; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Nova predstavka eksekutivnog odbora.*

– I/1907, 2, 5–6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Dr. Luka Čabrajić.*

*o otvaranju privatne ljekarske ordinacije u Sarajevu na Apelovoj obali br. 38.

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Dozvoljen postdebit.*

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Poziv.*

*poziv na 5. redovnu skupštinu *Gajreta* zakazanu za 5. juli 1907. # Odbor

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Menšura.*

– I/1907, 3, 5–6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Trke u Butmiru.*

*najava konjičkih trka i “velike pučke svečanosti” u Butmiru zakazanih od 26. do 30. juna 1907.

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Izlet u Višegrad.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *I opet nož.*

*o ubistvu kahvedžije Vejsila Burilovića

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Skupština Učiteljskog društva.*

*najava skupštine zakazane za 1. juli 1907. u Sarajevu

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Softe Gazi Husrev begovih medersa.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Popust za Ajvatovicu.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Muslimanska ženska ruždija.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Novi članovi “Gajretovi”.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Darovi “Gajretu”.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Muslimanski zastupnici kod ministra Buriana.*

– I/1907, 3, 6; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Udruženje poslodavaca Bosne i Hercegovine.*

*najava skupštine udruženja zakazane za 29. juni 1907. u Sarajevu

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Muslimanska štedionica.*

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *“Gajretove kasice”*.

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ispit za učiteljsko osposobljavanje*.

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Pregovori muslimanskog eksekutivnog odbora s vladom*.

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Razgovori*.

*o razgovorima muslimanskih zastupnika i vlade

– I/1907, 5, 5; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *“Zijaret”*.

– I/1907, 5, 5; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Upisivanje u “Gajret”*.

– I/1907, 5, 5; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ispit zrelosti*.

*maturirala generacija od 15 učenika Učiteljske škole u Sarajevu

– I/1907, 5, 5–6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Darovi “Gajretu.”*

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Albori – Klobučar*.

*vijest o promjeni poglavara u Bosni i Hercegovini

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *“Gajretova” skupština*.

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Novi "Gajretovi" utemeljiitelji.*

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Potres.*

*o zemljotresu koji je pogodio Žepče 25. juna 1907.

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Trke u Butmiru.*

*izvještaj s održanih trka od 26. juna 1907.

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Albori – Vinzor.*

*imenovanja u komandi austrougarske vojske za Bosnu i Hercegovinu

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Školski izvještaji.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Trke u Butmiru.*

– I/1907, 6, 6; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ribarsko društvo.*

– I/1907, 7, 5; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Novoosnovano činovničko štedovno i predeujmovno društvo.*

– I/1907, 7, 5; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Kladanjski geometar.*

*pritužba na ponašanje geometra F.H iz Kladnja prema muslimanima

– I/1907, 7, 5–6; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Poziv na zabavu.*

*poziv na zabavu Muslimanske čitaonice u Trebinju 20. jula 1907.

– I/1907, 8, 4–5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Glavna skupština Budimpeštanskog glavnogradskog zakupstva.*

– I/1907, 8, 5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Štipendije.*

*objava o konkursu za dodjele stipendija za studente visokih škola

– I/1907, 8, 5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Prekinuti pregovori.*

*o pregovorima Egzekutivnog odbora s vladom

– I/1907, 8, 5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Novo antialkoholističko društvo.*

*otvranje antialkoholičarskog društva u Gradačcu

– I/1907, 8, 5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Cijene hljeba.*

– I/1907, 8, 5; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Dolazak poglavice zemaljske vlade.*

– I/1907, 9, 5; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Nered u darul-mualliminu.*

– I/1907, 9, 5; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Paušal u gradu.*

*objava o uvođenju desetinskog paušala u Sarajevu

– I/1907, 9, 5; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Hafiza.*

*informacija da je mlada Goraždanka Vasvija postala hafiz u 13. godini

– I/1907, 9, 5–6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Cijene mesa.*

– I/1907, 9, 5–6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Čitateljima na znanje.*

*molba kolarskog pomoćnika iz Bosanske Dubice Saliha Jakića za potporu da otvori kovačku radnju

– I/1907, 9, 5–6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Organizacija novinara i književnika.*

*inicijativa za osnivanje udruženja “duševnih radnika”

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Urezivanje ospica.*

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Smrad i nečist u Novom Sarajevu.*

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava u Maglaju.*

*obavijest o zabavi Islamske omladine u Maglaju zakazanoj za 3. august 1907.

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Čuvajte se američkog novca.*

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ubojice Hasan bega Čeke.*

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava u Stocu.*

*obavijest o zabavi Muslimanskog zanatlijskog udruženja u Stocu

– I/1907, 10, 6; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava.*

*izvještaj sa zabave u Maglaju

– I/1907, 11, 5; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Prepreden varalica.*

– I/1907, 11, 5–6; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Uspjeh zabave u Stocu.*

– I/1907, 11, 6; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Žandarska osveta.*

– I/1907, 12, 5; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava u Foči.*

*najava zabave Islamske omladine u Foči 25. augusta 1907.

– I/1907, 12, 5; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava u Bos. Petrovcu.*

*najava zabave Petrovačke muslimanske zanatlijske omladine 18. augusta 1907.

– I/1907, 12, 5; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Dopisnice za reklamu.*

– I/1907, 12, 5; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Uputa radi tifusa.*

– I/1907, 12, 5–6; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Jami, ne praši.*

*satirični tekst povodom napada *Srpske riječi* na pisanje *Ogledala*

– I/1907, 13, 6; 23. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *List "Gajret."*

*obavijest o pokretanju časopisa *Gajret*

– I/1907, 13, 6–7; 23. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Zabava u Tešnju.*

*najava zabave Tursko-islamske omladine u Tešnju 1. septembra 1907.

– I/1907, 13, 7; 23. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Telefonski spoj Posavine s monarhijom.*

– I/1907, 13, 7; 23. august 1907. # bez potpisa

Uredništvo: *Ispravak.*

– I/1907, 13, 7; 23. august 1907.

Anonim: *Novo zanatlijsko udruženje.*

– I/1907, 13, 7; 23. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Tifus u Sarajevu.*

*izvještaj o broju oboljelih i umrlih

– I/1907, 13, 7; 23. august 1907. # bez potpisa

9.5. Islamski svijet³⁴

Safvet-beg Bašagić: *Mevlud kod Turaka u Rusiji.*

– I/1907, 1, 7–8; 31. maj 1907. # Seradžuddin

Anonim: *Perzijski sabor.*

³⁴ Rubrika nije štampana u 3, 4, 5, 6 i 13. broju časopisa.

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Veledušje španjolske vlade.*

*o odluci španske vlade da Alhambru pretvori u spomenik

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Političko stanje u Perziji.*

– I/1907, 7, 6; 12. juli 1907. – 8, 5–6, 19. juli 1907. – 9, 6, 26. juli 1907. – 10, 6–7, 2. august 1907. – 11, 6, 9. august 1907. – 12, 6, 16. august 1907. # bez potpisa

9.6. Uzgredne bilješke³⁵

Anonim: *Veliki umjetni diamanti.*

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Sa portugalskog dvora.*

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Turske utvrde u crnom moru.*

– I/1907, 2, 6; 7. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Željeznica iz Azije u Ameriku.*

– I/1907, 3, 7; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Marokanski skakavci u Ugarskoj.*

*o najezdi marokanskih skakavaca u županiji Hajdu

– I/1907, 3, 7; 15. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Haaška konferencija.*

– I/1907, 4, 7; 21. juni 1907. # bez potpisa

³⁵ Rubrika nije štampana u 1. i 13. broju časopisa.

Anonim: *Novi trojni savez.*

– I/1907, 4, 7; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Mirovna konferencija u Haagu i Bosna i Hercegovina.*

– I/1907, 5, 6; 28. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *Kraljica od Madagaskara.*

– I/1907, 6, 6; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Bogata prosjakinja.*

– I/1907, 6, 6; 7. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Richard Charmatz...*

*prikaz knjige Richarda Charmatza

– I/1907, 7, 6; 12. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Jezično pitanje u carevinskom vijeću.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rastava crkve od države.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Njemačka poduzeća u Perziji.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Macedonska spomenica haškoj konferenciji.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Atentat na sina kralja Milana.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Tu felix, Austria, lude!*³⁶

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Put oko zemlje za četrdeset dana.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Grčko-Arnautska liga.*

– I/1907, 8, 6; 19. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Perzijski parlamenat.*

– I/1907, 9, 6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Za pet minuta osugjen na smrt.*

– I/1907, 9, 6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Škandalozno stanje u jednom azilu za djecu.*

– I/1907, 9, 6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Čudnovate novine.*

*o novinama iz Španije štampanim “fosforescirajućom crninom tiska”

– I/1907, 9, 6; 26. juli 1907. # bez potpisa

Anonim: *Edisonov prvi izum.*

– I/1907, 10, 7; 2. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Antiklerikalne demonstracije u Italiji.*

– I/1907, 11, 6; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Kolera u Rusiji.*

– I/1907, 11, 6; 9. august 1907. # bez potpisa

³⁶Za provjeru citata latinskih izreka koristimo knjigu Gorana Budžaka *Latinski citati*, Beograd, 2006. U punom obliku ova latinska poslovice glasi: *Bella gerunt alli! Tu, felix Austria nube! Nam que Mars aliis, dat tibi regna Venus*, a značenje glasi: Ratove nek vode drugi, ti, srećna Austrijo se udaji. Jer carstva što Mars drugima, tebi Venera daje (Budžak 2006: 32). Izreka se pripisuje caru Maksimilijanu I (1459–1519), koji je vještom ženidbenom politikom učvrstio vlast dinastije Habsburg u Evropi.

Anonim: *Bolivija i Vatikan.*

– I/1907, 11, 6; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Tajne zločinačke družbe.*

– I/1907, 11, 6–7; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Orijaški kukuruz u Slavoniji.*

– I/1907, 11, 6–7; 9. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Albaneški memorandum haškoj konferenciji.*

– I/1907, 12, 6; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Kolonizacija Mezopotamije.*

– I/1907, 12, 6; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Megjunarodni kongres književnika.*

*američki izdavač želi da njegovi pisci učestvuju na kongresu

– I/1907, 12, 6–7; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Ruski izum telefoniranja bez žica.*

– I/1907, 12, 7; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Japanci i Napoleon.*

– I/1907, 12, 7; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Šta je zasluživao jedan jokei u starom Rimu.*

– I/1907, 12, 7; 16. august 1907. # bez potpisa

Anonim: *Prodaja djevojaka u Rusiji.*

– I/1907, 12, 7; 16. august 1907. # bez potpisa

9.7. Podlistak

Namik Kemal: *Hasibhal. Spjevao – (preveo Mirza Safvet)*

– I/1907, 1, 2; 31.maj 1907.

Namik Kemal: *Iz “Jadikovki”. Spjevao – (preveo Mirza Safvet)*

– I/1907, 1, 3; 31.maj 1907.

Namik Kemal: *Očitovanje. Spjevao – (preveo Mirza Safvet)*

– I/1907, 1, 3; 31.maj 1907.

Anonim: *Šejh Džemaluddin Afgani.*

– I/1907, 2, 2–3; 7. juni 1907. – 3, 2–3; 15. juni 1907. – 4, 2–3, 21. juni 1907. – 5, 3–5, 28. juni 1907. – 6, 2–4; 7. juli 1907. – 7, 2–4; 12. juli 1907. # bez potpisa

Safvet-beg Bašagić: *1507.– 1907. (U spomen 400-godišnjice Gazi Husrevbegovog dolaska u Bosnu).*

*pjesma

– I/1907, 8, 2; 19. juli 1907. # Mirza.

Safvet-beg Bašagić: *Prvi sastanak.*

*priča

– I/1907, 8, 3; 19. juli 1907. # M.S.

Anonim (Teufik-beg Bašagić): *Gazi Osman paša. 30. jula 1877.– 30.jula 1907.*

– I/1907, 9, 2–4; 26. juli 1907. – 10, 2–4; 2.august 1907. # T.

Rudolf Krehl: *O priči po kojoj su spalili Arapi aleksandrijsku biblioteku. Napisao –*

*prevod teksta Rudolfa Krehla

– I/1907, 11, 2–4; 9. august 1907. – 12, 2–4, 16. august 1907. – 13, 2–6, 23.august 1907. # bez potpisa

9.8. Tuhaf³⁷

Anonim: *Ovi je svijet vrlo tuhaf!*

– I/1907, 1, 8; 31. maj 1907. – 2, 7; 7.juni 1907. – 3, 7; 15.juni 1907. –4, 7; 21.juni 1907. – 6, 6; 7. juli 1907. – 11, 7; 9. august 1907. # bez potpisa

9.9. Naši dopisi³⁸

Anonim: *Banjaluka koncem maja 1907.*

– I/1907, 2, 4–5; 7. juni 1907. # Sefer.

Anonim: *Modrič[a] početkom juna 1907.*

– I/1907, 3, 5; 15. juni 1907. # Abdullah.

Anonim: *Sarajevo 15. juna 1907.*

– I/1907, 4, 4–5; 21. juni 1907. # bez potpisa

Anonim: *B[i]jel[j]ina 21. juna 1907.*

– I/1907, 5, 3–4; 28. juni 1907. # H.

Anonim: *U Gradačcu 25. juna 1907.*

– I/1907, 5, 4; 28. juni 1907. # Istina.

Anonim: *U Fojnici 20. juna 1907.*

– I/1907, 5, 5; 28. juni 1907. # Dost.

Anonim: *Trebinje 30. juna 1907.*

– I/1907, 6, 5; 7. juli 1907. # Mustafai-Rešid.

Anonim: *Beč 10. jula 1907.*

– I/1907, 7, 5; 12. juli 1907. # M...

Anonim: *B[i]jel[j]ina u julu 1907.*

³⁷ Rubrika nije štampana u 5, 7, 8, 9, 10, 12, i 13. broju.

³⁸ Rubrika nije štampana u 1. broju

- I/1907, 8, 4; 19. juli 1907. # Spahija.
Anonim: *Velika Kladaša, 15. jula 1907.*
- I/1907, 8, 4; 19. juli 1907. # Muslimani.
Anonim: *Sarajevo, 23. jula 1907.*
- I/1907, 9, 3–4; 26. juli 1907. # M...
Anonim: *Derventa, 20. jula 1907.*
- I/1907, 9, 4–5; 26. juli 1907. # A...
Anonim: *Banjaluka, koncem jula 1907.*
- I/1907, 10, 3–4; 2. august 1907. # H.
Anonim: *Mostar, polovinom jula 1907.*
- I/1907, 10, 4–5; 2. august 1907. # Mearif- perver.
Anonim: *Bos. Krupa 20. jula 1907.*
- I/1907, 10, 5–6; 2. august 1907. # Muhbir.
Anonim: *Sarajevo, koncem jula 1907.*
- I/1907, 11, 4–5; 9. august 1907. # H. M.
Anonim: *Sarajevo, polovinom augusta 1907.*
- I/1907, 12, 4–5; 16. august 1907. # Mujo.
Anonim: *Banjaluka, polovicom augusta 1907.*
- I/1907, 12, 5; 16. august 1907. # Talib.
Anonim: *Bos. Petrovac, 18/ VIII. 1907.*
- I/1907, 13, 5–6; 23. august 1907. # bez potpisa
Anonim: **** Stolac*
- I/1907, 13, 6; 23. august 1907. # Brko.

Adem beg Kulenović Bajbutović: *Bos. Petrovac 21. augusta 1907.*

– I/1907, 13, 6; 23. august 1907.

9.10. Brzjavne vijesti³⁹

Anonim: *Carigrad, 30. maja.*

– I/1907, 1, 8; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Rim, 30. maja.*

– I/1907, 1, 8; 31. maj 1907. # bez potpisa

Anonim: *Honkong, 20. maja.*

– I/1907, 1, 8; 31. maj 1907. # bez potpisa

9.11. Članci uredništva⁴⁰

Uredništvo: *Obavijest.*

*obavijest da je pneumerantima poslan drugi broj časopisa

– I/1907, 2, 7; 7. juni 1907.

Anonim: *Obavijest.*

*molba pretplatnicima da izmire pretplatu

– I/1907, 4, 5; 21. juni 1907. #bez potpisa

Anonim: ***

*bilješka uredništva na tekst *Odgovor Musavatu.*

– I/1907, 6, 6; 7. juli 1907. #bez potpisa

³⁹ Rubrika je štampana samo u 1. broju lista.

⁴⁰ Tekstovi uredništva u 11. i 13. broju štampani kao uvodnici.

Anonim: ***

*odgovor uredništva na dopis iz Bosanskog Petrovca

– I/1907, 13, 5–6; 23. august 1907. #bez potpisa

II DIO

O JEZIKU ČASOPISA *OGLEDALO*

1. UVOD

U drugom dijelu rada pokušat ćemo u glavnim crtama prikazati jezik kojim su pisani tekstovi u časopisu *Ogledalo*. Razvoj štampe, koji se intenzivira od 60-tih godina 19. vijeka, a svoju kulminaciju doživljava upravo u periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini, bio je osnova za izgradnju standardnojezičkog izraza u vrijeme Austro-Ugarske monarhije. Upravo su štampa, školstvo i javna uprava ona polja društvenog života u kojima se najbolje reflektira razvoj književnojezičkog izraza u određenoj društvenoj sredini; to su polja na kojima su najvidljiviji učinci standardizacije jezika i jezičke politike uopće. Važno je napomenuti da u austrougarskom vremenu razvoj štampe ide paralelno s mjerama jezičke politike koju provodi vlast. S druge strane, u tadašnjoj štampi sarađuju mnogi autori, pisci koji dolaze iz različitih sredina i koji pišu različitu vrstu literature. Mnogi od njih se, pored rada u štampi i literarnog rada, bave i skupljanjem djela narodne književnosti, što ima značajan utjecaj na njihov jezički izraz. To znači da se u jeziku štampe generalno očituje nekoliko značajnih tendencija: prvenstveno je tu utjecaj dijalekatske baze, a zatim slijedi utjecaj književnojezičke tradicije, unutar koje se posebno izdvaja sloj jezičkih osobina koje dolaze iz jezika narodne književnosti. Naravno da se prilikom ovih općih zaključaka trebaju uzeti u obzir mnoge specifičnosti, koje spadaju u domen vanlingvističkih faktora kakve su: profil i karakter lista, mjesto i način njegova pokretanja, saradnici i urednici, sadržaj i frekvencija tekstova i rubrika u časopisu, odnos prema pravopisnoj i gramatičkoj normi i dr. Zbog svega toga nije teško zaključiti da jeziku svakog časopisa treba pristupiti kao zasebnoj cjelini, koju valja osvijetliti i sa šireg i s užeg stanovišta i pokušati naći određene zakonomjernosti koje se u tom jeziku pojavljuju.

Kad je riječ o časopisu *Ogledalo*, prilikom proučavanja njegovih jezičkih karakteristika svakako treba imati u vidu najprije vrijeme, odnosno godinu njegova pojavljivanja, koja je zanimljiva sa stanovišta jezičke politike, jer je to godina u kojoj je austrougarska vlast odlučila da kao službeni naziv jezika u Bosni i Hercegovini uvede naziv *srpsko-hrvatski jezik*. Međutim, ta činjenica izravno ne utječe na jezik tekstova u časopisu. Mnogo veći utjecaj ima činjenica da je *Ogledalo* politički list i da teme koje obrađuju tekstovi u tom listu su prilično ujednačene i u vezi s tada aktuelnim političkim temama. U časopisu ima jako malo literarnih tekstova ili tekstova s literarnom ambicijom, što također utječe na sliku jezičkog izraza. Mnogo veći utjecaj ima ličnost vlasnika, odnosno Safvet-bega Bašagića, kao pisca znatnog

broja tekstova. Razlog za ovu ocjenu je u jednoj generalnoj karakteristici jezika ovog časopisa, a to je da je taj jezik prilično ujednačen. To znači da nemamo nekih velikih odstupanja u odnosu na karakteristike tadašnjeg književnojezičkog izraza. Zbog ovoga je važno posmatrati jezik časopisa *Ogledalo* i u kontekstu Bašagićeva književnojezičkog izraza, prvenstveno onog koji se nalazi u njegovim književnim djelima. Također, interesantno je uporediti kakav je odnos jezika časopisa prema tadašnjoj ortografskoj normi, prvenstveno onoj koja je zabilježena u *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890. godine, kao tada važećem normativnom priručniku. Na koncu, potrebno je posmatrati jezik ovog časopisa u kontekstu jezika drugih bosanskohercegovačkih listova i časopisa tog vremena, a posebno političkih listova, koji su u tom vremenu bili vrlo čitani i utjecajni.

2. DOSADAŠNJA PROUČAVANJA JEZIKA ŠTAMPE U BOSNI I HERCEGOVINI

Jezik štampe u bosanskohercegovačkoj lingvističkoj literaturi u posljednjih četrdesetak godina je dosta dobro proučavan. Na prvom mjestu, tu je projekat istraživanja jezika štampe u Bosni i Hercegovini, koji je pokrenuo tadašnji Institut za jezik i književnost, a u sklopu kojeg su štampana veoma značajna djela koja govore o jeziku štampe tog perioda. Prvenstveno je to knjiga Herte Kune pod naslovom *Jezik štampe u Bosni i hercegovini do 1918. godine*.⁴¹ U toj knjizi, u obimnom korpusu listova turskog i austrougarskog perioda, *Ogledalo* je svrstano u muslimanske listove austrougarskog perioda (Kuna 1981: 15). Pored te knjige, još su štampane i monografije o jeziku različitih časopisa turskog i austrougarskog vremena u Bosni i Hercegovini: *Sarajevskog cvjetnika*, *Bosne*, *Bosanskog prijatelja* i drugih. Značajan prilog proučavanju jezika štampe dali su radovi u zborniku *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*.⁴² U tom zborniku nalaze se vrijedni prilozi proučavanju jezika štampe, koji govore generalno o jeziku štampe turskog i austrougarskog vremena, zatim analiziraju jezičke osobine pojedinih časopisa, a govori se također i o ulozi jezika štampe u procesima standardizacije jezika u Bosni i Hercegovini. U novije vrijeme jezik štampe se obrađuje uglavnom u okviru radova koji tretiraju šire književnojezičke teme. Sljedeća značajna knjiga je monografija Lejle Nakaš o jeziku Safvet-

⁴¹ Kuna, Herta: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1981.

⁴² Okuka, Miloš; Stančić, Ljiljana: *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, München, 1991.

bega Bašagića⁴³, u kojoj se cjelovito obrađuje njegov jezik prvenstveno u književnim djelima, dok jezik časopisa *Ogledalo* ovdje nije detaljnije obrađen. U knjizi Muhameda Šatora *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914.*⁴⁴ jezik štampe se promatra u sklopu širih standardnojezičkih procesa, počev od šezdesetih godina 19. vijeka i kraja turske uprave, pa do praćenja jezičke politike i standardizacije jezika u vrijeme austrougarske vladavine.

Rad Srete Tanasića o jeziku štampe do 1918. godine⁴⁵ objavljen u zborniku *Jezik u Bosni i Hercegovini* daje dobar pregled jezičkih osobina listova i časopisa štampanih za vrijeme austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Izuzetno zanimljivo posmatranje jezika štampe, pa i ukupne jezičke problematike u Bosni i Hercegovini u ovom periodu, u svojoj knjizi *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj*, koja se bavi izgradnjom nacionalnog identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine daje Stijn Vervaeet.⁴⁶ On pristupa jeziku u ovom periodu s aspekta postkolonijalne teorije i kritike, razmatrajući odnose između jezika centra i jezika periferije. Unutar takvog odnosa govori se i o jeziku štampe. U novije vrijeme objavljena je i knjiga Edine Solak, koja govori o raspravama o jeziku, koje su se vodile na stranicama bosanskohercegovačkih listova i časopisa u periodu od 1850. do 1914. godine.⁴⁷ U ovoj knjizi je u prvom planu pitanje nominacije jezika, koje je bilo veoma prisutno u tadašnjoj štampi.

Sve ovo govori da je jezik štampe u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine u dosadašnjoj literaturi dosta dobro proučen. U tom smislu mogu se izdvojiti dva pravca proučavanja: prvi čine radovi koji direktno govore o jezičkim osobinama pojedinih listova i časopisa, kao i oni koji donose preglede jezičkih osobina na širem korpusu, a u drugoj grupi su radovi koji o jeziku štampe govore u okviru tema koje šire tretiraju jezičko pitanje u Bosni i Hercegovini u ovom periodu.

⁴³ Nakaš, Lejla: “Jezik u književnom djelu Safvet-bega Bašagića”, u: *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XIX vijeka*, Institut za jezik Sarajevo, 2003, str. 13–156.

⁴⁴ Šator, Muhamed: *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914.*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar, 2004.

⁴⁵ Tanasić, Sreto: “Jezik štampe do 1918. godine”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik Sarajevo i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, 2005, str. 345–364.

⁴⁶ Vervaeet, Stijn: *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Zagreb–Sarajevo, 2013.

⁴⁷ Solak, Edina: *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine*, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.

3. IZVORI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Izvore za ovaj rad čini trinaest brojeva časopisa *Ogledalo*, objavljenih u 1907. godini. Glavna karakteristika ovih izvora je njihova tematska i stilaska sličnost. Ona izvire iz samog profila časopisa, koji pripada grupi političkih listova, kao listova koji obrađuju aktuelne dnevno-političke teme, ali i koji pišu o političkim zbivanjima i ličnostima iz prošlosti. To znači da je novinski tekst glavni žanr u kojem se pojavljuje korpus, a što značajno utječe i na sam jezik kojim su tekstovi pisani. Druga karakteristika ovog korpusa je to da u časopisu ima mali broj tekstova koje bismo mogli okarakterisati kao književne. To su uglavnom poetski tekstovi i poneki prozni tekst. Prvenstveno se tu misli na poeziju Safvet-bega Bašagića i njegove prijevode poezije truskog pisca Namika Kemala. Prozni tekstovi također obuhvataju jednu Bašagićevu pripovijetku, kao i reportažno-putopisni tekst Edhema Mulabdića. Ostali tekstovi su uglavnom feljtoni koji su štampani u nekoliko nastavaka. Jednu grupu tekstova čine i dopisi uredništvu časopisa iz različitih gradova Bosne i Hercegovine, ali i oni su jezički svedeni u skladu s ukupnim književnojezičkim izrazom u časopisu.

Sljedeća bitna karakteristika, koja značajno utječe na ujednačenost jezika u časopisu je činjenica da *Ogledalo* nije imalo veliki broj saradnika. Uglavnom je stranice časopisa svojim tekstovima ispunjavao sam Safvet-beg Bašagić, što znači da jezik časopisa nije mogao dosta odstupati od ukupnog Bašagićeva književnojezičkog izraza. Zbog toga u pristupu jezičkoj analizi tih tekstova nije moguće bilo u cijelosti primijeniti žanrovsku metodologiju, tj. nije bilo moguće posmatrati ponašanje jezika zasebno u različitim žanrovima. Zato je najpodesnije bilo obraditi jezik ovog časopisa, posmatrajući korpus kao cjelinu, tj. u prvi plan staviti strukturu jezika, odnosno same jezičke osobine. Naravno, njih je potrebno uporediti s tri glavna elementa, koji utječu na književnojezički izraz štampe u cjelini, a to su dijalekatska baza, prethodna književnojezička tradicija i, u ovom slučaju, Bašagićev književnojezički izraz u njegovim drugim, prvenstveno književnim tekstovima. Cilj ovog istraživanja je analizirati jezičke tendencije u časopisu s obzirom na utjecaje dijalekatske baze i prethodne književne tradicije. Zadaci istraživanja su:

- opisati glavne ortografske i jezičke osobine tekstova u časopisu *Ogledalo*;
- provjeriti odnos prema važećoj normi;
- uporediti jezik časopisa s Bašagićevim književnojezičkim izrazom u drugim djelima;

-uporediti jezik časopisa s jezikom štampe u posmatranom periodu u cjelini.

Osnovna teza istraživanja glasi da je jezik časopisa *Ogledalo* u velikoj mjeri ujednačen i da ne odstupa mnogo od Bašagićeva književnojezičkog izraza u drugim djelima. Naravno da taj jezik ima i određene svoje specifičnosti, koje su rezultat razvoja jezika u austrougarskom periodu, a u njemu se također mogu oslikati i neke od osobina karakterističnih za bosanski jezik u cjelini.

4. JEZIK ČASOPISA *OGLEDALO*

U ovom poglavlju ćemo konkretnije govoriti o jezičkim karakteristikama časopisa *Ogledalo*. Posmatrat ćemo ih prema nivoima jezičke analize: fonetskom, morfološkom, sintaksičkom i leksičko-semantičkom. Posebno ćemo se osvrnuti na grafijsko-ortografske tendencije u časopisu, a potom će biti govora i o utjecajima različitih faktora, prvenstveno prethodne književnojezičke tradicije i dijalekatske baze na jezik tog časopisa. Korpus ćemo posmatrati integralno, a u primjerima će se moći oslikati jezičke tendencije prisutne u različitim žanrovima pisanog teksta.

4.1. Grafija i ortografija

Kad je riječ o grafijsko-ortografskim tendencijama u časopisu *Ogledalo*, ovdje ćemo naznačiti samo osnovne, budući da pravopis u štampi u godinama nakon Kallayeve smrti “pokazuje tendencije ka stabilizaciji” (Šator 2004: 192). To znači da se pravopisne odredbe u listovima i časopisima tog perioda mnogo bolje poštuju nego na samom početku austrougarske vladavine. Tome je sigurno doprinosila i činjenica da se u to vrijeme *Gramatika bosanskoga jezika* Frane Vuletića već duži period koristila kao važeći normativni priručnik. Zbog toga će ovdje biti prikazane samo neke karakteristične osobine, koje mogu pokazati glavne ortografske tendencije u časopisu. To su: pitanje pisanja glasa /đ/, zatim pravopisni princip, pisanje futura I, te pitanja velikog i malog slova, te sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi.

Pisanje glasa /đ/ bilo je aktuelno skoro sve do samog kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. U gramatici Frane Vuletića ono se pisalo kao digraf *gj* (Gramatika 1890: 5, 12). pored ovog načina pisanja, neki pisci su još upotrebljavali i digraf *dj*, sve dok Revizija pravopisa 1912. godine nije definitivno riješila ovaj problem u smislu ukidanja digrafskog pisanja i predlaganja standardnog načina, tj. da se piše *đ*. Stanje u časopisu *Ogledalo* u tom smislu odgovara u potpunosti tada važećoj normi. To znači da je prisutan digrafski način pisanja, tj. piše se *gj*, odnosno *dj*. Međutim, distribucija ova dva grafema nije jednaka, jer uglavnom dominira grafem *gj*, dok *dj* nalazimo izuzetno rijetko: (...) *to pravilo se može odnositi i na nesregjene prilike jednoga naroda* (O1, 1), *Nametati se narodu za vogju u današnjoj vrtoglavici, ni jednom obrazovanom i pametnom ne pada na um* (O2, 2), **Pregjimo preko hodža, jer što vjekovi izobliče, ne da se popraviti** (...) (O3, 3), (...) *o slava ti, divni angjeoski turski karaktere* (O4, 6), *On mi je otvoreno rekao da dogjem kao narodni reformator u Perziju* (O5, 4), (...) *na takav način mu dosugjuje samo 1/3 zemljišta* (O6, 3), *Pad jedne zemlje pod tugje gospodstvo često je od velike koristi po jedan narod* (...) (O7, 3), (...) *sigurno su čifčije obragjivale zemljište i davale njemu, a kasnije vakufu stanoviti dio žetve* (O8, 1), **Takogjer je i na Osman-pašinoj strani palo 1000 mrtvih i 1000 ranjenih** (O9, 4), *Kako god se gragjani, za koje su stvoreni zakoni mijenjaju, onako se savremeno mijenjaju i zakoni* (O10, 1), **Megju** *tim, praksa svagdanjeg života, ne bijaše tako stroga kao teorija* (O11, 2), (...) *napeti odnošaji izmegju Carigrada i bosanskih velikaša izbijaju na površinu* (...) (O12, 2), *Njegovo rogenje, njegova posveta za biskupa i mafriana pada u vrijeme conjuncture Saturna i Jupitera* (O13, 3). Od ovog općeg pravila bilježimo i nekoliko izuzetaka, kada se glas /đ/ piše kao digraf *dj*: *Sadržaj joj je: učiteljski uslovi, školski zakoni, nastavni plan, djački svijet* (...) (O5, 7), *Ali dajte u islamskom svijetu nadjite jedno mjesto, koje nije zaraženo tom bolesti* (O4, 5), *Kiraethana, u kojoj bi se sastajali odličniji gradjani* (...) (O10, 6), (...) *pa se onda dao na putovanje po Djakovu, Osijeku i okolišnim mjestima* (O11, 5).

Zanimljivo je pitanje pravopisnog principa. Naime, iako je još 1883. godine u Bosni i Hercegovini kao norma uveden fonetski pravopisni princip po načelima Vuk–Daničićeve norme u časopisu *Ogledalo*, situacija je interesantna zbog toga što ima veliki broj primjera odstupanja od tog pravopisnog principa. To znači da se u građi nalazi veći broj primjera u kojima je ostvaren etimološki pravopisni princip. Ti primjeri se uglavnom koncentrišu oko pojedinih riječi ili grupa riječ, posebno onih stranoga porijekla. Tu pronalazimo rečenice u kojima se riječi stranog porijekla dosljedno pišu prema etimološkom pravopisnom principu. Takav je primjer iz 11. broja časopisa: **Absolutno nema hierarhije!** (O11, 7). Međutim, veći

je broj slučajeva, kada se jedna riječ na jednom mjestu piše etimološki, a na drugom fonetski. Navest ćemo neke primjere, kako bismo ilustrirali naše tvrdnje: (...) *makar se **absolutna** većina urotila proti narodnim interesima* (O1, 1), (...) *sudbina je i u **absolutizmu** uzgojenih vladara, da slijede primjere despotizma* (...) (O4, 3), (...) *iz straha pred **absolutističkom** moći orlušine* (...) (O4, 1), ali bilježimo i primjer kad se ta riječ piše fonetski: (...) *mezimče i najgorljiviji pristalica njegova **apsolutističkog** sistema* (O5, 3). Sličnu situaciju bilježimo i kod pisanja pridjeva *engleski* i imenice *Engleska* koji se piše nekad fonetski, a nekad etimološki: *2000 pristaša protustranke pobjeglo je u **englezki** konzulat* (O3, 5), ***Englezka** je u tu igru svoje prste umiješala* (O9, 6), *Najbrža rasprava pred sudom danas je provedena u Liverpulu u **Englezkoj*** (O9, 6) ali: (...) *veli **engleski** političar Fox* (O9, 2), odnosno: *Položaj **Engleske** je, kako rekosmo, skroz ovisan o držanju Rusije* (O10, 7). Sličan slučaj imamo s pridjevom *srpski*: *tražimo ga po svima **srpskim** novinama, nema ga, pa nema* (O9,2), odnosno: *Velika se bijaše digla galama na nekoga Glišu, vogju naroda **srbskoga*** (...) (O2, 7). Sljedeća tendencija koju primjećujemo je da se nekad u istoj rečenici jedna riječ piše fonetski, a druga etimološki. Takav je primjer iz četvrtog broja: (...) *stranka velikih knezova je izposlovala kod cara da **raspusti** dumu* (O4, 3). Znatno broj primjera etimološkog pravopisa nalazimo kod riječi u suglasničkoj grupi s t: *Isti dan je u sjajnom dženaze-alaju ispraćen do posebna mezara gdje su mu položeni zemni **ostatci*** (O2, 5), *Svi **odpadci** (...) moraju se prije nego se bace krečnim mlijekom, lizolom i sličnim sredstvima dobro zasuti* (O12, 5), *Eto tako se s jednim **hitcem**, ubija više zecova* (O9, 2), *U zadnjim brojevima Musavata uzvitla prašinu proti našem **vlastniku*** (...) (O11,2), *Dok se u tim izvještajim iznose čak i **zadatci** pojedinih razreda, izostavljaju se stipendije* (...) (O6, 5). Etimološkim prvaopisnim principom pišu se i riječi s glasom “jat”, kao i odrični oblik prezenta pomoćnog glagola *htjeti*: (...) *ali ti **ne će** biti u tolikom broju zastupani* (...) (O4, 3), (...) *ali **ne će** imati pravo* (O9, 2), *Turci se uzalud bacahu u nesmiljeno i razorujuće **ždrielo** artiljerijske vatre* (O9,4), *I neka visoka gospoda u Haagu dobro znaju da će se tad zgranuti i oni i sav **sviet*** (...) (O5, 6). Ova posljednja rečenica predstavlja citat iz teksta zagrebačkog lista *Obzor*. Tu su i još dva tipična primjera etimološkog pravopisa: ***Naručbe** iz mjesta i sa strane obavlja u najkraćem vremenu* (O8, 7), odnosno: (...) *mojim načelinim protivnicima i osobnim neprijateljima **sgadila** se ta tendenciozna kleveta* (O1,3), (...) *jer smo mi (...) **kadkad** o oružanom rukom branili* (O3, 7), (...) *zastupnici u ugarskom parlamentu više ne misle na **obstrukciju*** (O6, 5), *Na ruševinama **Casablanke*** (naslov teksta) (O 13, 1).

Možemo zaključiti da u tekstovima iz časopisa *Ogledalo* ima znatan broj ostataka etimološkog pravopisnog principa, posebno u pisanju riječi stranog porijekla. Kad je riječ o pisanju oblika futura I, on se u časopisu bilježi u skladu s Vuletićevom normom, tj. spojeno, kad je riječ o glagolima koji završavaju na *-ti*, a razdvojeno kad je riječ o glagolima na *-ći*: *Iznajmiće se putem licitacije Kolobara han* (O11, 7), *Podaj ga u konvikt, izgubiće* zdravlje (O12, 5), (...) *uvešće se kurs za nepismene, radiće se da se u društvu osnuje tamburaški zbor* (O1, 6), odnosno: *Naći će se uvijek ljudi koji će iskrenoprimiti otoreno mišljenje poštena i iskrena čovjeka* (O1, 5). U oblasti sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi ima dosta kolebanja: *Kadgod počnem pisati o ponosnoj dobi bosanske prošlosti* (...) (O2, 2)⁴⁸, *S toga je izbilo u novo doba megju ljude i novo stanovište* (...) (O2, 4), (...) *dozvoliti da carigradska patrijarka imenuje dabro-bosanskoga mitropolita* (O3, 6), (...) *mi ne ćemo priznati drugog suverena osim naroda* (...) (O4, 2), *Najjasnija je i najjednostavnija istina da su vlade i državnici samo za to, da se brinu i staraju za blagostanje i napredak naroda* (...) (O1, 4), (...) *sudjelovao je u Indiji u najkrvavijoj revoluciji usred najžešćeg plamena* (...) (O5, 2), *Makar i veliki hater bio po srijedi* (...) (O5, 4), *Od kako nam historija obragjuje prošlost Bosne i junačke Hercegovine* (...) (O8, 2), *Mi smo od prilike spremili prvi broj Ogledala* (...) (O2, 7). Vidimo da imamo zastupljeno i rastavljeno i sastavljeno i pisanje u obliku polusloženica. Uglavnom je situacija standardna, dok ima odgovarajućih odstupanja i od tadašnje norme. Kad je riječ o upotrebi velikog slova, u časopisu uglavnom nailazimo na standardnu situaciju: *Hasbihal* (naslov pjesme) (O1, 2), *Ne vjerujem, da je ikad u životu Muslimana Bosne i Hercegovine bio teži položaj nego je danas* (O1, 4), *Nemoć austrijskog državnog aparata da ohrabri Magjare* (...) (O2, 3), *Gradsko poglavarstvo u D. Vakufu daje na znanje svima, koji žele ići na Ajvatovicu (Prusac)* (...) (O3, 6), *Otvorena je u subotu prvom sjednicom konferencija u Haagu* (O4, 7), (...) *kad je sultan Mehmed II. El-Fatih došao u Bosnu rečene godine* (O5, 1), *Austro-Ugarska* (naslov teksta u rubrici *Politički pregled*) (O8, 3), *Muslimani grada Bos. Petrovca pretrpjeli su golemi udarac* (...) (O13, 5), *Banjaluka, koncem jula 1907.* (O10, 3), *D. Tuzla, u maju 1907.* (O1, 4), (...) *na srednjim i višim školama naše domovine i Austro-Ug. monarhije* (O3, 4), uz rijetke izuzetke: *Turske utvrde u crnom moru* (naslov) (O2, 6), (...) *igra sudbonosnu ulogu u dogagajima na balkanskom poluotoku* (O4, 2). Primjetno je da se prvi član kod dvočlanih naziva gradova skraćuje, što nije u skladu s tadašnjom normom koja preferira potpune nazive.⁴⁹ Možemo zaključiti da je pravopis u listu *Ogledalo* u najvećoj mjeri u skladu s tadašnjom normom propisanom u Vuletićevoj gramatici,

⁴⁸ Kod Vuletića oblik *kad god* ili *kad gogj* (Gramatika 1890: 125).

⁴⁹ Uporediti kod Vuletića primjere: *Donja Tuzla, Stara Gradiška* (Gramatika 1890: 36)

a određenih odstupanja ima u pojedinim karakteristikama: pisanju velikog slova kod dvočlanih naziva, prisustvu etimološkog načina pisanja riječi uglavnom stranog porijekla. To znači da jezik ovog časopisa još uvijek pokazuje izvjesna kolebanja prema važećoj ortografskoj normi, što pokazuje da su “u svim listovima, i Vladinim i nacionalnim ispoljene, pravopisne nedosljednosti” (Šator 2004: 193). To je bio i osnovni poticaj da vlada pokrene Reviziju pravopisa, koja će 1912. godine rezultirati novim pravopisnim rješenjima.

4.2. Fonetske karakteristike

U ovom odjeljku govorit ćemo o fonetskim osobinama časopisa *Ogledalo*. Pri tome ćemo posmatrati tendencije u vokalizmu i konsonantizmu. Poredit ćemo stanje u časopisu, s odredbama *Gramatike bosanskoga jezika*, ali i s karakteristikama prisutnim u drugim časopisima iz tog perioda. U analizi ćemo se ograničiti samo na tipične primjere, kako bi se što vjernije oslikalo stanje jezika u časopisu, koje odgovara duhu vremena.

4.2.1. Vokalizam

Refleks glasa “jat” u časopisu pokazuje dosta šarenila. U jeziku časopisa primjećuje se kolebanje u dugom slogu, na način da se dugi slog nalazi na mjestu gdje bi trebao biti kratki: *Žele što brže riješenje samo naših pitanja* (O9, 5), (...) *predloženi način za riješenje agrarnog pitanja* (O6, 3), (...) *predali im na amanet kao božijim povjerenicima prosvijećenje ljudskoga roda* (O6, 3), (...) *koja će, u ostalom u sve naše današnje prilike unijeti mnogo svijetla* (O2, 1), (...) *iza koje bi onda došlo državno odcijepljenje* (O2, 3), (...) *utanačili prosiječnu diobu pomorske površine* (...) (O4, 7), *To su začetci i počeci riješavanja nekakvom comosacijom i segregacijom* (O6, 4), (...) *ovdje donosimo od riječi do riječi sa slijedećim zanimljivim sadržajem* (...) (O7, 2), (...) *kojeg nariječja i običaji na razno porijeklo podsjećaju* (O8, 5)

Međutim, nalazimo i na standardne oblike, kad je u pitanju kratki slog: *Eto, to je plod politike, koja je svjesno ili besvjesno, dopustila da joj se kler nametne za tutora i diktatora* (O1, 4), (...) *bježi od njega kao od najljuće nemani* (...) (O2, 1), (...) *na vjerskoj podlozi zidali i gradili svoju budućnost* (...) (O2, 4), (...) *sva skupa ima jedno odlično i časno zvanje, a to je prosvjetitelji naroda* (O3, 1), *Kako ta rana teško zacjeljuje, svjedoči nam Džabića pokret* (...)

(O3, 5). Od ovog pravila bilježimo i izuzetak: *Nekoliko puta je htjeo otputovati u Carigrad* (...) (O3, 2), što se može povezati s utjecajem dijalekatske baze.

Nalazimo i slučaj kad se kratki slog piše na mjestu dugog: (...) *niču nova otkrića na svim poljima, znanosti i umjeća* (...) (O3, 1), *Svi su pojмили vrijednost slobode koju sam ja propovjedo* (O6, 3), (...) *a niveau duševne kulture na kom je danas naš narod označuje ona rječju džehalet (neznanje)* (O9, 1)

Također, kod pojedinih leksema imamo dvostruko pisanje i s dugim i kratkim slogom. Takva je množina leksema *vijek*: *Kako se historija razvoja ljudskog dijeli na vijekove* (...) (O2, 4), (...) *da sačuva prava koja kroz vjekove baštini u svojoj ponosnoj domovini* (...) (O3, 3), *S tijekom je bila kroz vjekove skopčana moć plemstva* (O12, 3)⁵⁰

Kod dugih refleksa nalazimo na standardno stanje: (...) *dvije sijede glave koje služe od okupacije do danas* (...) (O1, 6), *Rijetki su danas u našoj zadruzi koji u gestikulaciji ne oponašaju druge* (...) (O1, 6), (...) *i da zaigraju prvu ulogu u tada najmoćnijoj državi na svijetu* (...) (O2, 2), *Povjerenstvo sastavljeno za ispitivanje zaplijenjenih papira* (...) (O2, 4), (...) *odmah treba za to tražiti prijeki lijek* (...) (O1, 8), *Tako je udario temelj širem poznavanju svjetske povijesti* (...) (O5, 3), (...) *svi činovnici koji su bili dodijeljeni Dalaj.Lami, pozvani su natrag* (O6, 5)

Kad je riječ o refleksu “jata” u suglasničkoj grupi sa sonantom *r*, stanje je sljedeće: (...) *da nije jedne više pogreške* (...) ⁵¹ (O2, 1), *Ni onih vremena prije 30 i više godina* (...) (O1, 4), , (...) *dok megju tijekom ostavljamo u krijeposti, za sve naše podanike* (...) (O4, 3) (...) *unapregjivala ga s neumornim radom i patriotskom ljubavi* (...) (O4, 3), (...) *a niveau duševne kulture na kom je danas naš narod označuje ona rječju džehalet (neznanje)* (O9, 1), *Politički pregled* (naslov rubrike) (O12, 3)

Sljedeća tendencija koja se zapaža je jednosložna zamjena “jata” u dugim slogovima: (...) *te vas zato o točnom rezultatu ne mogu sada obavjestiti* (O11, 6)

U odričnom obiku prezenta pomoćnog glagola biti nalazimo ijekavski refleks: (...) *ako im nijesu čankolizi* (...) (O3, 3), *Turci nijesu razumili svojih zakona, pa ih nijesu umjeli provagjati* (...) (O4, 2), *Ti koloni nijesu bili vlasnici zemljišta* (...) (O7, 1)

⁵⁰ I današnja norma dopušta dubletene oblike: *vijek*, nom.mn. *vijekovi* / *vjekovi* (Halilović 1996: 588)

⁵¹ Kod Vuletića oblik *pogreška* (Gramatika 1890: 22)

Ekavski refleks nalazimo u dijelovima teksta u kojima se citira jedan rad srbijanskog historičara Stojana Novakovića: *On odreguje šta će se učiniti s pobegjenim, narodima, mestima, gradovima (...)* (O5, 1), *S početka XIX. veka putnici i posmatraoci Bosne i njenih prilika beleže u Bosni 48 kapetana ili naslednih begova (...)* (O5, 2). Bilježimo primjere ekavizma izvan tog teksta: *Nema sumnje da će oni, pomoću božjom i svoje jedinstvene mišice i hažki sud mira, na kraju krajeva sklonuti da se smiluje i o njima povede koju čovečnu riječ* (O5, 6), *I taj je predlog primljen uz zaglušne povike: Živio Arnautović!* (O6, 2), (...) *mi ćemo se u narednom broju s tijem predlogom obširnije pozabaviti* (O6, 2), *Ovakovi predlog "Osvitovog" dopisnika može tumačiti samo na dva načina (...)* (O6, 3)

Refleski "jata" u časopisu *Ogledalo*, uglavnom pokazuju standardno stanje, s tim što su odstupanja prisutna u pojedinim karakteristikama. Pojava zamjene dugog sloga na mjestu kratkog "manje će biti odraz dijalekatske situacije, a više neumješnosti u težnji za dosljednošću ijekavskog izgovora (...)" (Kuna 1981: 64). U suglasničkoj grupi sa *r* uglavnom je standardno stanje, tj. kratki refleks. Ekavizmi su rijetki i u najvećem broju povezani sa slučajevima kad se prenosi tuđi tekst. Primjeri tzv. morfololoških ikavizama govore o utjecaju jezika narodne poezije, dok su dugi refleksi uglavnom prisutni u odričnim oblicima pomoćnog glagola *biti* (*nijesam, nijesi*) ili oblicima pridjevsko-zamjeničke deklinacije (*tijem, kijem, našijem* i sl.). Neka kolebanja su prisutna i u tadašnjoj normi, posebno kad je riječ o oblicima pridjevsko-zamjeničke deklinacije.⁵² Ovakvo stanje govori da je proces standardizacije, iako odmakao, još uvijek bio u toku.

Situacija s nepostojanim *a* u časopisu pokazuje sljedeće, uglavnom standardno stanje: *Za laskavcem što je ponizuje /Domovina moja se ogleda / A laskavac njezinu ašiku/ U tugjini muke izpovjeda* (O1, 4), (...) *znade svak ko je pročitao par redaka iz naše historije prošloga vijeka (...)* (O1, 2), (...) *da se stane na put invaziji stranaca, kako težaka, tako službenika u upravi zemlje (...)* (O1, 5), (...) *novom prugom do Uvca (...)* (O1, 6), (...) *baci kratak pregled preko pisanja nekih domaćih novina (...)* (O2, 2), (...) *da radimo za saniranje naših vjerskih uredaba (...)* (O2, 5), (...) *šerijatski sudac (...)* (O2, 6), *Tome koraku naših otaca bio je glavni motiv osveta* (O 5, 1) U pisanju prijedloga pak nalazimo nešto drukčiju situaciju: *Uza svaku kasicu spremiče se naputak (...)* (O1, 6), (...) *igrati se s njim ko s lutkom (...)* (O1, 6), (...) *te dvije vrline, s kojima su se dičili naši pregji (...)* (O 3, 2), (...) *s obzirom na dužnosti prema narodu (...)* (O3, 1)

⁵² U Vuletićevoj gramatici naporedni su oblci *tim / tijem*, odnosno *njegovim /njegovijem* (Gramatika 1890: 62–63)

U pisanju imenice *Musliman* i pridjeva izvedenih od nje imamo zamjenu vokala /i/ sa /o/: (...) *priča meglju muslomanima u Bosni i Hercegovini* (O1, 7), (...) *Krajina ragja i sprema u prve redove bosanskih muslomana* (O2, 5), *Poznato je da je učiti i naobraziti se sveta dužnost svakome muslomanu i muslomanki* (...) (O3, 1), (...) *tu jedinu dobrotvornu instituciju bosanskih muslomana u zemlji* (...) (O4, 4), (...) *nije nepoznat muslomanskom pravu* (...) (O5, 2). Od ovog principa bilježimo i izuzetke: (...) *sveta dužnost svakom muslomanu i muslimanki* (...) (O3, 2), (...) *da je dozvoljeno pola vozne karte na željeznici svakom muslimanu uz potvrdu* (...) (O3, 6), *Muslimanska ženska ruždija* (naslov teksta) (O3, 6), (...) *to je najveća laž i kleveta na nas Muslimane* (...) (O3, 7), (...) *pozivamo ujedno sve muslimane* (...) (O4, 5)⁵³

Grupa *ao* na kraju riječi redovno se piše: (...) *s ushićenjem povikao moje ime* (...) (O4, 3), *On je doduše tjelesno malaksao* (...) (O4, 3), (...) *s islamskim ponosom pogledao u bolju budućnost* (...) (O4, 3), (...) *rado sam saslušavao teške tužbe* (...) (O6, 2), (...) *kad je usljed bolesti raka ležao na umoru* (...) (O7, 4). Također su prisutni i izuzeci: (...) *jer vele da se u zadnje vrijeme plaho otrco* (O3, 7), *Svi su pojмили vrijednost slobode koju sam ja propovjedo* (O6, 3). Izuzeci su uglavnom zabilježeni u tekstovima iz rubrike *Tuhaf*, koja je inače pisana drukčijim stilom, bliskim razgovornom jeziku, za razliku od većine ostalih tekstova u časopisu, koji su pisani stilom primjerenim standardnome jeziku.

Prisutni su i pokretni vokali: *Predlaže za presjednika ruskoga poslanika* (...) (O4, 7), *Tome koraku naših otaca bio je glavni motiv osveta* (O5, 1), *Ne upuštajući se u potanko razmatranje vladinoga nastojanja oko unapregjenja kulturnoga razvoja* (...) (O9, 1), (...) *ne provagjamo propise uzvišenoga Islama* (O10, 4), *Kako ćemo ove godine doći do tretine – do našega haka* (O11, 1). Bilježimo i izuzetke: (...) *svi sultani do mahmuda bili nakloni vjernosti bosanskog plemstva* (O5, 1), (...) *štuju ga Muslomani u cijelom islamskom svijetu* (O5, 2), (...) *uprav karakteristika starijeg arapskog pisanja povijesti* (...) (O12, 3). Ovo se slaže sa stavom u literaturi da su kod Bašagića prisutni i oblici i bez i sa pokretnim vokalima (Nakaš 2003: 32–33). Gledano u cjelini, karakteristike vokalizma u časopisu *Ogledalo* u najvećoj mjeri odgovaraju savremenom stanju, ali ipak u pojedinim karakteristikama pronalazimo i prestandardne oblike, što odgovara tadašnjem trenutku historijskog razvitka bosanskog književnog jezika.

⁵³ U *Rječniku karakteristične leksike* Alije Isakovića bilježimo oblike *Musloman*, *musloman*, pored oblika *Musliman*, *musliman* (Isaković 1992: 263).

4.2.2. Konsonantizam

Karakteristike konsonantizma u tekstovima iz časopisa *Ogledalo* posmatrat ćemo u sklopu primjera koji tretiraju upotrebu afrikata, zatim glasa /h/ i suglasničke grupe /hv/, te glasa /f/ i glasa /j/, kao i geminaciju. Distribucija ovih fonema zanimljiva je za ukupnu jezičku sliku samog časopisa, kao i jezika štampe u cjelini.

U jeziku časopisa *Ogledalo* primjećujemo izvjestan broj primjera s nerazlikovanjem afrikata /č/– /ć/, /dž/–/đ/. Ta karakteristika je u jeziku štampe austrougarskog vremena “u skladu sa dijalekatskim stanjem (...)”, posebno u bošnjačkim listovima, gdje je “kolebanje vrlo jako, naročito u bezvučnom paru i usmjereno je prema preferiranju foneme /ć/, što se čak pojačava u kasnijim listovima” (Kuna 1981: 60). Ovi primjeri se uglavnom nalaze u tekstovima iz rubrike *Uzgređne bilješke* ili u dopisima iz drugih gradova Bosne i Hercegovine, a vrlo rijetko u uvodnim člancima, koje je pisao sam Bašagić. To je i logično jer je karakteristika njegova dijalekta, jugoistočnog poddijalekta istočnohercegovačkog dijalekta, da se odlikuje “jasno izdiferenciranim suglasnicima č i ć, dž i đ, lj i j, nj i n” (Halilović 2005: 37). U Bašagićeve jeziku postoji “nešto malo izuzetaka kod razlikovanja č i ć” (Nakaš 2003: 36). Dakle, ova pojava bi se mogla povezati s općom slikom jezika štampe austrougarskog vremena. Primijetno je da su u našim primjerima prisutne pojave nerazlikovanja afrikatskog para /č/– /ć/, uz preferiranje foneme /ć/, dok je zabilježen samo jedan primjer gdje nerazlikovanje ide u pravcu preferiranja foneme /č/: Na **Mohačkom** polju, zametnu se boj (O8, 2), (...) dok su **Ćesi** predlagali da se udovolji njihovim minimalnim tražbinama (O8, 6), Nekakav Karlo Patterson bio je optužen da je u **Mančesteru** namjerno umorio gospogju Lilian Jane Charlton (O9, 6), Pjesmu “Savjet očevima” od našeg Mirze oddeklamira jedan **dječko** tako lijepo i živo, da je sve straije nikom poniknulo (O11, 5), (...) škole u kojima se njihov, do sada **potlačeni** jezik obučavati mora (O12, 6), Imade u Magjarskoj bogatijih grofova od njih, ali javnost o njima ne vodi **računa** (O3, 4), Stanje oboljelih od tifusa (**vručice**) u ovdašnjem garnisonu iznosi (...) (O12, 5).

Pitanje glasa /h/ i suglasničke grupe /hv/ također je vrlo zanimljivo. Poznato je da je čuvanje glasa /h/ karakteristika i dijalekata i pisanog bosanskog jezika. Tako Alija Isaković piše da “bosanski muslimanski pisci izgovaraju i pišu h, bez obzira da li je ono tu bilo ili se razvilo iz drugoga glasa: u domaćim riječima (...) i turcizmima, othrvavajući se, tako pravopisnim normama”, napominjući da je to “viševjekovna jezička realnost” (Isaković 1992: 489). Slično

je i u jeziku Safvet-bega Bašagića, kod kojeg je “glas *h* dobro čuvan” (Nakaš 2003: 34), a ista situacija je u njegovom maternjem govoru: “Fonema *h* čuva se u istočnoj Hercegovini samo u govoru Bošnjaka, s tim što i u njihovu govoru u finalnoj poziciji $h > \emptyset$ ” (Halilović 2005: 37). Slična situacija je u časopisu *Ogledalo*, gdje se /h/ uglavnom čuva u svim pozicijama u riječi i u domaćim i riječima stranog porijekla: *Kako ćemo ove godine doći do tretine – našega haka* (...) (O11, 1), *Iza pauze od pola sahata, predstava je bila gotova* (...) (O10, 1), (...) *sahat daleko od Kaira* (...) (O 4, 5), *Bože moj – ta bahata, isprazna i brbljiva riječ* (...) (O13, 1), *Uzdignimo se nad stranke, nad svoje demagoge, nad tradicionalne mahane* (O1, 6), *Mi lahkoumno izgledamo* (...) (O11, 1), (...) *ko je čuo deset riječi ili pročitao par redaka iz naše historije prošloga vijeka* (...) (O1, 2), *Šta je uzrok da se kralj tako demonstrativno hladno držao, lahko je pogoditi* (O3, 5), *Historičari se i jedne i druge strane nagjoše u poslu* (...) (O2, 4), *Ako se “S.R.” postavila na stanovište onog franceskog kuhara, koji je mislio, da treba ribe guliti prije nego se metnu na tavu* (O1, 2), *Za pokreta “merhum” Džabićeva, oci ove uredbe vakufske namrštiše čelo* (...) (O1, 4), *Čim usnijem, odmah mi se u oko ušulja* (O1, 3), *Tuhaf* (naslov rubrike) (O1, 8), *Ja i opet tvrdim, da se s tugjim zubima ne jede hljeb* (...) (O2, 1), (...) *direktno se miješati u poslove današnjih muslomanskih predstavnika* (...) (O2, 2), (...) *da budu posrednici izmegju nas i predstavništva monarhije* (O2, 2), *Veleum je bio i otac modernog panislamizma šeih Džemaluddin Afgani* (O2, 2), *Po njezinom zaključku izdao je sultan iradu, te je jahta “Izudin” otplovila 21. maja u Crno more* (O2, 6), *Oni su postali lutke u rukama hodža i vlasti* (O3, 3), (...) *on je podgovorio i opremio ubojicu šaha u Teheran* (O3, 3), (...) *vele da se u zadnje vrijeme plaho otrco* (O3, 7), (...) *da zemljovlasnike zadrže, dok navuku hipotekarni zajam na imanje* (...) (O4, 2), *Ko bi mogao vjerovati da čovjek može samo heftu takove muke podnositi!* (O4, 3), *Prevrni tamo, okreni amo, dok ovršem na 535 hadis* (...) (O4, 4), (...) *eno ga diljem veličanstvenog carstva turskog podiže veličanstvene zgrade, džamije, musafirhane, ćuprije* (...) (O4, 6), (...) *kad je usred bolesti koja ga je shrvala ležao na umoru* (O7, 4), *Mahsuz selam* (O8, 4), (...) *proti toliko hiljada islamskih porodica* (O9, 4), (...) *postala je hafizom mlada Vasvija* (...) (O9, 5), *Hajirli bilo!* (O10, 6), (...) *mi lahkoumno izgledamo* (...) (O11, 1), *U tome nekakav hićmet mora biti* (O11, 4),⁵⁴ (...) *prama ugovoru, mora dati stanoviti hak* (O12, 2)⁵⁵

⁵⁴ *Hićmet* (*hikmet*), riječ arapskog porijekla i znači: čudo, tajna, zagonetnost; mudrost, filozofija (Jahić 1999: 255–256).

⁵⁵ *Hak*, riječ arapskog porijekla i znači dio prinosa zemlje koji je čifčija davao godišnje vlaniku (Jahić 1999: 240).

Grupa /hv/ se također čuva: *Džemaluddin se hvaljaše da su to bile njegove zasluge* (O2, 3), (...) *zbo je na pravdi Boga kahvedžiju Vejsilagu Burilovića* (O3, 6), *Vantela je odmah uhvaćen i predan sudu* (O3, 6), (...) *hvala bogu, drže se predavanja* (...) (O4, 4), (...) *narodnomu shvaćanju i prilikama u zemlji primjeren način* (O9, 2), *Posjedasmo kod vojnika, pred kahvicom uz karaulu* (...) (O4, 6), *Popili smo kahvu, odmorili se* (...) (O4, 7), *Zamisao je svake hvale vrijedna* (O10, 6), *Ta naša naivnost o shvaćanju paušalacije i njezinih pošljedica, brzije će se dana pretvoriti u zbilju* (...) (O11, 1), *Ko se naučio potucati od kahve do kahve, pa pretresati: šta jede njemački car u Berlinu* (...) (O13, 6).

Od ovog općeg pravila bilježimo i nekoliko izuzetaka. Radi se o tekstu iz 10. broja časopisa, u rubrici *Naši dopisi*, gdje se u jednom dopisu iz Bosanske Krupe, pojavljuju riječi u kojima je izostavljeno /h/ ili zamijenjeno drugim glasovima: *Nu prema prijašnjim i to rgjavim trgovačkim prilikama muslimana u tom mjestu* (...) (O10, 6), *Upao mi je napokon veliki broj kafana u Krupi* (...) (O10, 6), (...) *novac koji se potroši na suvišno pijenje kafe u kavanama* (...) (O10, 6), *Hodže! Okanite se kafanskih i medresanskih besposlenih sjednica* (...) (O10, 5), (...) *preostalo je samo da drže stare bosanske kafane* (...) (O13, 3), (...) *svagja izmegju Burilovića i Vantele, što ga je istjerao iz kafane* (O3, 6), (...) *na katolički Spasov dan neki Franjo Vantela, rodod iz Kreševa u kafani na Sušici* (...) (O3, 6), *Ti darovi su po jedno pole kafe i po jedna "glava" šećera* (O10, 5), *Šćeran s čifluka bigajri ak* (O1, 8), (...) *pogledajmo oko sebe, pa ćemo se lako osvjedočiti* (O11, 1), *Daj ti sad pa se snagji u ovom kaos* (O2, 5)

Glas /f/ također je očuvan u jeziku časopisa, posebno u riječima orijentalnog porijekla. Slična situacija je i u štampi austrougarskog perioda, gdje ta fonema "ostaje, uglavnom, neizmijenjena", a "probijanje dijalekatskih zamjena je rijetko (...)" (Kuna 1981: 60). Također, slična je situacija i u časopisima turskog perioda, kao i ranijoj književnoj tradiciji, posebno franjevačkoj, "gdje se fonem bilježi, uglavnom, dosta korektno" (Kuna 1983: 74). Navest ćemo nekoliko primjera upotrebe /f/: *Teško je Mirzu frigati* (...) (O1, 2), (...) *da svak po svojoj fazoni bude sretan i zadovoljan njihovom upravom* (O1, 4), *Tuhaf* (naslov rubrike) (O1, 8), *On se sam naziva Afganijom, premda je rodod iz Perzije* (...) (O2, 2), (...) *jer je "farz" (sveta dužnost) svakome muslomanu i muslimanki* (O3,2), *O moralnoj visini uleme i ešrafa ovisi spas islamskog elementa* (...) (O3, 2)⁵⁶, (...) *da bude i vuk sit i ovce na tamamau prigodom ovogodišnjeg vakufskog zasijedanja* (O3, 2), (...) *oni koji su u prvom pokretu bili indiferentni* (O3,2), *Softe Gazi Husrev begovih medresa* (naslov članka) (O3, 6), (...) *jer je sramota, da*

⁵⁶ *Ešraf* je riječ arapskog porijekla i znači *odličnici, plemstvo* (Jahić 1999: 209).

Gazin vakuf izdržava dvije špilje, kad od svoje *fazle* može izdržavati jednu uzornu akademiju (...) (O3,6)⁵⁷, (...) treba da izagje s *faktima* na srijedu (...) (O4, 4), *Muhammed Enabi, muftija od Hukanije* (O4, 5), *Prijatelji mirovne konferencije* vrlo se zanimaju za njezino djelovanje (...) (O7, 4), *On je govorio o politici, vjeri, filozofiji, literaturi, umjetnosti* (...) (O5, 2) *O pojmovima čifluk, čifluk-sahibija i čiftči, mi ćemo se drugi put opširno pozabaviti* (O5, 3)⁵⁸, (...) *odnošaj našeg čifčije i čifluk-sahibije sa onim sredovjerčnim kmetstvom* (...) (O6, 2), *Po istom se kalufu razvilo kmetstvo i kod Južnih Slavena* (...) (O7, 1), (...) *on se boji te filijale* (...) (O8, 4), *Financije Koreje su sasma rasklimane* (...) (O9, 3). Kao što se iz navedenih primjera može vidjeti, glas /f/ je dosta rasprostranjen i očuvan u jeziku časopisa *Ogledalo*, a navedeni primjeri pokazuju da se njegova distribucija odnosi na riječi stranog porijekla i to internacionalizme i turcizme.

Kad je riječ o pisanju glasa /j/, ograničit ćemo se smao na one slučajeve kada se taj glas piše u intervokalnoj poziciji. Razlog za to je što “kod Bašagića nalazimo nešto odstupanja od uzusa u slučaju hijatusa i intervokalne pozicije ovog glasa” (Nakaš 2003: 36). Slična situacija je i u prethodnim listovima.. Tako Herta Kuna bilježi da se u jeziku *Bosanskog prijatelja* “/j/ ne obilježava u poziciji gdje ima karakter neke vrste neslogovnog /i/ (...) a to je u intervokalnoj poziciji”, povezujući to s utjecajem prethodne literarne tradicije (Kuna 1983: 65–66). Ovakvih primjera ima dosta u jeziku časopisa *Ogledalo*: (...) *kako veli Molier* (...) (O1, 5), (...) *da stojički ide naprijed putem razmišljanja* (O1, 5), *Iz šeriatskog suda* (naslov teksta) (O1, 6), (...) *da pomognu svaki islamski hajirli pokret* (...) (O2, 1), *Šeih Džemaluddin Afgani* (naslov teksta) (O2, 2), (...) *u meni se probudi entuziazam* (...) (O2, 2), *Miliarde funti šterlinga albonski zmaj prenosi pod jednim krilom iz Indije* (O3, 2), (...) *da odsada zet i punac vašare s tijem vakufom po svome čejifu* (...) (O5, 4), *Prva magjarska obrtna banka* (...) *ima, kako je poznato i u Sarajevu (Appelova obala) filialu* (O8, 3), *Japan i Korea* (naslov teksta) (O9, 3), *Predstavka novinara ministru Burianu* (naslov teksta) (O10, 1), *Japan se udomaćuje i ureguje u Korei* (O10, 3).

Od ovog pravila bilježimo i izuzetke: (...) *da me izruče perzijskoj vladi* (O4, 2), *Izbori u prvu dumu doveli su reakcionarne duhove* (...) (O4, 3), *Mirza-Riza je u istinu bio Perzijanac* (...) (O4, 3), *Muslimanska štedionica* (naslov teksta) (O4, 5), Gdje ima Zemaljska ili Union banka ili njihove *filijale* (...) (O4, 5), (...) *što nema nikakva šerijatskog uzroka po srijedi* (...) (O5, 5).

⁵⁷ *Fazla* je riječ arapskog porijekla i znači *višak, suvišak* (Jahić 1999: 213).

⁵⁸ U rječnicima nalazimo oblike bez t, dakle: *čifluk, čifluk-sahibija* (Isaković 1992: 90) ili dvorstruke oblike: *čifluk (čitluk), čifluk-sahibija (čitluk-sahibija)* (Jahić 1999, 148), u značenjima *vrsta feudalnog posjeda, vlasnik, upravnik čifluka*.

Sljedeća značajna karakteristika jezika časopisa je udvajanje suglasnika (geminacija). Ona je vrlo prisutna u svim brojevima i različitim tekstovima zbog toga što ima dosta termina, riječi i pojmova iz orijentalnih jezika, u kojima se geminacija javlja. Ovakva zastupljenost geminacije objašnjava se samom prirodom tih tekstova, jer većina njih govori o temama koje su povezane s islamom ili islamskim naslijeđem u Bosni i Hercegovini. Također, geminaciju ponekad nalazimo i u tekstovima dopisnika iz drugih gradova, u kojima se govori o domaćim temama, što može svjedočiti da je geminacija prisutna u govoru tih sredina. Inače, geminacija u bosanskom jeziku “ima dugu tradiciju” i “javlja se dosljedno u riječima vezanim za islam, muslimanske vjerske obrede i uopće islamski način života” (Gramatika 2000: 114–115). Primjera geminacije ima dosta u *Ogledalu* i oni se odnose na islamske vjerske termine, ali i na vlastita imena. Izuzeci od ovog pravila su sasvim rijetki i sporadični: **Sunullah** ef. *Teftedarija, posjednik* (O1, 6), (...) *koji je dan rebiul-evela ugledao svijet naš* **Resullulah** (O1, 7), (...) *šeih Džemaluddin je proglasio hediva Abbas pašu za pravog halifu* (O2, 2), **Rahmetullahi alejhi rahmeten vasiaten!** (O2, 5), (...) *sultan je na predlog engleske vlade imenovao* **Abdullah** ef. *Giliama šejhul-islamom za sve britske kolonije* (...) (O3, 6), (...) *da će poraditi za “Gajret” i preko milletskih odbora pozvati narod* (...) (O4, 3), (...) *a resulullah efendemuz ovako je dovu činio* (...) (O4, 4), *šeih Muhammed Enabi, muftija od Hukkanije* (...) (O4, 5), **Nasriuddin** *je hiljade ljudi metnuo na smrtne muke* (...) (O6, 2), (...) *šah Muzafferuddin nije samo obljubljen upravo tim žigosao* (...) (O7, 2), *Nered u darul-mualliminu* (naslov) (O9, 5), (...) *nema gotovo nijednoga mjesta izvan Sarajeva u kojemu bi bila posebna ženska mektebi–iptidaija* (O10, 5)⁵⁹, (...) *Dželal pašina i Abdurrahman pašina misija odrazuju pravu svrhu carigradske politike* (...) (O12, 2).

4.2.3. Konsonantske promjene

Gotovo sve konsonantske promjene prisutne su u jeziku časopisa *Ogledalo*. Neke su u skladu s tadašnjom normom, a neke odudaraju od nje pokazujući da u jezik časopisa ulaze i one jezičke osobine koje pripadaju drugim izvorima, prvenstveno dijalekatskoj bazi i prethodnoj književnoj tradiciji, ali i duhu vremena u kojem su još prisutni predstandardni oblici, iako je norma definisana. Tako ćemo u *Ogledalu* naći primjere jednačenja po

⁵⁹ U Isakovićevu rječniku oblik bez geminacije: *iptidaija; mektebi-iptidaija*, u značenju *trogodišnja muslimanska vjerska škola* (Isaković 1992: 177).

zvučnosti, jednačenja po mjestu tvorbe, jekavskog jotovanja, gubljenja suglasnika, suglasničkih asimilacija i dr.

Kad je riječ o jednačenju po zvučnosti, ono je prisutno, mada uz određene izuzetke koji se tiču pojave oblika bez promjene, što je vezano “samo za neke prefikse (ab-, ob-, nad-, raz-, iz-, pod-), a ne i za granicu između korijena riječi i sufiksa” (Nakaš 2003: 39). To ćemo ilustrovati sljedećim primjerima: *U tugjini muke **izpovjeda** (...)* (O1, 2), *I ja se s njime **potpuno** slažem (...)* (O1, 2), *(...) nije potekao iz simpatije **engleskog** naroda (O1, 4), (...)* *odbijena je usred energičnog miga od strane **Englezke** (...)* (O10, 7), *(...) čime najbolju **svjedodžbu** daju svojoj nepogrješivosti (O1, 4), (...)* *biće, koje se **katkad** diže iznad anđela, a **katkad** pada ispod grabežljive zvijeri (...)* (O1, 7), *(...) nije opravdano nego **ishitreno** od stanovitih individua (O2, 1), Tako je onemogućen rad toj šaćici čestite inteligencije za **opću** narodnu stvar (O2, 2), (...)* *upregnemo sve sile u borbi za **obstanak** (O2, 2), (...)* *dotjeraše austrijski parlametarizam do **apsurdnosti** (...)* (O2, 3), *(...) bilo bi koliko bez uspjeha, toliko i **absurdno** (O2, 5), (...)* *svršava nauke prama napretku svog vremena (O3, 1), (...)* *s čvrstim uvjerenjem neki zagjoše, da i te **potpise** sakupe (O3, 2), Današnji pokret u **absolutnoj** većini vodi bosansko plemstvo (O3, 5), Ti se izrazi protežu kroz sve naredbe od god. 1878. do Kallayeva **absolutizma** u pomenutim zemljama (O4, 1), U njima je sadržana **kratka** definicija agrarnih prilika u Bosni i Hercegovini (O4, 2), (...)* *vlak ispuniše veseli **usklici** (...)* (O4, 5), *(...) trebaju prije moliti zemaljsku vladu ili svoju **općinu** (...)* (O5, 6), *(...) **potkrijepljuju** svojim izvcodima našu **pretpostavku** (...)* (O7, 1), *(...) da su ovi izrazi upotrebljeni za oznaku narodnoga značaja i kulturnoga **napretka** u Bosni (...)* (O9, 1), *Za pojmove **abstraktnog** prava mi se nijesmo nigda zagrijavali (...)* (O9, 2), *(...) odmah iza “Gajretove” skupštine napisashe i **potpisaše** smrtnu osudu (...)* (O11, 3), *(...) koji se uostalom sasma odlučno protivi istinitosti vijesti koju nam Ebul-Feredž **saobćuje** (O13, 4).*

Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe također je prisutno. Najzanimljiviji primjeri ove promjene pojavljuju se u korijenu *slěd-*, koji se javlja u obliku *šljed-*. To je u skladu s normom u Vuletićevoj gramatici, gdje se kaže da se “suglasnik **s** pred nepčanim suglasnicima, osim pred **j**, pretvara u **š**, a **z** u **ž**” (Gramatika 1890: 19). Isto stanje je i u jeziku Safvet-bega Bašagića (Nakaš 2003: 40–41), a također i u jeziku štampe austrougarskog perioda, gdje se nalazi mnogo primjera ove promjene, “što je bilo u skladu sa proponiranom normom za Bosnu i Hercegovinu (...)” (Kuna 1981: 66). Navest ćemo nekoliko primjera ove promjene: *(...) isto tako je dužnost uleme kao pejgamberskih **našljednika** upućivati na dobro (...)* (O3, 1), ***Pošljedica** te bojazni, koja se ogleda na nazatku, jest podjarmljenje većine*

istočnih naroda (...) (O3, 2), **Pošljedica** krunidbenih svečanosti, biće po svoj prilici pad sadašnje vlade (...) (O3, 5), **Mi, Muslimani grada Prijedora, vjerni smo šljedbenici** našeg dina (...) (O3, 7), **Još nijesu ni iščezli** zvuci jugoslavenske himne o bratskoj solidarnosti (...) (O4, 2), **Ta naša naivnost o shvaćanju paušalacije i njezinih pošljedica** (...) (O11, 1), **Dakle, najprva dužnost njegova neposrednog našljednika** bila je da ispuni želju Resulullaha (O11, 3), **Za to iščem** od Svemogućeg Boga, da dadne (...) (O11, 5). Od ovog općeg pravila bilježimo i izuzetke: **Posljedice** se još ne mogu predviditi, jer se čini, da ni jedna stranka neće popustiti od svojih zahtjeva (O1, 4), (...) te vjere **sljedbenici** danas su najviše neznalice (...) (O1, 7)

Gubljenje suglasnika najčešće se povezuje s gubljenjem /t/ i /d/ u poziciji ispred afrikata. Ono je prisutno i u Bašagićevu jeziku, što “njegov pravopis približava etimološkom principu” (Nakaš 2003: 41). Navest ćemo i nekoliko takvih primjera: (...) **ispraćen do posebna mezara, gdje su mu položeni zemni ostatci** (O2, 5), (...) **pa je stoga ovaj naziv kao neumjestan i neispravan ispušćen u zakonu** (O3, 5), **Primitci** (početno blagajničko stanje) (O6, 1), (...) **da se osnuje narodna banka u koju bi išli svi primitci** (...) (O9, 6), (...) **koje su od Kulina bana vlastništvo** njihovih djedova (O11, 1), **Da li su ovi dodatci** interpolacije kasnijih prepisavaoca ili da oni u istinu od spisatelja izvadka potiču (O13, 3).

Kod jotovanja smo se ograničili na primjere jotovanja dentala, jer “ono u Bašagićevom jeziku ima stilsku vrijednost, u tome što asocira na narodnopoetski stil” (Nakaš 2003: 38). To se može vidjeti u sljedećim primjerima: **On je od prostog vojnika doćerao do maršala** (O8, 2), **Kako je priča Ebul-Feredža sa svojim prećeranostima** sasma nevjerojatna (O13, 4). U jeziku časopisa *Ogledalo* prisutne su konsonantske redukcije: (...) **da u njihovim očima odaberemo od šenice** raž, kukolj i ljulj (...) (O3, 1). Možemo zaključiti da su u jeziku ovog časopisa prisutne mnoge konsonantske promjene i da njihove karakteristike pokazuju da je proces standardizacije još uvijek bio u toku. S druge strane, pojedine karakteristike (primjeri jednačenja po mjestu tvorbe u riječima *pošljedica*, *našljednik* i sl.) pokazuju i to da se pisac pridržavao tadašnje norme propisane u Vuletićevoj gramatici.

4.3. Morfološke karakteristike

Morfološke karakteristike jezika časopisa *Ogledalo* bit će analizirane samo na karakterističnim primjerima imeničke i pridjevsko-zamjениčke deklinacije, kako bi se pokazao odnos jezika časopisa prema onovremenoj pravopisnoj i gramatičkoj normi. Razlog za to je činjenica da su u štampi austrougarskog vremena “na morfološkoj razini odstupanja od standarda gotovo minimalna, ako se posmatraju u ukupnosti standardnih rješenja (...) onoga vremena” (Kuna 1981: 67). Slična situacija je i u nacionalnim listovima jer “na morfološkom planu jezik nacionalnih listova pokazuje također kretanje prema jedinstvenoj vukovskoj normi, uz izvjesne posebnosti, koje se zasnivaju bilo na tradiciji, bilo na dijalekatskoj bazi” (Tanasić 2005: 359). To znači da ćemo u ovom pregledu obuhvatiti samo najkarakterističnije primjere.

4.3.1. Pridjevsko-zamjениčka deklinacija

U pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji, koncentrisat ćemo se samo na one oblike, koji su bili karakteristični za onodobnu normu, a to su oblici genitiva množine, te dativa, instrumentala i lokativa množine. Vuletićeva gramatika za genitiv množine propisuje novi nastavak *-a*, uz sljedeće objašnjenje: “U starom jeziku ovaj padež nije imao nikakva nastavka, već mu se je samo zadnji slog otezao, tako n. pr. *jelên, štapôv*; kasnije pridošlo mu je još i **a**, te prema tome danas taj padež glasi: *jelena, štapova*” (Gramatika 1890: 48). To znači da se u ovoj gramatici preferiraju oblici Vukove jezičke norme. Takvo stanje je i u ostalim listovima austrougarskog perioda i ono se “potpuno uklapa u standardnu normu” (Kuna 1981: 69). Ova osobina se odnosi čak i na hrvatske listove, uz male izuzetke. Slična je situacija i u Bašagićevu jeziku, gdje, istina ima i nekih primjera, u kojima se pojavljuje nastavak *-i*, ili primjera gdje je nastavak razbijen nepostojanim *a* (Nakaš 2003: 47). U časopisu *Ogledalo*, situacija je sljedeća: *Ako dobijem povoljan odziv i od ostalih prijatelja i istomišljenika (...)* (O1, 2), (...) *da steče privrženost i ljubav svojih podanika* (O1, 3), “*Ogledalo*” *će nastojati da narod uzme ibret od kamarila i od mameluka, od posebnih i zajedničkih mahana, pa da ih prezire i trijebi* (O1, 5), (...) *zato ne stoji previjenih šaka, nego radi na drugim poljima oko osnivanja društava* (...) (O2, 1), (...) *u ovom slučaju je još više uvjeralo sultana o istinitosti*

njihovih izyješća (O2, 2), (...) *kralj Sigismund i križari sasjekli 126 bogumilskih velikaša* (O2, 3), *Prije će 50 miliona Japanaca izabrati sebi novu vjeru* (...) (O2, 5), (...) *trebali su toliko decenija, toliko zadnji stoljeća* (O2, 6), (...) *šaka Engleza žezlom civilizacija komandira stotinama miliona istočnih naroda* (O3, 2), (...) *kad nema naobraženih bogataša i plemića, da budu nezavisni borioci narodnih pravica* (O3, 3), (...) *pala pod vlast gotovo nezavisnih feudalnih kapetana* (...) (O5, 2), *U zadnje je vrijeme izbilo u javnosti mnogo članaka* (...) (O6, 2), *Funkcije dvorskih i državnih činovnika* (...) *neće se moći više pomoću novca dobijati* (O7, 2), (...) *da sanira agrarne prilike izmegju zemljovlasnika i zemljonajamnika* (...) (O9, 4), (...) *izvršavanju takvih kazna* (...) (O10, 1), *Pa zar je čudo da se hodža pored tako slabih imućstvenih prilika, često puta mora baviti drugim poslom* (...) (O10, 5), *Urezivanje ospica* (naslov članka) (O10, 6), (...) *ne može suzbiti provalu turskije četa* (O11, 4), (...) *i o njojzi napisao toliko hiljada stranica* (...) (O12, 1), *Prodaja takovih dopisnica kod poštanskih ureda* (...) (O12, 5), *Imade malodušnih ljudi, koji i u nezatnoj borbi klonu duhom* (...) (O13, 5). Vidimo da, kada je riječ o ovoj karakteristici, situacija u *Ogledalu*, sasvim odgovara tadašnjoj, a i današnjoj normi bosanskoga jezika.

Drugi značajni pluralski padeži su dativ, instrumental i lokativ. U Vuletićevoj gramatici preferiraju se novi nastavci: “Ova tri padeža glase jednako na **ima**, n. pr. *jelenima, kopačima*. No u starom jeziku, svaki je od njih glasio drukčije (...)” (Gramatika 1890: 48). U časopisima je slična situacija: “U dativu, lokativu i instrumentalu plurala odstupanje od današnjih standardnih oblika moguće je konstatovati, jedino u hrvatskim listovima, i to u već pomenutom krugu najranijih ili vjerskih listova” (Kuna 1981: 71–72). U Bašagićevu jeziku, “arhaični oblici u pluralu javljaju se samo iznimno, uglavnom u poeziji (...)”, što znači da on “ne pokazuje orijentaciju prema normama zagrebačke filološke škole” (Nakaš 2003: 48). Slična situacija je i u časopisu *Ogledalo*: (...) *da se budnim okom prati svaki korak Armena u pokrajinama* (O1, 4), (...) *možemo reći o našem stanovištu prema svim strankama i pitanjima* (O1, 5), (...) *ali zašto onako podrugljivo piše o našim frdekterima i mehkišima* (...) (O1, 8)⁶⁰, (...) *da se s tugjim memorandumima saniraju naše vakufsko-mearifske prilike* (...) (O2, 1), *Resi ga osobito svojstvo da u govoru o narodima i državama, umije u nekoliko riječi izreći svoj sud* (O2, 3), *Kad se vozi lisabonskim ulicama, diže svjetina za njim ruke* (...) (O2, 6), (...) *u suhoparnom uzgoju i monotonom životu po medresama, ne mogu se razviti vaša čuvstva*

⁶⁰ Riječ *frdekter* nalazimo u Isakovićevu rječniku, a označava Muslimane oportuniste (prema austrougarskim vlastima u BiH) (Isaković 1992: 135). S druge strane, riječ *mehkiši* znači: oportunisti (prema vrstama oraha: mehkiši i tvrđiši), muslimani “koji su bili opredijeljeni za hrvatski nacionalizam” (Isaković 1992: 245). Interesantno je da su obje riječi ekscerprirane iz časopisa *Ogledalo*.

(O3, 1), (...) *ako ono nije ukrašeno i poduprto osobnim zaslugama* (...) (O3, 3), (...) *mi ćemo se opširno pozabaviti o sohtama i o medresama* (...) (O3, 6), (...) *s ljetnim kaputima preko ruke, s ambrelama u rukama* (...) (O4, 7), (...) *trubeći svaki čas o nekakovom agrarnom pitanju i nekakovim kmetima* (...) (O6, 2), (...) *tu je obragjen raspored obuke na osnovnim, srednjim i učiteljskim školama* (O5, 7), (...) *bojazni pred papama i ugarskim kraljevima* (...) (O7, 2), *Tako su priznali plemstvo poglavicama arapskih plemena* (...) (O8, 2), (...) *utirati put tugjim političkim težnjama* (...) (O9, 4), (...) *imamo najviše naše mladeži megju liskama, pijanicama i zločincima* (...) (O10, 5), *Našim predbrojnicima* (naslov teksta) (O11, 1), (...) *valja cijeli narod Bosne i Hercegovine razdijeliti po staležima* (...) (O13, 2). Vidimo da i u ovoj karakteristici situacija u časopisu *Ogledalo* odgovara tadašnjoj, a i današnjoj normi.

Kad je riječ o nominativu množine i upotrebi dužih i kraćih oblika tog padeža, posebno je zanimljiva imenica *kmet*, koja je dosta frekventna u časopisu, posebno u tekstovima koji se bave problematikom agrarnog pitanja, ali i nekim dopisima. U Vuletićevoj gramatici se o ovom padežu napominje da neke imenice mogu proširiti osnovu morfemima –*ov* ili –*ev*, dok posebno upozorava da pojedine riječi mogu imati i dugu i kratku množinu: “Taj umetak primaju obično jednosložne riječi, a dvosložne mogu glasiti i bez njega. Tako n. pr. golubi i golubovi, sokoli i sokolovi, labudi i labudovi” (Gramatika 1890: 47). U štampi je stanje sljedeće: “ (...) u pluralu ima izvjesnog probijanja dijalekatske baze, u pogledu pluralskog proširenja –*ov*”, a “većem broju slučajeva imamo poslasi oblicima koji su dubletni i prema današnjoj normi” (Kuna 1981: 68). S druge strane, u jeziku narodne poezije “kratki oblici množine za jednosložne imenice muškog roda karakteristične su za pjesnički jezik” (Nakaš 2005: 117). Veliki broj primjera imenica s kratkom množinom u časopisima austrougarskog vremena je “značajan kao indikator nivoa standardiziranosti” (Kuna 1981: 68). U časopisu *Ogledalo* primjeri su sljedeći: (...) *niti su kmeti kao što su bili za feudalnog gospodstva* (...) (O3, 5), (...) *niti su kmeti* u onom smislu kako što su u Srbiji (...) (O3, 5), (...) *trubeći svaki čas o nekakovom agrarnom pitanju i o nekakovim kmetima, izvrćući hotimice odnošaj naših čifčija s kmetima* (...) (O6, 2), (...) *kad bi pak kmeti i zem. vlada imali taj novac* (O6, 4), (...) *postoje li kakovi kmeti u pravom smislu riječi* (O6, 4). Dakle, vidimo da su u časopisu isključivo prisutni oblici kratke množine, što se može tumačiti kao utjecaj jezičkog izraza narodne poezije.

Kod zamjenica, posebno opisnih i onih koji znače kakvoću ima dosta karakterističnih primjera u jeziku časopisa *Ogledalo*. To se prije svega odnosi na upotrebu različitih sufiksa za tvorbu ovih zamjenica: –*ov*, –*av*, –*ø*. Takvo stanje je zabilježeno i u štampi iz turskog perioda, tačnije

u jeziku *Bosanskog prijatelja*, gdje se upućuje na literarni karakter primjera zamjenica sa sufiksom *-ov*, koji je “proistekao iz arhaiziranja jezika i utjecaja zagrebačke filološke škole” (Kuna 1983: 120). Slično objašnjenje nalazimo i za pojavu ovih oblika u Bašagićevu književnojezičkom izrazu u drugim djelima, gdje je ovaj nastavak “rezultat utjecaja hrvatskih književnih uzusa” (Nakaš 2003: 51). Taj utjecaj jezika onovremene hrvatske književnosti nije neobičan i vidljiv je u jeziku svih ili gotovo svih bošnjačkih “latiničnih pisaca”. Navest ćemo neke primjere ovih zamjenica, koje smo pronašli u tekstovima iz časopisa: (...) *mi nemamo **nikakva** prava postavljati mu granice* (...) (O2, 2), (...) *ali nije **nikakav** uspjeh polučen* (O2, 6), ***Takovih** neustrašivih duhova, koji se ne plaše **nikakovih** zapreka, bilo je u vrijeme preporoda u svakome narodu* (...) (O3, 1), (...) *bez ijednog koraka prama **nekakovu** napretku* (...) (O3, 1), *Jednog dana molio je za **nekog** Arapa **kakovo** namještenje u palači* (O3, 2), (...) *donešeno je osobno ili poslano pismeno više **takovih** fetva* (O3, 2), *Hodže su ih odvratile od nauke i opremile u lov, kazujući im iz **nekakovih** čitaba* (...) (O3, 3), (...) *a u petoj godini opstanka njegova preuzme društvo u **nekakove** druge ruke* (...) (O4, 1), ***Kakov** dokaz ima perzijski poslanik za podvalu* (...) (O4, 2), *Ko bi mogao vjerovati da čovjek može samo heftu **takove** muke podnositi* (O4, 3), (...) *koji na to nema **nikakova** prava* (O5, 4), (...) ***kakova** odnošaja u nas ne bijaše ni u XVII. stoljeću* (...) (O6, 2), *Pa doista to je bilo tako uvriješeno načelo u samom narodu, da se **ovakovo** potpuno kmetstvo, **kakovo** je je u zapadnim zemljama preotelo mah, nije se u Bosni razvilo ni pod Turskom* (O7, 1), (...) *da se o **takovim** diferencijama otvoreno progovara* (...) (O8, 4), (...) *politički fijasko, **kakav** ni najusijaniji možgani jednog Musavatovca, ne mogu u mašti predstaviti* (O9, 4), (...) *osim spomenutih danaka, nema **nikakova** prava* (O12, 1), (...) *bilježi nam **takovih** podataka* (O12, 2).

4.3.2. Glagolski sistem

Opća karakteristika glagolskog sistema u jeziku štampe austrougarskog perioda je da on “u suštini odgovara sistemu vukovskog književnog jezika”, pri čemu “ima izvjesnih specifičnosti u izboru koji se kreće u okviru norme, a ponekad ima i probijanja dijalekatskih osobina” (Tanasić 2005: 360). Razlog zbog kojeg je stanje gotovo standardno, Herta Kuna vidi u saglasju norme na širem srednjojužnoslavenskom terenu: “U morfološkoj glagolskoj sistemi nivo standardnosti je, u suštini, još izraženiji, nego u imenskoj (...) iz toga razloga što se vukovska norma i norma zagrebačke filološke škole, kao i bosanska zvanična Gramatika, u

pogledu glagola u osnovi slažu, a pojedinačne razlike ne dolaze bitnije do izražaja” (Kuna 1981: 75). Kad je riječ o stanju u Bašagićevu književnojezičkom izrazu, u literaturi se navodi da su “osobenosti u sistemu glagolskih oblika vezane za pomjeranja u pogledu glagolskih vrsta, a ne za obrazovanje pojedinih glagolskih vremena i neličnih oblika” (Nakaš 2003: 52).

Kad je riječ o neličnim glagolskim oblicima, najzanimljivija je situacija u oblicima infinitiva, te glagolskih priloga i pridjeva. Supinski oblik infinitiva, tj. infinitiv bez *-i*, “veoma je običan i u bosanskome jeziku, u velikome vremenskom slijedu” (Isaković 1992: 494). Stanje u časopisu u tom pogledu je sljedeće: (...) *ako mi se izjalove nade, pa ostane ovaj poziv bez odgovora, “Ogledalo” će se odgoditi* (O1, 2), (...) *da se diplomatskim načinom može ukrotiti jedan jezuita* (O1, 3), *Samo željezna mišica odlučna državnika, učena svećenika može pameti naučit* (O1, 3)⁶¹, (...) *turska vlada je odlučila za vremena poprimiti sve mjere* (O1, 4), (...) *piju, jer nijesu mogli podmiriti svoje potrebe* (...) (O1, 5), (...) *da se nikad ne će srediti do tijeke i vijeka* (O1, 6), (...) *ne smije se bosanskom muslomanu ni u najzavijenijoj metafori nasloviti* (O2, 1), (...) *još se danas ne može konstatirati, to će istom budućnost odrediti* (...) (O2, 1), *Eto zato mi ne smijemo dozvoliti da neko u mutnoj vodi ribu lovi* (O2, 2), *Mi se tek počesmo osvješćivati* (O2, 5), (...) *od nje se počima tugjiti mlagji naraštaj* (...) (O3, 1), (...) *prihvatiti za moderno oružje* (...) (O3, 2), (...) *jer što vjekovi izobliče, ne da se popraviti* (O3, 3), (...) *da se znaju i umiju natezati sa svakijem* (O3, 4), (...) *što ga ne može ničim opravdati* (...) (O4, 5), *Za to vrijeme valja obletit Višegrad* (...) (O4, 6)⁶², *Ali za ovu divnu prugu treba putovati* (...) (O4, 6), (...) *koji će i on kao predsjednik živo podupirati* (...) (O4, 7), (...) *da je mogao oštro nišaniti i sigurno pogoditi* (...) (O5, 2), (...) *ni kriv ni dužan mora trpiti radi nečije samovolje* (O5, 4), (...) *hažki sud mora, na karaju krajeva sklonuti* (O5, 6), (...) *mogu pozdraviti stotine odlučnih muslomana* (O6, 1), *Zajmovi će se sada, u pravilu samo do 1000 K odobravati* (...) (O7, 3), *Izdavati čifluke pod najam* (...) (O8, 1), *A ne znade jadan da će ostat rob* (O8, 2)⁶³, *Molbenice valja obrazložiti ovim svjedočanstvima* (O8, 5), (...) *a sad pokušajmo iznijeti neke nove riječi* (...) (O9, 4), (...) *potporom priskočit istome u pomoć* (O9, 6), (...) *mogahu prebrodit* (...) (O10, 3), *Kad je vidio da se više ne da odolijevat neprijateljskoj vatri* (O10, 3), *Kako li će valjano odgojiti svoje kćerke* (...) (O10, 5), (...) *faktor, koji se mora u zemlji i izvan zemlje respektirati* (O11, 1), (...) *mi ćemo pokušati, u kratko izložiti* (...) (O11, 2), (...) *kazna se ne smije zatvorom izvršiti* (O12, 4), (...) *tude Engleska može pokazati na*

⁶¹ U literaturi se navodi da je u “Bašagićevom jeziku izrazita crta da leksička dopuna nepunoznačnoga glagola stoji gotovo redovito u infinitivu” (Nakaš 2003: 90). Iako je ovo sintaksička karakteristika, ona znakovito govori o upotrebi infinitiva u jezičkom izrazu ovog pisca.

⁶² Supinski oblik u tekstu Edhema Mulabdića o izletu u Višegrad.

⁶³ Supinski oblik u Bašagićevoj pjesmi o Gazi Husrev-begu iz metričkih razloga.

dobar uspjeh (O13, 4). Kao što se vidi iz ovih primjera, oblici infinitiva u časopisa uglavnom odgovaraju standardnom stanju, dok su supinski oblici rijetki i uglavnom se pojavljuju u tekstovima drugih autora u časopisu ili u Bašagićevim književnim tekstovima, zbog metričkih razloga. Jedan primjer je pronađen u feljtonima objavljivanim u rubrici *Podlistak*.

Glagolski prilozi su vrlo frekventni u Bašagićevu jeziku, što “proizlazi iz karaktera samog teksta”, a “najzastupljeniji su u historičarskoj naraciji, gdje imaju značajnu konektorsku ulogu u povezivanju novog s prethodnim tekstom” (Nakaš 2003: 54). U gramatici se kaže da se glagolski prilog sadašnji gradi nastavkom *-ći*, a prošli nastavkom *-vši* (Gramatika 1890: 88). Međutim, “u glagolskom prilogu sadašnjem u svim listovima toga vremena osjeća se još kolebanje između oblika s nastavkom *-ći* i *-ć*”, a “dvojnost koja je naročito prisutna u muslimanskim listovima slaže se sa Babukićevom slovnicom, ali ne i sa bosankohercegovačkom Gramatikom” (Kuna 1981: 79–80). U glagolskom prilogu prošlom “preovlađuju oblici s nastavkom *-vši*, u hrvatskim sa *-v*, mada kolebanja ima kod svih” (Kuna 1981: 80). U časopisu *Ogledalo* stanje je sljedeće: **Pogodujući** konzervativnim natražnjacima i popovima, Austrija je u provagjanju naprednih reforama vazda bila posljednja (...) (O2, 3), **Pozdravljajući** ovaj veseli čin u historiji našeg “Gajreta”, kličemo (...) (O3, 4), **Apelirajući** na vaš patriotizam (...) (O4, 1), (...) provagjao zasnovano djelo **neuzimajući** nikakova obzira na zemljovlasnika (...) (O4, 1), **Čitajući** uvodni članak u 3. broju “Ogledala” (...), sjetio sam se da sam negdje čitao nešto slično (O4, 4), **Ne držeći se** hadisi šerifa, koji nam ko dužnost propisuju nauku (...) (O4, 4), Na dnevnom redu se nalazi izvješće **osnivajućeg** odbora (O4, 5)⁶⁴, **Vlak juri**, **neobzirujući** se što putniku oči ostaju na zelenim humcima (...) (O4, 5), **Te novine zavaravajući** čitaoce i **profanirajući** uprav zdrav razum, svugdje hotimice podmeću (...) (O6, 2), (...) vlast očito ide čifčiji na ruku, **ne poštivajući** postojećih agrarnih zakona (...) (O6, 3), Tako **idući** evo nas na određeno mjesto pokraj Trebinjčice (O6, 5), **Veseleći** se tako do kasno u noć, **pjevajući** i **svirajući** u tambure (...) (O6, 5), (...) on je pedeset godina proživio **pripadajući** svjetskoj historiji (O7, 2), **Držeći se** načela samopomoći želi društvo da podupre finansijske interese činovništva (...) (O7, 5), **Prekršitelji** ove naredbe kazniće se po **postojecim** propisima (O8, 5), (...) svemu nanašati grupnu nepravdu **objegujući** ga nečim, što mu se ne može nipošto u grijeh upisati (O9, 1), **Držeći** to uvijek pred očima, **vodeći** neprestano o tome račun, mi smo promatrali prijašnji i današnji naš pokret (...) (O9, 2), **Polazeći** s toga stanovišta, od kako smo uočili imelu na našem narodnom pokretu držimo je

⁶⁴ U ovom primjeru je zabilježena participijska upotreba glagolskog priloga, što “upućuje na arhaičnu (...) vrijednost takvog oblika” (Nakaš 2003: 55).

na oku kao zlo... (O9, 4), (...) tako da je cijelo pučanstvo iz okolice **kukajuć** navrvilo za njima (...) (O9, 4), **Diveći se** konjskoj ustrpljivosti stanovnika Novog Sarajeva (...) (O10, 6), **Listajući** zakon o paušalici, **čitajući** članke u "Srp. Riječi" (...) (O11, 2), **Čitajući** skripta jednog slušatelja šeriat. škole (...) (O12, 1).

Što se tiče glagolskog priloga prošlog, stanje je sljedeće: (...) **da će ih u jedan kraj postaviti davši im po 2–3 dunuma zemlje** (...) (O6, 4), **Uzevši sve to u obzir, vlada je zaključila da, preduzme mejre za potrebitu zaštitu** (...) (O7, 4), **Knez Šuhovskoj osvojivši** dvije važne pozicije, **prodrije sa dva bataliona u Plevnu** (O9, 4), (...) **pane pored njega topovsko gjule i rasprsnuv se pospe mu papir zemljom** (O10, 3). Kao što možemo vidjeti, u upotrebi ovih glagolskih oblika u časopisu *Ogledalo*, stanje je uglavnom standardno i u pogledu oblika i značenja ovih riječi. Izuzetno rijetko se pojavljuju oblici sa skraćenim nastavcima –ć, odnosno –v, kao i oblici u kojima se iskazuje participsko značenje. Veća je frekvencija glagolskog priloga sadašnjeg, što zavisi od tipa teksta, odnosno od načina pisanja koje je blisko pripovijedanju, a nekad i od inverzne pozicije zavisne klauze u složenoj rečenici.

Posebno je karakteristična upotreba glagolskih priloga u pridjevskoj funkciji: (...) **ne može se pripisivati mnogo važnosti ovpom, na pojedinim slučajevima temeljećem sudu** (O7, 5), (...) **stižu neprekidno vijesti o rastućoj uzbuni seljaštva** (O8, 4), **Oni su priugotovili u prošloj godini (...) još 2.420. 657 komada igraćih karata** (O8, 6), (...) **ostavila je bježeća vojska iza sebe četiri hiljade ranjenika** (...) (O9, 4).

Stanje s glagolskim pridjevima radnim i trpnim je sljedeće: **Nekoliko dana pošto sam saznao Bakir begovu nakanu** (...) (O1, 2), (...) **pismo upravljeno na Bakirbegova prijatelja** (...) (O1, 2), **Rafiniran svećenik, koji se odreko svijeta i posvetio nebu** (...) (O1, 3), (...) **jer je uzeto u obzir njihovo dugogodišnje službovanje** (O1, 6), **Njemački poslanik, baron Marschall opozvat je sa svog mjesta u Carigradu** (O1, 8)⁶⁵, **Kredit je odmah primljen** (O1, 8), (...) **treba da im vječito zahvalni budemo** (...) (O2, 5), (...) **nije nikakav uspjeh polučen** (...) (O2, 6), (...) **samo treba biti učen** (...) (O3, 1), **Kad je šeih Džemaluddin boravio prve godine u Carigradu** (...) (O3, 2), **Sultan je jednom prilikom rekao šeih Džemaluddinu** (...) (O3, 3), **Šta je urzok da se kralj, tako demonstrativno, hladno držao** (O3, 5), **Vantela je odmah uhvaćen i predan sudu** (O3, 6), (...) **dozvoljeno je pola vozne karte na željeznici** (...) (O3, 6), **Otvoreno pismo** (naslov članka) (O4, 1), **Kako je raspuštena druga дума, predugo bi nas zavelo** (O4, 3), (...) **svi**

⁶⁵ Kod Vuletića su normirani dubletni oblici glagolskog pridjeva trpnog s nastavcima –n, odnosno –t: *čuvan–čuvat, pisan–pisat, bran–brat, brijan–brijat* i dr. (Gramatika 1890: 88), odnosno (Gramatika 1890: 115–120).

zapuhani, znojani i veseli (...) (O4, 6), *Otvorena je u subotu prvom sjednicom konferencija u Haagu* (O4, 7), *Neprestano je ponavljao kako se cijeni sretnim* (...) (O5, 4), *To je sve u toj knjizi lijepo i razgovijetno izloženo* (O5, 7), (...) *izjavljuje u ime revizionog odbora da su društvene knjige pregledane* (...) (O6, 1), *Svi su pojмили vrijednost slobode koju sam ja propovjedo* (O6, 3), (...) *zemlje, koje nijesu bile razdijeljene* (...) (O7, 1), *Ja sam pokušao da spasim narod* (...) (O7, 2), *Došo i vidio i– u jedan tren / kraljevstvo ugarsko posta njegov plijen* (O8, 2), (...) *kroz generacije zlostavljan od svojih vladara* (...) (O8, 5), (...) *najljepše je zlatom napisano ime Gazi Osman paša* (...) (O9, 2), *S velikim udivljenjem, pričao bi kasnije Osman* (...) (O9, 3), *Šeih Muzaferuddin je osobno simpatizirao sa pokretom* (...) (O9, 6), (...) *je bio od strane Rusa pribijen na zidovima Plevne* (...) (O10, 3), (...) *ustanak koji je u zemlji i državi prouzrokovao mnogo nesreće i nedaće* (...) (O12, 2), (...) *da je sam dapače djelovao kao spisatelj* (...) (O13, 3). Visoka frekvencija ovih oblika povezana je s prirodom samog teksta jer se uglavnom radi o tekstovima koji pripadaju novinarskom funkcionalnom stilu. Primijetili smo da u oblicima muškog roda glagolskog pridjeva radnog dominiraju oblici s nastavkom –*ao*, dok su oblici sa sažimanjem vokala rijetki. Ovo je u skladu s tadašnjom normom iz Vuletićeve gramatike, gdje se “prvi glagolski pridjev” gradi nastavcima *o (l), la, lo; li, le, la* (Gramatika 1890: 88). Slično je i s oblicima glagolskog pridjeva trpnog, ili “drugog glagolskog pridjeva”, koji se gradi nastavcima: *en, ena, eno; eni, ene, ena*; odnosno, ako je osnova na suglasnik *n, na, no, ni, ne na*; odnosno *t, ta, to; ti, te, ta* (Gramatika 1890: 88). Vidimo da su oblici sa svim nastavcima prisutni u tekstovima iz časopisa *Ogledalo*. Tip teksta uvjetovao je da su složeni glagolski oblici (aktivni i pasivni), koji se grade od ovih glagolskih pridjeva, veoma zastupljeni u tekstu. Primjećuje se ipak da je nešto veća frekvencija pasivnih glagolskih oblika. Pasivni glagolski oblici dosta su česti u Bašagićevu jeziku, posebno u naučnim djelima, gdje “zbog karaktera teksta (...) ima dosta morfoloških oblika pasiva” (Nakaš 2003: 61).

Aorist i imperfekat su frekventni glagolski oblici u tekstovima iz časopisa *Ogledalo*. Istina, aorist je nešto zastupljeniji od imperfekta, kojim se uglavnom pojavljuje kao dio pluskvamperfekta, a rijetko samostalno. To je izraženo zbog tipa teksta koji je zastupljen u časopisu. Takav je slučaj i s jezikom u drugim Bašagićevim djelima, gdje su ova dva oblika posebno zastupljena u njegovima naučnim djelima zbog “narativnog karaktera teksta”, što “tekstu daje naglašenu pripovjedačku notu” (Nakaš 2003: 57– 58). U jeziku štampe austrougarskog vremena “svi aoristni oblici (...) u suštini su standardni i po današnjim mjerilima” (Kuna 1981: 84). Stanje u časopisu, kad je riječ o ovoj karakteristici je sljedeće:

Imade jedan narod koji nije od pamtivijeka imao svoje samostalne države (...) (O1, 3)⁶⁶, (...) oci ove uredbe vakufske **namrštiše** čelo (...) (O1, 4), (...) za to se moramo, dok se još **dade** pomoći, odmah osvijestiti (...) (O1, 5), U zadnje se vrijeme **upisaše se** u “Gajret” novi članovi (...) (O1, 6), Ali kad se tu **sastadoše i upoznaše**, gdje su više puta – udaljiv se iz svjetine – podulje vremena na samu razgovarali (...) (O2, 2), (...) **iskahu** od Boga, da se Turska sila savlada (...) (O2, 5), Jednom **podastriješe** izvješće sultanu (...) (O3, 3), (...) koji se u doba najviše stagnacije **eksponiraše i dadoše** možda najjači impuls (...) (O4, 4), (...) daje na znanje svim rodoljubima koji ove kasice **naručiše** (...) (O4, 5), (...) šutljivi se **razglagoljaše**, turobni **zasmijaše**, dobra grla **zapjevaše** (...) (O4, 6), U takom razgovoru, koji **probudiše** u nama slatki utisci s našeg puta (...) (O4, 7), Drugi put **pripovijedaše** Džemaluddin o svom životu (...) (O5, 2), Nekoliko dana prija pada Herata **umre** dost Muhamed chan (O5, 3), (...) koji i skriviše da stvari **dogjoše** u ovako stanje (...) (O5, 5), Jednom prilikom **pripovijedaše** šeih Džemaluddin da on ne može pojmiti (...) (O7, 3), **Džilitnuše se i promašiše** cilj (O8, 3), (...) Osman paša **ne imadijaše** više rezerve da svoju malaksalu vojsku podupre (O9, 4), Turci se uzalud **bachahu** u nesmiljeno i razorujuće ždrielo artilerijske vatre (O9, 4) (...) knez Nikolaj i knez Karol rumunjski **pozdraviše** zatvorenika riječima (...) (O10, 3), (...) **ne imadijaše** ni toliko odvažnosti da svoje opravdane tužbe doturi u uši sultanu (O10, 4), To je, kako **rekosmo**, najopširnija vijest (...) (O11, 4). Raspoloženje osvajača **bijaše** vrlo napeto (...) (O12, 2), Vojska **zahtijevaše** odlučno i, kako se veli, jednoglasno, da se podijele stanovnici grada (...) (O12, 2), Velika se **bijaše** digla galama na nekog Glišu, vogju naroda srbskoga (...) (O13, 8).

4.3.3. Nepromjenljive riječi

Nepromjenljive riječi ćemo promatrati intergralno i navoditi samo najtipičnije primjere. Jedan od takvih tipičnih primjera je i upotreba prijedloga *proti*. Taj prijedlog se relativno često upotrebljava u jeziku časopisa *Ogledalo*. Interesantno je napomenuti da prijedlog *protiv*

⁶⁶ U Bašagićevu jeziku u aoristu glagola ovog tipa “uopćen je oblik od proširene osnove” (Nakaš 2003: 58). Slično je i u prezentu: *Osim pejgambera imademo* u povijesti i drugih primjera u obilju (O1, 5), *Naprednom muslomanu je nužno da u sebi imade* toliko srčanosti (O1, 5), *Svako pravilo imade* svoju iznimku (...) (O2,1), *Sada znademo*, s kije posla *imademo* (O9, 4), *Znade* li on i njegova kamarila da je grehota nešto podvaiti islamskom elementu (...) (O9, 4) *Na prvom mjestu dolaze hodže, koji imadu* silan upliv na naš narod (O10, 5), *Da narod u našoj domovini imade* veliko povjerenje u naše plemstvo, pokazao je kod svakog pokreta i kod svakog izbora (...) (O12, 3).

u Vuletićevoj gramatici ima normirana čak tri oblika: *proti*, *protiv*, *protivu* (Gramatika 1890: 127). U našem korpusu uglavnom je zastupljen oblike *proti* (češće) i *protiv*, što su standardnojezički oblici u to vrijeme, dok ga danas doživljavamo kao arhaičniji oblik. Interesantno je navesti da se danas taj prijedlog slaže s genitivom (Gramatika 2000: 298), dok je u starijim epohama prisutna upotreba ovog prijedloga uz dativ. To je zabilježeno i u jeziku *Bosanskog prijatelja*, “gdje se u sva četiri broja prijedlog *prot(i)* (...) slaže sa dativom, a ne sa genitivom (...) što je nešto starija osobina u odnosu na savremeni današnji standard, a i ponešto dijalekatski obojena” (Kuna 1983: 154–155). Bašagić i u drugim svojim djelima, upotrebljava ovaj prijedlog, najčešće uz dativ, “s tim što je u samo jednom slučaju zabilježen uz genitiv” (Nakaš 2003: 63). Navest ćemo neke primjere upotrebe ovog prijedloga: *Masa je još nemoćnija **proti** toj napasti (...)* (O1, 5), (...) *ipak se čovjek ne usugjuje dignuti svoj glas **proti** toj napasti* (O1, 5), (...) *ustanak nije naperen ni **proti** strancima ni **proti** strancima ni građanstvu, nego samo **proti** vladi* (O1, 8), (...) *da možemo nastaviti borbu **proti** toj propagandi (...)* (O2, 3), (...) *za to počеше spletkariti **proti** uplivnom šeihu (...)* (O2, 3), *Iz Lajpciga prvi put zapuca **proti** šahu* (O3, 2), (...) *delegati se odlučno, evo već 20 dana bore **proti** toj zakonskoj osnovi* (O5, 3), (...) *mi se moramo organizirat **proti** nasilnim ubojicama i **proti** palenju čardakova* (O5, 5), *skloni se u Beograd, odakle podiže optužbu **protiv** svoj Bosni* (O8, 3).

Bilježimo i oblik *protiv*, koji se slaže s genitivom: (...) *tako svojom šutnjom poduprla svaki pokret **protiv** Turske* (O2, 4), (...) *ne će imati volje da se više i za što bore s pravoslavnim zajedno **protiv** vlade* (O2, 5), (...) *kad se sve bilo urotilo **protiv** njega* (O4, 1), (...) *a sva je borba **protiv** toga upliiva uzaludna (...)* (O5, 5), *Iznosi u trinaest tačaka tegobe **protiv** austrijske vlade* (O5, 6), (...) *čim šire megju seljacima mržnju **proti** aga* (O10, 5). Sličnu distribuciju ima prijedlog *prema*, koji se javlja u dva oblika: *prema* / *prama*.

Veznik *pošto* upotrebljava se u vremenskom značenju. Tako je i u ostalim Bašagićevim djelima, s tim što u drugim djelima se nalazi i uzročno značenje ovog veznika, “kao u govornom jeziku” (Nakaš 2003: 64). Primjeri upotrebe veznika u jeziku časopisa *Ogledalo*: *Nekoliko dana **pošto** sam saznao Bakirbegovu nakanu (...)* (O1, 2; vremensko značenje), ***Pošto** i uredništvo našeg lista nije moglo propustiti ovu priliku, pridružilo se izletnicima* (O3, 6; uzročno značenje), ***Pošto** nož kod nas pri umorstvima igra veliku ulogu, trebalo bi više pažnje svratiti na to oružje (...)* (O3,6; uzročno značenje), ***Pošto** mi se jako svigja, evo ga barem djelomično u prijevodu (...)* (O4, 4; uzročno značenje), ***Pošto** bi sahate vremena oduzelo dok bi se novi izbori proveli, predsjednik je predložio* (O6, 2; uzročno značenje),

Pošto svaki dan nestaje sve više i više ribe u našim vodama (...) (O7, 5; uzorčno značenje), *Pošto su neke kadije ipak potpisivale sve komade svog poslovanja išli oni višim ili drugim oblastima (...)* (O12, 4; uzročno značenje), *Pošto sam sudcu cijelu stvar po istini kako je tekla ispriповijedio (...)* (O13, 6; vremensko značenje). Kao što možemo vidjeti, u časopisu je zastupljenije uzročno značenje ovog veznika. Interesantno je reći da su u svim navedenim primjerima zavisne rečenice napisane u inverziji. Što se tiče priloga, u njima nailazimo na kolebanja u načinu pisanja (sastavljeno ili rastavljeno), o čemu smo govorili u dijelu o pravopisu, a što je sasvim u skladu s tadašnjim stanjem razvoja bosanskog književnog jezika.

4.4. Sintaksičke karakteristike

Generalna ocjena je da na “sintaksičkom planu jezik nacionalnih listova u austrougarskom periodu pokazuje značajnu usaglašenost sa Vuk-Daničićevom književnojezičkom normom”, što “posebno važi za listove koji su izlazili u dvadesetom vijeku” (Tanasić 2005: 360). U Bašagićevu jeziku “na sintaksičkom nivou primjetan je utjecaj jezika narodne književnosti (...)” (Nakaš 2003: 100). Još od vremena listova i časopisa štampanih u turskom periodu, vidljiva je tendencija da na sintaksičkom nivou strukture jezika, ima dosta “nestandardnih pojava koje proizilaze iz ranije literarne tradicije, koju bismo mogli nazvati općom srpskohrvatskom, a koja bazira dijelom na crkvenoslavenskim, a dijelom na latinskim sintaksičkim modelima i uticajima” (Kuna 1991a: 43). To znači da su na sintaksičkom planu utjecaji prethodne književnojezičke tradicije (i narodne i umjetničke književnosti) izraženiji nego na drugim jezičkim poljima. U tom pravcu posmatrat ćemo u ovom odjeljku samo neke karakteristične sintaksičke osobine, i to upravo one u kojima se najbolje vide ove tendencije. One su najvidljivije u oblasti reda riječi, gdje se primjećuju dvije značajne pojave. Prva je da se atribut nalazi iza imenice, a druga je da se glagol ili glagolski dio predikata nalazi na posljednjem mjestu u rečenici.

Što se tiče atributa koji se nalazi iza imenice kao upravnog člana sintagme, tu se radi o pojavi koja je dosta zastupljena u jeziku bošnjačkih pisaca austrougarskog perioda. Ovo je “nešto arhaičnija osobina” (Kuna 1983: 144) pisanog jezika tog perioda, koja je bila zastupljena i u časopisima u turskom periodu. S druge strane, ova pojava je česta i u jeziku narodne književnosti. Također, u Bašagićevu jeziku, “u najvećem broju slučajeva zabilježeni su

primjeri s atributom ispred imenice” (Nakaš 2003: 99). U časopisu *Ogledalo* nalazimo sljedeće primjere ove pojave: *Mi smo ono pleme odabrano* (...) (O1, 2)⁶⁷, *Šta je život? Pitanje čudnovato, ali jako zanimivo* (O1, 7), (...) *kakva vijest o kakvu izumu Edisonovu* (O1, 8), (...) *da se uzdigne do najmoćnijeg ljubimca sultanova* (O2, 2), *Ovo intimno prijateljstvo šahovo s Džemaluddinom* (O2, 3), (...) *prenio pod jednim krilom djevojku, a pod drugim ruho djevojačko* (O3, 2), (...) *da izruči očitaj mučeničkoj smrti čovjeka, koji je (...) ujedno gost sultanov* (O3, 3), *Kao član te stranke, panuo je u nemilost šahovu* (O4, 3), (...) *oduševljenjem zasjaše lica prisutna* (O4, 5), (...) *gledajući prama sebi divan hlad pod drvećem planinskim* (O4, 6), *Slava ti veliki Sokoloviću, Sokole naš, ponose naš i branitelju velikog carstva turskog* (O4, 6), *To su najveći dušmani njezini, murtati carski* (O4, 6), (...) *samo sama karaula u lošu stanju, odijelo vojničko još gore* (O4, 6), *S ponosom sebi pripisujem veliko udioničtvovanje u procvatu modrnog Egipta, u kulturnom napretku njegovu* (O5, 3)⁶⁸, (...) *imenovao hrvatskim banom dr. Rakodczya, predsjednika stola banskoga u Zagrebu* (O5, 3), *Predlog diktatorov je primljen s burnim odobravanjem i urnebesnim pleskanjem* (O6, 2), (...) *i najpribraniji ljubimci strepe pred oštrom sjekirom šahovom* (O6, 4), (...) *kako je postao seljak kmetom grofovskim, popovskim i gragjanskim* (O7, 1), *Razumije se, u turskom listu, koji ne izlazi u granicama stroge cenzure turske nego daleko od Carigrada* (O7, 2), *On tada pisa na najodličnije mudžtehide, ulemu perzijsku* (O7, 4)⁶⁹, (...) *zatraži dozvolu sultanovu da toga zločinca još na turskom teritoriju zatvori* (O7, 4), *Kraljevstvo ugarsko posta njegov pl'jen* (O8, 2)⁷⁰, (...) *i načelni pristanak vladin na dobavu menšure* (...) (O10, 3)⁷¹ *Koji ne da rod Kulinov, da postane roblje tugje* (O11,2)⁷². Analizirajući ove primjere, primjećujemo da je ova jezička osobina prisutna u tekstovima iz časopisa *Ogledalo*. Pojava atributa iza imenice obuhvata i slučajeve kada sintagmu čini jedan atribut i imenica uz koju stoji, ali i kada su u sintagmi dva atributa. U ovom posljednjem slučaju bilježimo da jedan od atributa stoji ispred imenice, a drugi iza nje. Ova pojava je najviše zastupljena u tekstovima iz rubrike *Podlistak*, gdje su se objavljivali Bašagićevi prevodi poezije s turskog jezika, feljton o Džemaludinu

⁶⁷ Primjer iz Bašagićeva prevoda poezije Namika Kemala, gdje je ova pojava česta, vjerovatno zbog same prirode stiha i poetskog izraza, koji je pisac želio upotrijebiti. Tu nalazimo i sljedeće sintagme s atributom iza imenice: *krv šehidska, zemlje domovinske, grla b'jela, domovino bjedna, domovino draga* (O1, 2–3).

⁶⁸ U ovom, kao i u primjeru *branitelj velikog carstva turskog*, primjećujemo pojavu razbijanja atributske sintagme, kada se jedan do drugog nalaze dva atributa. Jedan ostaje ispred imenice, a drugi ide iza nje (usp.: *branitelj velikog turskog carstva, u njegovu kulturnom napretku, granice stroge cenzure turske*), što znači da je ova pojava zahvatala atributske sintagme, bez obzira na to da li se uz imenicu nalazio jedan ili više atributa.

⁶⁹ Riječ *mudžtehid* je arapskog porijekla i znači šerijatski pravnik, kompetentan da rješava vjerska pitanja na osnovu Kur'ana i hadisa (Jahić 1999: 370), (Isaković 1992: 257).

⁷⁰ Stih Bašagićeve pjesme o Gazi Husrev-begu.

⁷¹ Riječ *menšura* je arapskog porijekla i znači ovlaštenje, carski dekret o postavljenju (Jahić 1999: 360–361), (Isaković 1992: 248).

⁷² Stih iz pjesme *Musavatu*.

Afganiju, a zabilježena je i u Mulabdićevu tekstu o izletu u Višegrad. U ostalim tekstovima pojava je mnogo manje zastupljena. To znači da je u tekstovima koji pripadaju književnoumjetničkom funkcionalnom stilu, pisanje atributa iza imenice uz koju stoji jedna od bitnijih jezičko-stilskih osobina, koja je u tekstove autora s kraja 19. i početka 20. vijeka došla vjerovatno iz jezika narodne književnosti.

Jedna od glavnih sintaksičkih osobina jezika štampe krajem 19. i početkom 20. vijeka je situacija kada se “predikat ili osnovni glagolski dio predikata nađe na samom rečeničnom kraju, pri čemu se nekad između dijelova složenog glagolskog oblika interpoliraju rečenični dijelovi ili cijela umetnuta rečenica” (Kuna 1983: 142). Ovakva struktura rečenice “pokazuje preferiranje izvjesne arhaične konstrukcije” (Kuna 1991a: 43) Ova pojava rezultat je utjecaja prethodne jezičke tradicije, ali i utjecaja sintakse stranih jezika, prvenstveno njemačkog i latinskog, pri čemu se “ovaj način izražavanja manje-više, sreće kod svih starijih pisaca (...)” (Kuna 1983: 142). U Bašagićevu jeziku, također, “primijetna je težnja da se glagolski oblik nalazi na kraju rečenice” (Nakaš 2003: 99). U ovom pogledu, u tekstovima iz časopisa *Ogledalo*, situacija je sljedeća: *Nas nekoliko slučajno se sastalo* (O1, 2), (...) *na pismo, upravljeno na Bakir begova prijatelja, nijesam dobio odgovora* (O1, 2)⁷³, (...) *kada živim ognjem /Sveta borba za slobodu plane* (O1, 2)⁷⁴, (...) *gospodar Gliša postade privilegovan prije, već je “Ogledalo” svijet ugledalo* (O1, 3), *A ta slika moje oči i nehote para* (O1, 3)⁷⁵, (...) *vrlog političkog nemorala iz koga ne će šale na površinu izbiti* (O1, 4), (...) *možemo se trgnuti iz drijemeža i kročiti kako vrijeme iziskuje* (O1, 6), *Na to se skupština razišla* (O1, 6), (...) *koji su svoje sinove na nauke slali* (O2, 2), (...) *ne brine se za novotarije, ne shvaća ih i ne može se njima okoristiti* (O2, 3), (...) *da će se ta promjena ovih dana službeno oglasiti* (O2, 5), *Mi ovog vrlog i vrijednog liječnika najtoplije preporučujemo* (O2, 6), (...) *da će vlada ruku o ruku sa saborom koracati* (O2, 6), *U islamu Bog to pravo sebi pridržaje* (O3, 1), *S tim je svršila informacija koju mi je moj pouzdanik saopćio* (O3, 3), *Iz Teherana je otišlo 100 kozaka na mjesto, gdje se misli, da će se po prilici sukobiti* (O3, 5), *Zato je “Ogledalo” ovaj put za jedan dan zakasnilo* (O3, 6), *Kakove se ceremonije moraju obaviti na narodnom vogji, kad hoće da se profredkeri?* (O3, 7), *Kakve su to narodne želje, narodne intencije,*

⁷³ Ovakav oblik *nijesam dobio odgovora* predstavlja tzv. slavenski genitiv, koji se definira kao “genitiv uz odrične glagole”, a njegova upotreba u našem jeziku je “zajednička s drugim slovenskim jezicima, i zato se ovaj genitiv obično zove slovenskim” (Stevanović 2004: 361). Također, u drugim Bašagićevim djelima je “još vrlo frekventna upotreba *slavenskoga genitiva* (...)” (Nakaš 2003: 91). Isto tako, u jeziku štampe austrougarskog perioda bilježi se “veća prisutnost slovenskog genitiva u odnosu na suvremeni standardni jezik” (Tanasić 2005: 360).

⁷⁴ Stih iz Bašagićeva prevoda pjesme Namika Kemala.

⁷⁵ Kao bilješka 70.

kojima "Gajret" do sada **nije služio**? (O4, 1), Hoće li Srbija imati toliko ustrpljivosti da popušta, koliko je Bugarska forsira idemo, da **vidimo** (O4, 2), (...) on Džemaluddina nikad izručiti ne će i s tim je stvar **bila svršena** (O4, 3), (...) modernom naukom oboružati muslomane, da se **znaju** modernim oružjem **boriti**, da **umiju** islamska prava **čuvati**, da **mogu** islamske interese **štititi** (O4, 4), (...) **treba** najkasnije do 1. augusta o.g., putem pretpostavljene oblasti zemaljskoj vladi **predložiti** (O4, 5), Na jedan put: šta se ono zeleni kroz tamno zelene dubrave i srebrno **pjenuši**? (O4, 6), (...) u našoj je vlastitoj koristi, da ga **podupiremo** (O4, 7), (...) ne može li se uzeti da ga je tvoja mržnja **zarazila** (O5, 2), (...) mi **ćemo se** drugi put opširno **pozabaviti** (O5, 3), (...) a ono ipak najimućniji u zemlji nijesmo spremni i nemamo kada svoju da **reknemo!** (O5, 4), (...) idu i nameću se onim od kojih bi morali da se **stide** (O5, 5), Danas se svaka agrarna parnica riješava u prilog čifčiji, a aga se u obzir i **ne uzima** (...) (O6, 3), Tako **će se** to samo od sebe bez velike galame **riješavati** (O6, 4), (...) da to agrarno pitanje riješe, da nam ga pod svaku cijenu zakonima i naredbama **poboljšaju** (O6, 5), Ja šta da reknemo za ostale posjede spomenutih vlasnika, koji je po mirazu pripao Čengićima, kad **su** Kulaši tako kasno **naseljeni** (O7, 2), (...) nehotice mogao škoditi i pokvariti račune, pomoću kojih na površini pliva, u zdravlju kojih **živi i uživa** (O7, 5), (...) i nije nam poznato da je to ikada više **dokinuto** (O8, 1), (...) ako se prilike ne promjene, potanko **ćemo sve iznijeti** (O8, 4), (...) ko je dao povod da se pregovori **prekinu** (O8, 5), (...) to je "Ogledalo" već do sada **dokazalo** (O9, 1), (...) koji zaokuplja čovjeka da se šali, mjesto da **jadikuje** (O9, 2), (...) otkad ga je anadolski lav Osman onako junački proti Rusima **branio** (O9, 3), (...) iz Evrope mu stizahu mnogobrojne čestitke, megju kojim je bila osobito srdačna iz Njemačke, koju **bi** Osman paša kasnije uvijek s ponosom **isticao** (O9,4), (...) pa nedajno da do toga dogje i da treći otale korist **crpi** (O9, 5), (...) da se je englezki poslanik založio za njih kod šaha, da im se **ne će ništa dogoditi** (O9, 6), (...) da se preciziraju svi zločini i postupci na koje **će se** novela **odnositi** (O10, 1), Japan je uzeo Koreu u svoju vlast i **ne će** je nikome **izručiti** (O10, 3), (...) na riješenju gornjega problema ženske izobrazbe i odgoja čemu **se** evo opet **povraćamo** (O10, 5), (...) da tako postigne razumljivi odjek psičnih glasova, prije nego je mogao preći na druge riječi koje se teže **izgovaraju** (O10, 7), (...) ali da nam u ozbiljnim momentima manjka ozbiljnosti, **ne treba** više **razlagati** (O11, 1), Završujući ovaj kratki odgovor poručujemo onome koji je sve ovo **izazvao** (O11, 4), Na njihova zemljišta nema država prava vlasništva, niti ga je posebnim zakonom kao u Egiptu sebi **pridržala** (O12, 2), (...) ne nalazi se u sirskom ljetopisu ništa, što **bi se** s tim **podudaralo** (O13, 3), (...) koji se u ostalom sasma odlučno protivi istinitosti vijesti, koju nam Ebul-Feredž **saobćuje** (O13, 4).

Kao što možemo vidjeti, ova osobina je dosta zastupljena u jeziku časopisa *Ogledalo* i u potpunosti odgovara stanju razvoja jezika u tom historijskom trenutku. Njome su obuhvaćeni i glagoli u proširenim i u složenim rečenicama. Također, primijećeno je da se glagol na kraju rečenice nalazi i u situaciji kada se radi o rečeničnom nizu. Isto tako, kod složenih glagolskih oblika, često je glavni glagol razdvojen od pomoćnog. To se odnosi jednako i na aktivne i na pasivne konstrukcije. Isto tako, kod povratnih glagola zamjenica *se* također je odvojena od glavnog glagola koji je obično na posljednjem mjestu u rečenici.

Sljedeća značajna sintaksička osobina jezika tekstova u časopisu je razbijanje sintagme. Ova osobina je također karakteristična, kako za jezik časopisa krajem 19. i početkom 20. vijeka, tako i za Bašagićev jezik. Poznato je da je ova osobina jedna od odlika jezika narodne književnosti, i da je vjerovatno odatle došla u jezik umjetničke literature. U jeziku narodne književnosti ova osobina se javlja “s težnjom za uspostavljanjem cezure iza četvrtog stiha”, zbog čega se događa “rastavljanje atributa od imenice – atribut je u prvom polustihu, a imenica u drugom, a među njima ima neka riječ” (Nakaš 2005: 122). Također, u jeziku časopisa 19. vijeka, primijećena je pojava “razbijanja sintagme drugom sintagmom ili rečenicom, što je kao osobina općenito u našoj starijoj literaturi, a vezuje se za izravni ili neizravni uticaj stranih jezika, latinskog, i donekle njemačkog, ali i crkvenoslavenskog” (Kuna 1983: 143). Ova pojava prisutna je i u Bašagićevu jeziku, a dokaz je utjecaja starije literarne tradicije; pronađena je još u bosanskim poveljama, pri čemu su “ovakve sintagme vezane za tematski kompleksnije sadržaje” (Nakaš 2003: 100). U časopisu nalazimo na obje ove osobine: *Čestita naša inteligencija, skromna u svome položaju, ne će da se nameće nikome* (O2, 2), *To veledušje španjolske vlade sa zahvalnošću zadužuje ne samo umjetnički, nego i cijeli islamski svijet* (O2, 6), *Perzijska je vlada bila čvrsto uvjerena, da je Džemaluddin bio začetnik umorenja šaha Nasriuddina* (O3, 3), *U stanu direktorice ima po duvarovima mnogo krstova i kojekakovih na pola golih slika* (O3, 6), *Takav je postupak nečuven u historiji* (O4, 3), (...) *ne mogu reflektirati na zemaljsku, nego samo općinsku štipendiju* (O5, 6), *Agrarno je pitanje dakle na silu stvoreno u Bosni* (O6, 3), *Posljednji je slučaj interesantan* (O6, 5), *Vidite, takovih i hiljade tim sličnih ispraznih i suvišnih titula ima* (...) (O7, 3), *Ništa se manje ne prikazuje u Austriji dobra volja* (...) (O8, 4), (...) *s pouzdanjem gleda u bolju budućnost, usprkos sadašnjem slabom političkom i ekonomskom stanju* (O8, 5), *Od prijeke je, naime, potrebe da narodna, osobito malgaj inteligencija zagje u široke slojeve naroda* (...) (O9, 2), *Po današnjem, naime, upotrebljavanju i prišivanju, ove riječi ne znače ni manje ni više nego li izdajicu* (...) (O9, 5), *Naime, Njegovo je Veličanstvo car i kralj u*

svojoj proklamaciji zajamčilo zaštitu vlasništva (...) (O10, 4), Sadašnjost je naša najkritičniji momenat, što ga je igda zapamtio bosanski musloman (O11, 1), Mnogi bi Musloman izvan Banjaluke opremio svoje dijete u realku, ali ne zna kuda će s njime (O12, 5), Ova je vijest sasma uzgredna, kao opće raširena priča (...) (O13, 2), To je zvanje bilo jedno od najuplivnijih svećeničkih zvanja na Istoku (...) (O13, 3), Sva su sela oko Petrovca srpska (O13, 5), Svaki je komentar suvišan toj iskrenoj i bezazlenoj priči o stanju i položaju muslimana na Krvavoj Krajini (O13, 5), U našoj je vladi u novije vrijeme nikla vrlo lijepa i za nas utješljiva uredba (O13, 7). Kao što možemo vidjeti, u časopisu ima veliki broj primjera u kojima se događa razbijanje sintagme, što znači da se radi o jednoj frekventnoj jezičkoj osobini u ovome korpusu. Postoje dva tipa razbijanja: jedan je kad se razbijanje ostvaruje ubacivanjem umetnutog dijela ili umetnutih dijelova rečenice, a drugi je kad je glagol uzrok razbijanja sintagme, najčešće pomoćni glagol, kao dio glagolskog predikata. Ta pojava je povezana s pomjeranjem glavnog glagola ka kraju rečenice. Veći broj primjera ove jezičke pojave zabilježen je na početku rečenice. U cjelini gledano, sintaksičke karakteristike jezika tekstova u časopisu *Ogledalo* u najvećoj mjeri odgovaraju tadašnjem stanju razvoja bosanskoga književnog jezika, a one predstavljaju još jedan dokaz koji govori o stabiliziranosti jezičkog izraza štampe u Bosni i Hercegovini u prvoj deceniji 20. vijeka.

4.5. Karakteristike leksike

Kad je riječ o leksičkom nivou jezika štampe austrougarskog vremena, u literaturi se navode mnogi razlozi, uglavnom vanlingvistički, koji su uvjetovali stanju leksike zabilježenom u časopisima: “To je vrijeme kad se u životu BiH dešavaju značajne promjene na ekonomskom, političkom, kulturnom planu, uopšte kad život postaje složeniji. O svemu ovome se piše utadašnjim listovima. Promjene u društvu zahtijevaju bogatiju i raznovrsniju leksiku, koja treba sve to da prati” (Tanasić 2005: 361). Također, “leksika je onaj jezički nivo gdje je bilo nešto razilaženja među listovima različitih nacionalnih grupacija. Čak se može konstatovati da su te razlike s proticanjem vremena nešto i povećane” (Tanasić 2005: 361). To je posebno vidljivo u hrvatskim i bošnjačkim listovima. U hrvatskim listovima “izrazita nacionalna obojenost (...) najjače je prezentirana na leksičkom nivou” (Kuna 1991b: 149).

Kod bošnjačkih listova “provlači se zajednička osobina koja u dobroj mjeri utiče na profiliranje jezika, a to je relativno velik procenat turcizama, znatno prisutniji nego u ostaloj bosankohercegovačkoj štampi” (Kuna 1991b: 150). U Bašagićevoj leksici primjećuju se pojave razvijene sinonimije, ali i veoma mnogo riječi stranoga porijekla, posebno orijentalizama i internacionalizama. Nije nevažno ovdje spomenuti ni Bašagićev interes za leksiku, koji se ogleda u tome da je “u svojim djelima objašnjavao orijentalne pojmove i imena iz perzijske mitologije i književnosti. Katkad je navodio tumačenja u fusnotama, katkad izrađivao posebne tumače riječi (...), a komentari kojima tumači terminologiju orijentalne poetike imaju pravu leksikografsku vrijednost” (Nakaš 2003: 80–81).

Jedna od glavnih karakteristika leksike u časopisu *Ogledalo* jeste veliki broj internacionalizama. Slična situacija je i u Bašagićevu književnojezičkom izrazu, gdje su oni “pokazatelji Bašagićeve evropske obrazovanosti i orijentacije” (Nakaš 2003: 84). Razlog za ovoliko prisustvo ove leksike u časopisu jeste sam tip tekstova i teme koje se obrađuju u njima. Najčešće su to aktuelne teme, te vijesti iz politike, kulture, nauke, feljtoni, historiografski članci. U svima njima ima mnogo ovakve leksike. Interesantno je primijetiti i to da u ovim leksemama često dolazi do određenih fonetskih promjena, tačnije rečeno zamjena jednog fonema drugim. To se posebno odnosi na riječi koje dolaze iz evropskih jezika. O tome u literaturi čitamo: “Ovakav fonetski sastav *klasičnih evropeizama* otkriva utjecaj zapadnoevropske kulturne sfere na Bašagića” (Nakaš 2003: 85). Navest ćemo neke od primjera upotrebe internacionalizama u časopisu *Ogledalo*, zajedno s fonetskim pojavama koje se događaju u tim riječima:

*s/z (konservativno)*⁷⁶

b/p (absolutno, absolutizam)

*š/s (institucije, stipendija, štil, škandal)*⁷⁷

k/g (ekzistencija, ekzohen, rekrutirati, eksekutivni, pored egzekutivni)

*c/k (Macedonija, macedonsko, fiasco)*⁷⁸

⁷⁶ Fonetska pojava prema francuskom izgovoru, prisutna i u drugim Bašagićevim tekstovima. To je pojava “neozvučavanja *s* u poziciji koja nije intervokalna” (Nakaš 2003: 86).

⁷⁷ Fonetska pojava koja se događa prema njemačkom izgovoru, prisutna i u drugim Bašagićevim tekstovima (Nakaš 2003: 86). Prisutna i u drugim časopisima austrougarskog vremena. Vidjeti primjere kod Kune (1981: 97).

*p/f (Bospor)*⁷⁹

*k/h (patrijark)*⁸⁰

*ch/k (chan)*⁸¹

*e/u (franceski)*⁸²

ph/f (phonograf)

*b/v (barbari)*⁸³

Zanimljiv primjer korištenja internacionalizma u časopisu *Ogledalo* vidimo kod upotrebe glagola *anlaisati*.⁸⁴ Ta riječ se nekoliko puta upotrebljava u tekstoima iz časopisa. Riječ se pojavljuje u tekstu iz rubrike *Tuhaf*: “*Zembilj*” je donio vijest da čaršija **ne anlaiše** visokog štila u “*Ogledalu*” (O3, 7). Ovaj primjer zanimljiv je ne samo zbog upotrebe ove riječi, već i zbog toga što nam može prikazati kakav su doživljaj o jeziku časopisa imali tadašnji čitaoci *Ogledala*. Smatralo se, naime, da su tekstovi u ovom časopisu napisani *visokim stilom*, tj. nerazumljivim jezikom za širu čitalačku publiku. Vjerovatno je ta tvrdnja donekle posnovana, jer ipak u ovom časopisu možemo naći dosta primjera i leksike stranog porijekla, i terminologije i citata iz različitih izvora, što je sve zahtijevalo upućenog čitaoca. Ipak, ako se ova izjava pogleda u kontekstu teksta u kojem je napisana, vidi se da redakcija *Ogledala* zamjera *Zembilju* njegov *niski stil* u pisanju, što se može dovesti u vezu s reakcijama na pisanje drugih časopisa tog doba, prvenstveno *Musavata*, *Srpske riječi* i *Zembilja* koje su se na stranicama *Ogledala* redovno štampale. Inače, ova riječ zastupljena je i u drugim Bašagićevim tekstovima, posebno u esejima (Nakaš 2003: 84).

⁷⁸ U Isakovićevu rječniku također oblik *Macedonija*, ekscerpiran iz časopisa *Behar* 1900. godine (Isaković: 1992: 237).

⁷⁹ Kod Isakovića, također oblik *Bospor*, ekscerpiran iz *Behara* 1900. godine, pored oblika *Bosfor* (Isaković 1992: 75).

⁸⁰ Pisanje “latiniziranih grecizama sa /k/ prema latinskom ch” (Nakaš 2003: 85) prisutno i u drugim Bašagićevim djelima. Isti slučaj je i u ostalim časopisima austrougarskog perioda, s tim da je to karakteristika povezana s nacionalnom diferencijacijom: “(...) kod Hrvata grčko-latinsko /h/ gotovo redovno je preuzeto kao /k/, a pretežno je tako i u Muslimana, ipak ima nešto više primjera sa /h/ (...)” (Kuna 1981: 60).

⁸¹ Kao bilješka 76.

⁸² Kod Isakovića samo *Franceska*, *Francez* oblici preuzeti iz *Behara* i *Bisera* 1900, odnosno 1912. godine, ali pridjev samo u obliku *francuski* (Isaković 1992: 135).

⁸³ U vezi s ovim primjerom, u literaturi čitamo da “kod Bašagića prevladava zapadni tip preuzimanja grčke bete” (Nakaš 2003: 85). Također, slična je situacija i u jeziku tadašnje štampe, gdje je “grčka beta u srpskoj štampi gotovo redovno zamijenjena sa /v/, a u hrvatskoj i muslimanskoj sa /b/ (...)” (Kuna 1981: 60).

⁸⁴ Riječ znači *razumjeti*, *shvatiti*, a ekscerpirana je iz narodne poezije i razgovornog jezika (Jahić 1999: 95).

Što se tiče rasprostranjenosti ovih riječi u tekstovima, primijećena je njihova veća frekvencija u uvodnim tekstovima, zatim tekstovima iz historije, feljtonima i vijestima, dok su manje frekventne u dopisima iz drugih gradova, najavama događaja i reklamama, kao i književnoumjetničkim tekstovima.

Jedan od najprisutnijih slojeva leksike stranog porijekla u časopisu *Ogledalo* jeste leksika orijentalnog porijekla. Ona je prisutna u svim tipovima tekstova, a u njoj su i prisutne pojave fonetskih promjena, u smislu zamjene jednog glasa drugim. Navest ćemo neke od takvih primjera:

*f/p (kaluf)*⁸⁵

*f/h (softe, sohte)*⁸⁶

*o/i (Musloman, pored Musliman)*⁸⁷

*t/d (Bagdatu, patišah)*⁸⁸

Vrlo zanimljiva je upotreba riječi *frdekte*⁸⁹ i njenih izvedenica. Ona se često pojavljuje na stranicama časopisa *Ogledalo*, a u rječnik bosanske karakteristične leksike došla je upravo odatle. Označava grupu ljudi koja se oportunistički ponaša prema austrougarskim vlastima u Bosni i Hercegovini. Prisustvo ove riječi u našem korpusu, zapravo govori o tome da je tema podjela na pristalice i protivnike austrougarskih vlasti bila tada jako aktuelna na političkoj sceni, o čemu je mnogo pisano u *Ogledalu*. Navest ćemo primjere u kojima se ova riječ upotrebljava: (...) *ali zašto onako podrugljivo piše o našim frdekteima i mehkišima* (...) (O1, 8), *Srpski organ "Narod" u Mostaru žestoko se obara na Glišu, što se profredekteio* (...) (O1, 8), *Kakove se ceremonije moraju obaviti na narodnom vogji, kad hoće da se profredektei?* (O3, 7), *Pisac "Zembilja" po Darwinovoj teoriji, kako čujemo, preobrazio se u pračovjeka, a njezin moralni tata u frdektera* (O3,7), *Te nove riječi i ti novi pojmovi jesu: frdekte, mehkiš, vladinovac, aneksijaš i.t.d.* (O9, 4), (...) *za svakoga ovakog iskrenog rodoljuba i patriotu, rekli da je dotični frdekte, mehkiš ili aneksijaš, i da je poznat protiv naših tražbina, što je skroz krivo i zlonamjerno* (O9, 5). Još jedan sloj turcizama koji je vrlo frekventan u časopisu jesu

⁸⁵ Riječ je arapskog porijekla i znači *omot, futrola, kutija* (Jahić 1999: 303)

⁸⁶ Riječ je perzijskog porijekla i znači *učenik mederese* (Jahić 1999: 482). Kod Isakovića bilježimo i oblik *sohta* (Isaković 1992: 379).

⁸⁷ Ova pojava se dešava prema francuskom izgovoru (Nakaš 2003: 86). Vidjeti i bilješku 49.

⁸⁸ Kod Isakovića oblici *Bagdad* i *Bagdat* (Isaković 1992: 58), kao i *patišah*, zabilježen kod Bašagića (Isaković 1992: 307).

⁸⁹ O značenju riječi vidjeti bilješku 57.

riječi koje označavaju različite imovinskoppravne odnose, posebno one koje se tiču upravljanja zemljišnim posjedima, o čemu se dosta pisalo u časopisu. Administrativno-pravna terminologija veoma je frekventna u časopisu, što govori o tome da je rješavanje agrarnog pitanja bilo u to doba najaktuelnije političko pitanje. O ovim temama se pisalo dosta u *Ogledalu* i te tekstove je uglavnom pisao sam Bašagić, često osvjetljavajući i historijsku pozadinu problema. Inače, administrativno-pravna leksika je treća po redoslijedu zastupljenosti turcizama po temama u Škaljićevom rječniku (Jahić 1999: 29). Isto tako, riječi orijentalnog porijekla iz ovog tematskog kruga frekventne su i narodnoj poeziji, posebno epici, jer je utvrđeno, da “riječi pravno-administrativnoga karaktera (...) pripadaju prvom kvantitativnom razredu, koji je, dakle, sa najvišim stepenom frekvencije” (Jahić 1991: 89). Od tih riječi najčešće se upotrebljavaju *čifluk*, *vakuf*, *beg*, *muštedžir/ mustedžir (zakupnik)*⁹⁰, *čifčija*, *aga*, *spahija*, *timar*, *čifčiluk*, *čifluk-sahibija*⁹¹, *uvakufiti*. U pojedinim tekstovima sam Bašagić objašnjava značenje nekih od ovih termina. Takav je slučaj u uvodniku sedmom broju lista, gdje čitamo: “**Čift**” perzijski znači: *par*. *Isat riječ, s turskim nastavkom “dži”, označuje poljodjelca koji s parom volova obragjuje tugju zemlju za ugovorenu nagradu. “Čifluk” znači: zemljište, koje se nalazi u vlasništvu jednoga čovjeka, sastavljeno od njiva, šuma, sjenokosnica i.t.d., a obragjuju ga čifčije – nastanjene u posebnim kolibama ili kućama – pod nadnicu ili pod najam, u naravi kako se već pogodi s čifluk-sahibijom (zemljovlasnikom)* (O7, 1). Vidimo da je Bašagić u svojim tekstovima objašnjavao ove pojmove i termine, pokušavajući ih na jednostavan način prikazati tadašnjim čitaocima. Navest ćemo i nekoliko zanimljivih primjera upotrebe turcizama u tekstovima iz *Ogledala*, od kojih su neki i danas rijetki ili se tek sporadično upotrebljavaju u govorima bosanskog jezika: *U šeher Sarajevu, odakle se ovom prilikom javljam, dobro sam se orientirao o našem halu i ahvalu* (O9, 4)⁹², *To ne bi bilo tuhaf da je i on član “Gajreta”, ali pošto znamo da nije, onda je beli malo tuhaf* (O3, 7)⁹³, *Din i islam je ašičare* (O4, 5)⁹⁴, *Neko ovako, neko onako sudi, a naš kadija kako ne begenišu ni pametni ni prosti ljudi* (O5, 4)⁹⁵, *Ne imajući od srca evlada (...) uvakufile su za života nešto nekretnina* (O5, 4)⁹⁶ (...) *mi se moramo organizirat da se održimo na svom topniku* (O5, 5)⁹⁷. Najveći broj ovakvih primjera nalazi se u dopisima iz raznih gradova Bosne i Hercegovine, koji su pisani više u razgovornom negoli novinarskom

⁹⁰ Riječ je arapskog porijekla i znači: *zakupac, kmet u doba austrougarske okupacije* (Jahić 1999: 375)

⁹¹ Značenje riječi je: *vlasnik čifluka* (Isaković 1992: 90).

⁹² Riječ *hal* znači stanje, nevolja, a sintagma *hal i ahval* pronađena je u narodnoj poeziji (Isaković 1992: 152)

⁹³ Riječ *beli*, znači zaista, doista (Isaković 1992: 65).

⁹⁴ Riječ *ašičare* je perzijskog porijekla i znači: otvoreno, jasno, očevidno, javno (Jahić 1999: 97).

⁹⁵ U ovom kontekstu *begenisati* znači: odobriti, odobravati, saglasan biti s nečim (Jahić 1999: 112).

⁹⁶ Riječ *evlad* znači: porod, djeca (Isaković 1992: 131)

⁹⁷ Riječ *toprak* u ovom kontekstu znači: zemljište, kućno ognjište, dom, domovina (Jahić 1999: 516).

stilu. Iz ovih primjera se vidi da je ta leksika bila u upotrebi i tada, a da se neki od ovih izraza upotrebljavaju i danas u bosanskom jeziku.

Sljedeća značajna komponenta leksike u časopisu *Ogledalo* je upotreba dijalektizama. Dijalektizmi su veoma izraženi u jeziku latiničnih pisaca, ali i u jeziku listova i časopisa tog perioda. Analizirajući pojavu gubljenja finalnog /h/ u genitivu plurala pridjevsko-zamjeničke deklinacije, Herta Kuna piše da je “upravo u govorima Muslimana na širem bosanskohercegovačkom području konstatovana ovakva situacija, što znači da je u ovom pravcu u muslimanskim listovima zapravo odražena govorna situacija” (Kuna 1991b: 154). Ova upotreba dijalektizama može se povezati i s prirodom novinskog teksta i njegovom pripadnošću novinarskom funkcionalnom stilu, čija je jedna od glavnih karakteristika “izbor reči koje su poznate širem krugu čitalaca (i slušalaca) različitog obrazovanja” (Gramatika 2004: 22). Bašagić dijalektizme upotrebljava “da bi čak i historičkom teksstu dao šaljiv ton, a katkad se dijalektizam spontano probije iz njegova govora i bez želje za nekim posebnim efektom” (Nakaš 2003: 80). Navest ćemo i ovdje nekoliko karakterističnih primjera: (...) *ili se prepane od konja koji su za takav lov uvježbani* (O2, 6), (...) *gdje se vanredno dopane sultanu* (O3, 2), (...) *agrarne prilike bi mnogo laglje tekle* (O3, 4)⁹⁸, (...) *napadaji od pozvata i nepozvata* (O4, 4), (...) *eno ga gdje služi tri sultana, ali ne, ne služi njiha, već ih mudro rukovodi u teškim vladalačkim poslovima njihovim* (O4, 6), (...) *nemamo kada svoju da reknemo* (O5, 4), *Dozvolite da ovom prilikom rečem riječ-dvije* (O5, 5), (...) *na diku i ponos bijeljanskih muslomana* (O8, 4), (...) *ali opet niti ima energije ni sredstva da ga raščera* (...) (O9, 6), *To nekoliko refleksija proleće nam mozgom* (O11, 1), *Istom ove godine počima se osjećati* (...) (O11, 1). Vidimo da je najveći broj dijalektizama pronađen među glagolima, pridjevima i zamjenicama.

U časopisu *Ogledalo* upotrijebljena je raznovrsna leksika, koja uglavnom odražava stanje leksike bosanskog jezika u tom trenutku njenog razvoja. Raznovrsnost leksike u velikoj mjeri je zavisila od tipa teksta u kojem se neka leksička jedinica pojavljuje. Ipak, možemo reći da su od leksema najprisutnije domaće riječi, zatim su vrlo frekventni dijalektizmi. Od leksema stranog porijekla najzastupljeniji su internacionalizmi i orijentalizmi. Kod internacionalizama redovno se događaju fonetske promjene u pravcu kako se tada riječ izgovarala. S druge strane, kod orijentalizama veoma zastupljeni su lekseme koje pripadaju semantičkim poljima

⁹⁸ Kod Vuletića oblik komparativa glasi: *lakši* (Gramatika 1890: 76)

administrativno-pravne i vjerske leksike. Prisutno je dosta i karakterističnih turcizama i izraza koji se i danas upotrebljavaju u razgovornom jeziku.

4.6. Karakteristike frazeologije

U korpusu tekstova iz časopisa *Ogledalo* primijećen je veliki broj frazeoloških jedinica. Ta pojava nije neuobičajena za stanje literarnog jezika u austrougarskom periodu, jer je veliko prisustvo frazema zabilježeno i u književnim tekstovima tog perioda. Glavna karakteristika ovih frazema je da one u većini pripadaju razgovornom funkcionalnom stilu, a mnoge od njih se i danas koriste. Drugu grupu činile bi frazeme koje u sebi imaju leksemu orijentalnog porijekla, a koje su također veoma frekventne u ovom korpusu. Treću grupu čine frazeme, koje su rezultat interferencije s jezikom narodne književnosti⁹⁹. U lingvističkoj literaturi se kaže da je frazem “ustaljena jezička jedinica sastavljena od najmanje dve reči koje imaju jedinstveno značenje” (Gramatika 2004: 183). Frazeme se mogu dijeliti prema različitim kriterijima, od kojih su najčešći sastav, značenje i sfera upotrebe. U tom kontekstu posebno se naglašava da su frazeme najzastupljenije u književnoumjetničkom funkcionalnom stilu, a odmah za njim po brojnosti frazema prednjači novinarsko-publicistički funkcionalni stil. Unutar tog stila posebno se izdvaja “jezik novina koji također obiluje raznovrsnom frazeologijom u kojoj se vrlo plastično odslikavaju procesi nastajanja novih frazema, karakterističnih za moderne oblike jezičke komunikacije, kao i procesi deaktueliziranja postojećih frazeoloških jedinica” (Tanović 2000: 18). U Bašagićevu jeziku, također, frazeme su veoma zastupljene. O tome je nedvosmislen stav u literaturi: “Jedno od izrazitijih obilježja Bašagićevoga stila općenito jeste česta upotreba frazema” (Nakaš 2003: 115). S tim u vezi se navodi da su frazeme kod Bašagića najzastupljenije u njegovim publicističkim tekstovima, a također i u esejistici, gdje je “česta i gotovo ornamentalna upotreba frazema i klišetiziranih izraza” (Nakaš 2003: 127). U tekstovima iz časopisa *Ogledalo*, najzastupljenije su fraze iz razgovornog jezika.¹⁰⁰ Navodimo nekoliko tih primjera: *To predstavništvo ne smije klonuti duhom u borbi* (O1, 1) *To se danas može reći i za hrvatske delegate, koji su se vratili iz Pešte*

⁹⁹ O njima će biti više govora u narednom paragrafu.

¹⁰⁰ Fraze iz korpusa upoređivat ćemo s registrom frazema u Tanovićevoj knjizi (Tanović 2000: 109–144), dok ćemo za fraze s leksemom orijentalnog porijekla podatke upoređivati s knjigom Đenite Haverić i Amele Šehović *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2017. Za frazeme iz ostalih Bašagićevih djela koristit će nam popis iz knjige Lejle Nakaš (Nakaš 2003: 115–121; 127–130).

mahajućih šaka (O1, 2)¹⁰¹, *Dok vlada ne pokaže iskrenu politiku koja pada u oči svakom trijeznu građaninu (...)* (O1, 3)¹⁰², *Moć jednog čovjeka u zemlji (...)* uvijek je bila **kamen smutnje** (O1, 3)¹⁰³, *Sto puta je dokazano da tako zvani "osmanluk" ne jede hljeba u našim krajevima* (O1, 4), *Napredan musloman (...)* treba da **reče istinu u brk** pojedincu i masi (O1, 5), *Njemačka nije rekla ni crne ni bijele (...)* (O2, 4)¹⁰⁴, *Jer ljudi gladaju svog posla (...)* a za to se pobrinula Vladam, pa **mirna Bosna** (O2, 7)¹⁰⁵, *Svaki narod na evropskom tlu hoće ne će, mora u bujici civilizacije micati se naprijed (...)* (O3, 1), *Vrag ne spava, nego stavlja na kušnju dobre ljude* (O3, 2), *Tako je od okupacije do danas svako islamsko poduzeće ostalo glas vapijućeg u pustinji (...)* (O3, 3)¹⁰⁶, (...) *hodže vašerile po svom ćejifu i svarćale vodu na svoj mlin* (O3, 3), *Imade u Magjarskoj bogatijih grofova od njih, ali javnost o njima ne vodi računa* (O3, 4), **Glas naroda mora se saslušati s najvećom pažnjom** (O3, 5), (...) *na onaj okružnikov govor u Tuzli šute ko zaliveni* (O3, 6),¹⁰⁷ (...) *nego bih i samom šahu začepio usta* (O4, 2), (...) *a mi da kuburimo, potucajući se po tugjini od nemila do nedraga* (O5, 5), *Pisac joj je muallim Šeih zade hafiz mehmed Emin, koji je nadaleko i široko poznat megju ruskim Muslomanima* (O5, 7), (...) *gdje su teškom mukom zasluživali svagdašnji kruh (...)* (O6, 2), *nikome nijesu ništa davali osim caru carevo i Bog te veselio* (O8, 1), (...) *manastir Arkadion, koji su žene digle u zrak* (O9, 3), (...) *kad su ga ljudi napustili i ostavili na cjedilu* (O9, 3), (...) *utirati put tugjim političkim težnjama na našem junačkom ognjištu* (O9, 4), *Ko god zapjeva uz druge diple, pjesma mu se kosi s Musavatovom* (O9, 4), (...) *u divljoj vrevi ni brat brata poznati ne mogaše* (O9, 4), *Zaspao je list nakon mjesec dana vječnim snom* (O9, 6), *Perzija je da – bacimo kratak pogled na ono, što smo rekli – zemlja vrlo blagoslovena naravnim sredstvima (...)* (O10, 7), *To se pitanje vrti po glavi svakom uvigjavnom muslomanu* (O11, 1), (...) *da nam se na fin način kroji ćulah pod koji ćemo se sakriti (...)* (O11, 2), (...) *opet tako okretno i živo diletanti odigraše da je sve pucalo od smijeha* (O11, 5), (...) *dati glasno oduška negodovanju proti kojem govorniku* (O11, 6), (...) *moćne velikaše svojim ugledom drže na uzdi* (O12, 2), (...) *ni tada narod nije ostavio svoje plemstvo na cjedilu* (O12, 3) (...) *da se za hater jednog čovjeka stavlja na kocku zdravlje pedeset naših mladića* (O12, 5), *Sudbina htjede tako (...)* i uprava naše domovine **pade u šake** jedne evropske

¹⁰¹ Ovaj frazem nalazimo i u Bašagićevim tekstovima iz kulturne historije (Nakaš 2003: 118)

¹⁰² Kod Bašagića oblik *upale u oči* (Nakaš 2003: 118).

¹⁰³ Kod Bašagića isti oblik u tekstovima iz kulturne historije (Nakaš 2003: 117).

¹⁰⁴ Kod Tanovića frazema u istom obliku (Tanović 2000: 122).

¹⁰⁵ Kod Tanovića frazema u istom obliku (Tanović 2000: 117).

¹⁰⁶ Frazem prisutan u Bašagićevim tekstovima iz kulturne historije (Nakaš 2003: 117).

¹⁰⁷ Kod Tanovića fraza u istom obliku (Tanović 2000:118).

velevlasti (O13, 2)¹⁰⁸, (...) *opojeni pomišlju da su se izbacili turskog jarma* (O13, 2). Vidimo da je u *Ogledalu* prisutna bogata frazeološka građa. Ona se može objasniti time da je piscima tekstova bilo stalo do toga da svoje tekstove učine razumljivim širokom krugu čitalaca, pa su zato koristili fraze, koje se uglavnom nalaze u govoru. Drugi razlog je to što je općenito u tekstovima pisaca iz austrougarskog perioda razvijena frazeologija jedna od karakteristika jezičkog izraza u cjelini.

Frazeme s leksemom orijentalnog porijekla su veoma zastupljene u ukupnom frazeološkom fondu bosanskoga jezika. Lekseme orijentalnog porijekla u ovim frazemama “daju osobenu nijansu značenja i stimuliraju specifičan asocijativno-konotativno smisao” (Tanović 2000: 88). Kad je riječ o zastupljenosti ovih frazema u tekstovima koji pripadaju različitim funkcionalnim stilovima, u literaturi se kaže da su one “sastavni element prvenstveno književnoumjetničkog i razgovornog stila, ali, u manjoj mjeri, i publicističkog stila, u kojima doprinose slikovitosti i ekspresivnosti kazanog” (Haverić–Šehović 2017: 52). To znači da je očekivana zastupljenost ovih frazema u štampi relativno mala. U tom pogledu stanje u časopisu *Ogledalo* je sljedeće: *Šćeran s čifluka bigajri ak* (O1, 8), *Megju bezima i hodžama se jadni narod kameni ko binamaz megju dvije džamije* (O3, 3)¹⁰⁹, *Ovo donášamo za hator istine i molimo Vas, velecijenjeni gospodine uredniče (...)* (O3, 7)¹¹⁰, (...) *na vid nam je udarena peča, pa ni od šta ne možemo ibret uzeti* (O4, 4)¹¹¹, (...) *zet i punac vašere s tijem vakufom po svom čeifu* (O5, 4)¹¹², (...) *kadija je u muderiza pod papučom* (O5, 4)¹¹³, *Bajraktar razvi zeleni bajrak (...)* i *postavi se naprijed, a ostali u red za bajraktarom* (O6, 5)¹¹⁴, *Po istom se kalufu razvilo kmetstvo i kod Južnih Slavena, poglavito Hrvata* (O7, 1)¹¹⁵, *Kad ćemo jednom skinuti peču s očiju, pa ozbiljno razgledati (...)* (O11, 1), *Zaista, krasan je to prizor kad se na buljuke okupe braća raznih staleža* (O13, 6)¹¹⁶, *To nam se čini tamam ko kad bi Tošo–alahselamet! vu vremena ona predstavljao našim gjacima u Beču svoju moć i*

¹⁰⁸ Fraza prisutna u Bašagićevim tekstovima iz kulturne historije (Nakaš 2003: 118).

¹⁰⁹ U knjizi *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika* nailazimo na frazu u obliku *zbuniti se kao binamaz među dvije džamije*, u značenju: potpuno se smesti zbuniti; *binamaz*, perzijska riječ koja znači: onaj koji ne obavlja namaz (Haverić–Šehović 2017: 124).

¹¹⁰ U knjizi frazema u obliku *ići u hatar istine*, i značenju: za prilog, u korist istine (Haverić–Šehović 2017: 171).

¹¹¹ Riječ *ibret* u ovom kontekstu znači pouka, primjer, ogledalo, a zabilježena je i fraza *zauzeti ibret od koga* (Jahić 1999: 267).

¹¹² Fraza u obliku *biti po čeifu*, i značenju biti po volji prisutna u rječniku (Haverić–Šehović 2017: 139).

¹¹³ Fraza u obliku *biti pod papučom* i značenju u potpunosti biti pokoran (...) (Haverić–Šehović 2017: 216).

¹¹⁴ Fraza registrovana u knjizi u obliku *razviti bajrak*; u ovom kontekstu u značenju: otvoreno krenuti u šta (Haverić–Šehović 2017: 118).

¹¹⁵ Fraza zabilježena u obliku *sve na isti kaluf* i značenju: na isti način, jednolično (Haverić–Šehović 2017: 185).

¹¹⁶ Fraza u obliku *na buljuke*, i značenju. u gomilama (za ljude) (Haverić–Šehović 2017: 127).

upliv (...) (O13, 6)¹¹⁷ Dakle, u tekstovima iz časopisa *Ogledalo* nalazi se i određeni, ne baš veliki, fond fraza s riječima orijentalnog porijekla. One se uglavnom nalaze u tekstovima, koji predstavljaju dopise redakciji iz drugih gradova, a manji broj je zabilježen u uvodnicima i ostalim tekstovima. Mnoge od tih fraza i danas su u upotrebi, kako u govornoj, tako i u pisanoj realizaciji bosanskoga jezika.

5. UTJECAJI KNJIŽEVNOJEZIČKE TRADICIJE

U jeziku časopisa *Ogledalo* veoma su vidljivi utjecaji prethodne pisane i književne tradicije. Iako tematski, tekstovi u časopisu govore uglavnom o historijskim, te aktuelnim političkim temama, oni su pisani jezikom i stilom, koji je dosta blizak razgovornom jeziku i u najvećoj mjeri jeziku narodne književnosti. Isto tako, u tekstovima se nalazi dosta citata iz različitih izvora: pisano naslijeđe na stranim jezicima (latinske izreke, hadis), zatim citati iz narodne književnosti (najčešće poslovice), kao i citati iz književnih djela pjesnika na orijentalnim jezicima. Također, na jezik časopisa utječe i činjenica da su mnogi feljtoni, zapravo prevodi i prerade tekstova koji su izvorno objavljeni na stranom jeziku, a u nekim tekstovima se citira i domaća historiografska literatura. Utjecaj prethodne književnojezičke tradicije jedna je od glavnih karakteristika jezika štampe austrougarskog vremena općenito. O tome Herta Kuna kaže: “Međutim, kad je u pitanju jezik štampe, faktor, koji je, takođe, odigrao važnu ulogu u profiliranju jezičkog izraza je literarna tradicija. Ona je nacionalno različita, pa se različito i reflektuje u odgovarajućim novinama i časopisima, a s njom je povezana i orijentacija prema druga dva standardnojezička centra, Zagrebu i Beogradu” (Kuna 1991b: 149). Odnos između utjecaja Istoka i Zapada, koji je vidljiv i u Bašagićevo djelu, može se posmatrati i na materijalu tekstova iz časopisa *Ogledalo*. Činjenica je da je Bašagić poznao orijentalne jezike i književnosti, a “utjecaj orijentalnog duha i kulture najotvorenije se odražava u stilskoj funkciji upotrijebljenih citata iz orijentalne književnosti” (Nakaš 2003: 112). S druge strane, “citiranje zapadnih filozofa i književnika otkriva Bašagićevo obrazovanje i evropsko opredjeljenje, ali također simbolizira približavanje Zapada Istoku” (Nakaš 2003: 112). Najzad, ne treba zaboraviti ni utjecaj jezika narodne

¹¹⁷ Fraza u obliku *Allah selamet* i značenju: spasi, Bože; iskaz kojim se izaziva čuđenje, nevjerica, zaprepaštenje (Haverić–Šehović 2017: 114).

književnosti, koji je jedna konstanta u ukupnom književnojezičkom izrazu u austrougarskom periodu razvoja bosanskog književnog jezika.

Upravo je utjecaj jezičkih crta narodne književnosti najdominantniji u korpusu tekstova iz časopisa *Ogledalo*. Taj se utjecaj ogleda na dva načina. Najprije je tu interferencija s djelima narodne književnosti, koja se odvija na dva nivoa: direktnim citiranjem i aluzijama na pojedina djela i književnojezičku tradiciju narodne književnosti. U tom smislu posebno se da govoriti o citatima narodnih poslovice koje često pronalazimo unutar tekstova u časopisu.¹¹⁸ Također, tu su i stilska sredstva, naročito stalni epiteti i formule iz djela narodne književnosti, koji se koriste u ovim tekstovima. Drugi način utjecaja jezika narodne književnosti je kroz jezičke osobine, koje su prisutne u jeziku narodne književnosti. Neke od tih crta su: upotreba određenog vida u pridjevskim sintagmama, kratka množina, morfološki ikavizam i proširenje osnove kod glagola, epska frazeologija i drugo. Sve to ćemo pokušati objasniti na primjerima iz građe. Kad je riječ o citatima, u jeziku časopisa se nalazi dosta citata narodnih poslovice i aluzija na druga djela narodne književnosti, prvenstveno epsku poeziju. Navest ćemo nekoliko takvih primjera: ***Ko se boji vrabaca, ne sije prohe, a ja sam uvijek sijo prohu i plašio vrabce*** (O1, 3), ***Gledaj kako u odrazu divnu sliku stvara – uzrast kano vita jela ispod grla b'jela*** (O1, 3)¹¹⁹, ***“Pleti kotac ko ti je otac”***, ***bila je lozinka naših otaca djedova od početka XVIII. vijeka do nedavno*** (O1, 6)¹²⁰ ***“Svi smo mrtvi, smo se po redu kopamo”***, ***veli narodna poslovica. U prošli petak (...) došao je na red naš čestiti zemljak i rodoljub Skender beg Kulenović (...)*** (O2, 5), ***Nije svak otac ko ima bradu, ni čobanin ko ima sviralu: isto tako nije ni svak alim, ko ima “ahmediju” (turban)*** (O3, 1), ***Naša ulema, videći da se od nje ne traže potpisi, da bude i vuk sit i ovce na tamamu prigodom ovogodišnjeg vakufskog zasijedanja (...)*** (O3, 2), ***Vrag ne spava, nego stavlja na kušnju dobre ljude*** (O3, 2)¹²¹, ***Vrijeme kule niz kotare gradi, Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje***, ***veli naš narod i s tijekom hoće da kaže da vrijeme ljude u istoj zemlji pod istim suncem drukčije prikazuje nego uspomena na prošlost*** (O7, 2)¹²², ***“Čovjek može biti lukaviji od drugoga, ali ne može biti lukaviji od svih drugih”***, ***rekao je jedan mudrac, a to mnogi čovjek ne zna (...)*** (O7, 5), ***Cijela sutjeska župa koja imade 780 selišta, nikada nijesu nikome ništa davali osim caru carevo i***

¹¹⁸ Kad je riječ o ovome, građu iz časopisa, upoređivat ćemo s knjigom Vuka Karadžića *Srpske narodne poslovice*, Beograd, Prosveta, 1969.

¹¹⁹ Citat iz Bašagićeva prevoda poezije Namika Kemala.

¹²⁰ Kod Vuka poslovice zabilježena u oblicima *Pleti kotac đe ti i otac*, odnosno: *Pleti kotac, kao ti i otac*, uz objašnjenje: Radi i živi onako kao što ti je i otac (Karadžić 1969: 230).

¹²¹ Poslovica u ovom obliku zabilježena i kod Vuka, uz objašnjenje Zlo se lasno dogoditi može (Karadžić 1969: 71).

¹²² Kod Vuka poslovice u obliku: *Vreme gradi niz Kotare kule, Vreme gradi, vreme razgrađuje* (Karadžić 1969: 72).

Bog te veselio (O8, 1)¹²³, *“Kad zapane baliji carstvo, i svoga bi oca objesio, a kamo li ne bi plemiće ponizio”*. Te su riječi postale narodnom polovicom i do danas se sačuvaše u mnogom kraju ponosene Bosne i junačke Hercegovine (O8, 3), *Obećanje teško dugovanje*. Oprostite što se nijesam po obećanju na vrijeme javio (O9, 3)¹²⁴, *Dvanaest punih sati buktilo je kreševo, čovjek prama čovjeku, bajoneta prama bajoneti (...)* (O9, 4), *Svaka riba smrdi od glave, pa i “Musavat” neugodno se čuje po svom moralnom i materijalnom začetniku* (O9, 4), *Dok dijete ne zaplače, majka mu ne daje sise: isto tako, dok neko ne zatraži, vlast ne podjeljuje prava* (O10, 1)¹²⁵, *Javaš, javaš, mostarska daijo! I mi konja za trku imamo, Da ognjilom šilo odbijamo* (O11, 3)¹²⁶, *Stara je riječ: “Ko s vragom tikve sadi, pucaće mu o glavu” i on se jednom prevario i s poznatom klikom se upustio u ragovor (...)* (O11, 4)¹²⁷, *Složna braća dvore grade. A nesložna i stare prodaju. Držeći se gornje poslovice (...)* prije šest mjeseci osnovaše Muslimani zanatlije u Stocu svoje društvo (O13, 6).

Jezičke osobine narodne književnosti također su prisutne u tekstovima. Navest ćemo i nekoliko takvih primjera po osobinama:

a) određeni pridjevski vid u imeničkim sintagmama: *Star je pedeset godina, srednjeg jedra stasa, ugasita lica i čela oko kojeg se savija bijela ahmedija i pod kojem sjaju dva zagasita žarka oka* (O2, 2), (...) *gledajući prama sebi divan hlad pod drvećem planinskim* (O4, 6), *U Evropi su ga držali za obrazovana čovjeka* (O6, 2), *Svijetla lica i otvorena čela borili smo se uvijek za napredne ideje* (O11, 2)

b) kratka množina: (...) *jer beži u lovu nisu šta naučili niti su šta zaboravili* (O3, 3)¹²⁸, (...) *kad su zmije siktale i vuci zavijali* (O4, 6), *Kad bi pak kmeti i zem. vlada i imali taj novac, razboriti muslimani (...)* bi s prezirom odbiloi prodaju svoje zemlje (O6, 4), (...) *postoje li kakovi kmeti u pravom smislu riječi* (O6, 4), *Svijest naših pregja, da bi spasili tursku državu i smaopouzdanje, da se mogu odbraniti od svake sile (...)* (O12, 2)

c) morfološki ikavizam i poetska vrijednost kod glagola: *Svi su njegovi ideali i brige spanule na žene* (O2, 6), (...) *ako ne budemo sasma nisko panuli u stoljetnoj letargiji* (O3, 2), (...) *pa makar oni megju tiijrm najviše trpili* (O4, 3), *stalan zaključak mora svima lebditi pred očima*

¹²³ U Vukovoj knjizi poslovice glasi: *Bogu Božije, a caru carevo (valja davati)* (Karadžić 1969: 57). Ovaj primjer je zanimljiv jer u njemu imamo kombinaciju dijela poslovice i frazema (*Bog te veselio*).

¹²⁴ Kod Vuka poslovice u obliku *Obećanje je teško dugovanje* (Karadžić 1969: 214).

¹²⁵ Kod Vuka poslovice u obliku: *Dok dijete ne zaplače, mati ga se ne sjeća* (Karadžić 1969: 89).

¹²⁶ Kod Vuka poslovice u obliku: *Šilo za ognjilo Jedno za drugo ili jednako za jednako* (Karadžić 1969: 308).

¹²⁷ Kod Vuka poslovice u obliku *Ko s vragom tikve sadi, o glavu mu se razbijaju* (Karadžić 1969: 157).

¹²⁸ Nekoliko redova kasnije, bilježimo i dugu množinu: (...) *tako narodna poduzeća i vjerske svetinje stoje izmegju begova i hodža (...)* (O3, 3)

(O5, 5) (...) i haški sud mora na kraju krajeva **sklonuti** (O5, 6)¹²⁹, *Meni je osobita čast zapanula* (...) (O6, 1), **Živili** antialkoholisti! (O8, 5), *Svi udarci što ih je naša domovina pretrpila jednaki su nuli prama udarcu prokletog Miće Latasa* (...) (O12, 2), (...) *danas kad su se i zemljovlasnici probudili iz svog letargičnog sna, došli sebi i protrli oči, pa vidili* (...) (O13, 3)

d) epska frazeologija: *Svjetlo vječene mladosti obasjava njihova junačka srca* (...) (O3, 1), (...) *sinu pred očima krvava prošlost turskoga naroda, a u desnici zablista djedovska sablja* (O9, 2), (...) *nije nemoguće da ga je veliko veselje poslije toliko napora i ljutih bojeva napokon ublažilo* (O12, 2), (...) *ali da takovih ljudi krvava Krajina hrani i oda zla brani, to se do sada nije čulo* (O13, 5)

e) pridjev orijentalnog porijekla na – li: *A trebo bi nam jedan da zapisuje od obengijjanja, jer bi bio jako sevapli ruke* (O9, 2)¹³⁰

Kao što možemo vidjeti, utjecaj elemenata jezika narodne književnosti je veoma značajan na korpus tekstova iz časopisa *Ogledalo*. Posebno su dominantne narodne poslovice, koje se često citiraju samostalno ili u kombinaciji s drugim jezičkim elementima, najčešće frazama. Poslovicama počinje veliki broj tekstova, posebno onih u dopisima prema redakciji časopisa, a nerijetko se poslovice nalaze i u uvodnim tekstovima. Citiraju se nekada čitave poslovice, a nekada njihovi dijelovi, koji se uklapaju u rečenice. Na taj način se u ovim tekstovima potcrtava pouka koju poslovice jezgrovitro izražavaju, a na početku teksta citiranje poslovice služi da obrati čitaočevu pažnju na sam sadržaj teksta. Također, ovo prisustvo poslovice pokazuje viđenje književnosti, pa i novinarstva kao *pouke i zabave*, što je osnovna filozofija, kako samog časopisa *Ogledalo*, tako i Bašagićeva rada, ali i ukupne kulturno-književne djelatnosti Bošnjaka u austrougarskom periodu. Također, ovi primjeri pokazuju koliko je značajan utjecaj narodne književnosti i njenog jezika na ukupnu književno-kulturnu produkciju u austrougarsko doba.

Drugi sloj utjecaja književnojezičke tradicije jeste citiranje i aluzije na mnoge zapadnoevropske izvore znanja, što ovaj časopis, kao i ukupno Bašagićevo književno-

¹²⁹ U vezi s ovim u literaturi se kaže da “kod pisaca u austrougarskom periodu, glagoli ostati i pasti i u prozi imaju oblike svojstvene narodnom pjesništvu (...)” (Nakaš 2005: 117)

¹³⁰ Ovaj oblik pridjeva “tvori atributski obrazac sa indeklinabilnim pridjevom” i čest je u bošnjačkoj usmenoj poeziji (Nakaš 2005: 121).

kulturno djelovanje smješta u poziciju između Istoka i Zapada. U prvom redu citiraju se latinske izreke, a zatim i izreke mnogih zapadnoevropskih pisaca, filozofa i političara. Vrlo rijetko se dogodi da se citira tekst na nekom stranom jeziku, obično njemačkom ili latinskom, a onda da prevod na bosanski. Navest ćemo neke od primjera: *Davno je odzvonilo onoj: “Cius regio, illius religio” jer je danas već svaka pokrajina manje više preplavljena raznim vjerama i tradicijama* (O1, 3)¹³¹, *Lijepo veli neki engleski državnik: “Propast i cvat jednoga naroda ovisi o njegovoj vladi, da mi, ako hoćemo zasluge jednog ministra ocijeniti, moramo najprije promotriti stanje naroda”* (O1, 4), *“Laskanje– makar bila privilegovana mahana– kako veli Molier, koja svojom rukom zatvara usta svijetu”*, *po mom skromnom mišljenju, ne smiju se napredni muslomani s tom privilegijom služiti ni u salonu, a kamo li u općenju s narodom* (O1, 5), *Kad je rječiti Demostenes smionom Phokionu predbacio, da će ga Atenjani ubiti, ako panu u bjesnilo, odgovorio je: “Mene ako panu u bjesnilo, a tebe ako se opamete!”* (O1, 5), *“Šta da se počme s ljudima– veli njemački pjesnik Schiller,–kajih duša kuca kao džepni sahat? Ja ne imam volje da ih što pitam, jer unaprijed znadem šta će mi odgovoriti. Jazuk je s njima izmjenjivati riječi, kad oni srca nemaju, da budu drugog mišljenja, nego što sam ja”* (O1, 6), *“Der Mohr hat seine Arbeit gethan, der Mohr kann gehen”, veli Schiller u svome “Fiesku” na ime: “Crnac je uradio svoj posao, Crnac može ići”* (O4, 4)¹³², *“Ko neodregjene i površne pojmove abstraktnog prava– veli engleski političar Fox, pretpostavlja jednostavnim i sukladnim svjedočanstvima iskustva, kod svih će se prijepornih pitanja–bila ona poslovne ili političke naravi grdno prevariti* (O9, 2), *Čovjek, koji nije izgubio dušu i srce, mora se zgroziti nad konvencionalnim lažima i s Macaulay-em uskliknuti: “Najužasniji je prizor nasilje civilizacije bez milosrgja!”* (O13, 1)¹³³

Treći sloj utjecaja književnojezičke tradicije jeste u citiranju poslovice, izreka, stihova, rečenica iz orijentalno-islamske tradicije. Ta tradicija uključuje interferenciju s djelima književnosti na orijentalnim jezicima, zatim djelima turskih savremenih pisaca i pjesnika, ali i izvorima islama: Kur'anom i hadisom, prije svih. Ovdje je interesantno zapaziti dvije tendencije: prva je da Bašagić navodi te citate, često bez prevoda, podrazumijevajući da veliki broj čitalaca njegova časopisa razumije i zna te jezike. Drugi segment ove interferencije je grafijski. Naime, Bašagić često kada citira neke stihove ili izreke iz orijentalnih jezika, navodi ih u izvornom obliku, tj. na arapskom pismu. Tako se događa da na stranicama časopisa

¹³¹ Izreka u Budžakovoj knjizi u obliku: *Cuius regio, eius religio* i značenju: Čija je zemlja, njegova je i vera (...) U prenesenom značenju, treba se pokoravati zakonima zemlje u kojoj čovek živi (Budžak 2006: 51).

¹³² Radi se o citatu iz drame Fridriha Šilera *Fiescova zavjera u Denovi* iz 1783. godine.

¹³³ Thomas Babington Macaulay (1800–1859), britanski historičar i političar.

Ogledalo imamo paralelno s latinicom i tekst na arapskom pismu, često u sklopu jedne rečenice. To govori o posebnoj specifičnosti i složenosti i samog bosanskog jezika, kao onog koji je kroz historiju koristio više različitih pisama, uključujući i arapsko. Navest ćemo neke primjere ovih interferencija, uz ogradu da ćemo navodi samo one primjere u kojima postoji prevod na bosanski jezik: *Držeći se one * (Spas je u iskrenosti), reći će svakome što ga ide, pa makar ne dočekalo drugoga proljeća* (O1, 5)¹³⁴, *Kod svake zgrade pokazuivao je pohlepu za osvetom, pozivajući se na poznatu istočnu poslovicu: “Ko se ne osveti kao zmija, taj ne može biti pravi učenjak”* (O2, 3), *Arapski pjesnik Mutevebbi pjeva mnogo jasnije o istom predmetu i megju ostalim veli: * “Ja se nijesam podigao sa svojim rodnom, nego moj rod sa mnom, za to se ponosim sa sobom, a ne sa svojim djedovima”* (O3, 4), *Svaki bosanski i hercegovački beg treba da zapamti onu hazreti Alinu * “Čast nauke, najviša je čast”* (O3, 4), *Dozvolićete da je taj zaključak neplemenit i više nego bezobziran * (U koga su računi čisti, ne boji se muhasebe)* (O4, 1), (...) *sumnjičenje je po nauci islama ružno svojstvo ljudi, ko sije razdor raspiruje mržnju i potiče Muslomane na borbu da se megju se glože * veli hazreti pejgamber i k tome dodaje “nemojte strančariti uobrazujući sebi, mi smo drugih nema”* (O4, 4), *Premda mnogima od njih zgodno pristaje Isa alejhiselamova riječ: “Oprostite im jer ne znaju”, ne možemo ipak, a da ih ne optužimo s dokazanoga izrabljivanja narodne naivnosti* (O9, 1), *Neka protumače našem svijetu ajeti-šerif * (O10, 5), Šutili smo ne obazirući se na prostačko pisanje “Musavatove” kamarile i njezina vogje, držeći se one * , što znači “Kada ti poznata propalica štogod reče, ne odgovaraj mu: bolje je šutjeti nego mu odgovarati”* (O11, 2).

Vidimo da u jeziku časopisa *Ogledalo* ima izvjestan broj citata i prevoda sa stranih jezika, koji grade ukupni jezički izraz tog časopisa. Oni se uglavnom nalaze unutar samog teksta, a njihovo citiranje ima prvenstveno ulogu poučavanja čitaoca, ali i pokazivanja naobrazbe pisaca tih tekstova. Ove interferencije su češće u uvodnim tekstovima, ili u tekstovima koje je pisao sam Safvet-beg Bašagić, a poneki od njih se mogu naći i u dopisima iz drugih gradova. U ostalim tipovima tekstova dosta su rjeđe. Jezik i izraz ovih citata u potpunosti je uklopljen u jezički izraz samog časopisa, a autori su se trudili da izaberu baš one citate kojima će na najbolji način prenijeti poruku svojim čitaocima. Istovremeno su ih prilagođavali jezičkom izrazu na kojem su pisali tekstove, vodeći računa da on bude prilagođen tadašnjem prosječnom čitaocu. Izvori iz koji citati potječu govore o tome da su tadašnji intelektualci

¹³⁴ Na mjestu zvjezdice nalazi se tekst izreke napisan na arapskom pismu, nakon čega u zagradi slijedi prevod na bosanski jezik, što potvrđuje da se unutar latiničnog teksta nalazi rečenica pisana arapskim pismom, što je još jedan vid spajanja Istoka i Zapada u Bašagićevo djelu.

okupljeni oko časopisa *Ogledalo* pratili savremene tokove u nauci i umjetnosti, ali i cijenili stariju tradiciju, bez obzira na to da li potječe s Istoka ili Zapada.

6. JEZIK *OGLEDALA* PREMA JEZIKU ŠTAMPE U BIH U AUSTROUGARSKO DOBA

Razvoj standardnog jezika u Bosni i Hercegovini bio je uvjetovan mnogim društveno-političkim okolnostima, među kojima je i razvoj štampe – novina i časopisa – koji se intenzivirao pred kraj osmanske vladavine, 60-tih godina 19. vijeka, a svoj procvat doživio u vrijeme austrougarske vladavine, u sklopu opće tendencije evropeizacije društva i kulture. To je značajan podatak, budući da je štampa, uz školstvo i javnu upravu, onaj segment društvenog života u kojem se najbolje mogu pratiti procesi jezičke standardizacije. Stoga je pri posmatranju jezičkih karakteristika listova i časopisa “prvi zadatak praćenje jezičkih osobnosti na svim jezičkim razinama u odnosu prema današnjem (...) standardu, zatim prema književnojezičkim tradicijama, kao i tadašnjem stanju standardnog jezika (...), uočavajući uz to, kada je to moguće, i djelovanje dijalekatske baze i odnos prema njoj” (Kuna 1991a: 41). Također, kada se govori o jeziku listova i časopisa u austrougarskom periodu, ne treba se zanemariti ni tadašnja norma, prezentirana u Vuletićevoj *Gramatici bosanskoga jezika* iz 1890. godine, zbog čega je vrlo važno posmatrati i odnos “zatečenog stanja u listovima prema ovoj Gramatici” (Kuna 1981: 54). Generalna ocjena o jeziku štampe u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine je da se “u štampi ogleda težnja ka poštovanju književnojezičke norme. Listovi se oslobađaju onih jezičkih crta koji predstavljaju ostatke starijeg književnojezičkog naslijeđa, a i mnogih dijalektizama. Jezik štampe pred kraj austrougarskog perioda karakteriše visok stepen normativnosti” (Tanasić 2005: 362). Jezik časopisa *Ogledalo* u mnogim segmentima odgovara ovoj generalnoj ocjeni. Međutim, u tom jeziku prisutne su i mnoge tendencije, koje se kose s zatečenim stanjem bilo u normativnim priručnicima, ili pak u drugim časopisima tog perioda. Najprije se tu može uočiti neobično veliki broj primjera ostataka etimološkog pravopisa. Iako je godine 1907. već uveliko u Bosni i Hercegovini bio normiran fonetski pravopisni princip, iako je već bilo prošlo 17 godina od štampanja Vuletićeve gramatike, koja je također ostvarena fonetski, u ovom časopisu nalaze se ostaci etimološkog pravopisa. Razlozi za to su sigurno vanlingvistički. Prvenstveno je tu u

fokusu sama ličnost Safvet-bega Bašagića, koji je bio alfa i omega cijelog časopisa i pisac velikog broja tekstova u njemu. Naime, Bašagić je u prvoj fazi svog rada, devedesetih godina 19. vijeka, boravio u Zagrebu, zbog čega je za oblikovanje njegova književnojezičkog izraza “morala (...) biti značajna i izloženost utjecaju hrvatskih jezičkih uzusa” (Nakaš 2003: 18). Međutim, još je važniji podatak koji kaže da je “model standardnoga književnog jezika hrvatskih književnih časopisa s kraja stoljeća imao utjecaja na Bašagićev jezički izraz” (Nakaš 2003: 18). Poznato je da su časopisi i listovi u Hrvatskoj u to doba imali jak utjecaj jezičkog modela kakav je propagirala Zagrebačka filološka škola, u kojem je etimološki pravopisni princip bio značajna karika. To se također može povezati i s ideologijom samog pokreta “naprednih muslimana”, kojima je *Ogledalo* bilo glasilo, jer su oni zastupali prohrvatsku koncepciju, pri čemu se model dominantni model jezika u Zagrebu prihvata kao svoj. Ovo se također može povezati i s nacionalnim opredjeljenjem članova grupe “naprednih muslimana”, koji su se uglavnom opredjeljivali u hrvatskom nacionalnom smislu. Kao Hrvat se opredjeljivao i sam Bašagić. Pitanje nacionalnog opredjeljivanja je tretirano i u samim tekstovima u časopisu *Ogledalo*. U trećem broju lista objavljen je članak pod naslovom *Kizbi Sarih*, kao reakcija na tekst iz *Hrvatskog prava* u kojem se tvrdi da se 2. 000 Muslimana iz prijedorskog kraja izjasnilo kao Hrvati. U reakciji koju potpisuje petnaest uglednih prijedorskih muslimanskih prvaka, to se demantuje i kaže se da *mi nismo Hrvati, a nismo ni Srbi, niti nas je ko od naših sugragjana do danas nazvao; ko god drukčije misli, jako se vara* (O3, 7). Moguće je da se ovdje radi o određenoj razlici u stavovima prema nacionalnom opredjeljenju, a samim tim i nominaciji jezika, između inteligencije i naroda, u smislu da su pripadnici inteligencije bili skloni nacionalnom opredjeljivanju, koje je posljedično uvjetovalo i nominaciju jezika, dok to kod narodnih masa nije bio slučaj. U tom konceptu zanimljivo je posmatranje Stijna Vervaeta, koji ovu upućenost bosanskohercegovačkih pisaca na književnojezičku praksu u susjednim centrima, Beogradu i Zagrebu, naziva “drugim jezikom centra” (Vervaet 2013: 372). On kaže da su bosanskohercegovački pisci “ili bili spremni da prilagode svoj govor i usklade svoj jezik s jezikom nacionalnog centra ili su žustro branili idio svoga zavičaja od uticaja standardizacije Zagreba/Beograda, te svjesno insistirali na razlici od norme dotičnog (svog, ali vanbosanskog) nacionalnog centra” (Vervaet 2013: 372).

Druga osobina koji nalazimo u časopisu *Ogledalo*, a koja se u većoj mjeri kosi sa stanjem u ostalim časopisima u tom periodu jeste neobično velika frekvencija internacionalizama. Razlog za ovo je sama priroda tekstova u časopisu, koji je pretendirao da bude političko-

informativni list. Također, Bašagić je dosta prevodio i poznao literaturu kako s Istoka, tako i sa Zapada, i želio je jedan dio tih svojih saznanja podijeliti s čitaocima, u obliku vijesti, zatim tekstova, te feljtona, koji su često nastali kao prevodi iz knjiga objavljenih na nekom stranom jeziku. Zbog toga je frekvencija te leksike nešto veća nego što je to slučaj u ostalim časopisima tog perioda. Još jedna karakteristika zbog koje se časopis *Ogledalo* razlikuje od ostalih časopisa tog vremena jeste izostanak, kako tekstova, tako i rasprava o jeziku ili nazivu jezika. Znamo da su mnogi časopisi u austrougarskom periodu bili mjesta na kojima se vodila bitka o nazivu jezika, ali i mnogim drugim jezičkim pitanjima. To je bilo značajno jer na stranicama listova i časopisa nalazimo “odjeke borbe na planu nominacije i standardizacije jezika” (Solak 2014: 151).

Ipak, mnogo je veći broj onih jezičkih osobina i razloga koji jezik ovog časopisa približavaju uobičajenoj jezičkoj slici u ovom korpusu u doba austrougarske vladavine. Prije svega treba istaći uglavnom dosljedno poštovanje norme iz Vuletićeve gramatike, zatim značajne utjecaje dijalekatske baze (posebno u oblasti jotovanja dentala, a manje u leksici). Također, tu je i velika frekvencija turcizama, koja je karakteristika bošnjačkih listova i časopisa u cjelini, bez obzira na njihovu osnovnu tematsku preokupaciju. Kad je riječ o interferencijama i odnosu prema prethodnoj književnoj tradiciji, u jeziku časopisa *Ogledalo*, kao i u mnogim listovima iz tog perioda najdominantniji je utjecaj jezičkih osobina koje dolaze iz jezika narodne književnosti (kratka množina, određeni pridjevski vid u imeničkim sintagmama, “epska frazeologija” itd). To je potpuno razumljivo jer je narodna književnost temelj ukupne moderne bošnjačke literature i ona je imala veliki utjecaj na sve preporodne pisce, pa tako i na Bašagića. Pored toga, ona je bila jedini izgrađeni književni model na maternjem jeziku na kojeg su se pisci tog doba mogli ugledati. Zato i nije čudno da iz jezika narodne književnosti u druge korpuse prelazi velik broj jezičkih crta. Govoreći o utjecaju jezika narodne književnosti na pisce u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu, Stijn Vervaeet piše da “u to vrijeme, ovaj, tako reći folklorni karakter jezika nije naročito povezan s potragom za identitetom ili isticanjem autentičnosti jezika, već s dubokom ukorijenjenošću stvaralaštva bosanskohercegovačkih pisaca u usmenoj književnosti” (Vervaeet 2013: 370–371). Jedna vrlo bitna karakteristika jezika časopisa *Ogledalo* je da su u njemu frekventne one jezičke osobine preko kojih se prenosi koncepcija shvatanja književnosti i pisanja kao *pouke i zabave*, što je naglašeno u uvodnom tekstu u časopisu. To su: jednostavna rečenica, veliki broj poslovice i fraza bliskih razgovornom jeziku, objašnjenje značenja stanih riječi, koje se često daje u zagradi pored riječi, stil pisanja u kojem se nalaze dijalektizmi ili aluzije na djela narodne

književnosti (stalni epiteti, sintagme poput *ljuti boj*, *bukti kreševo*, *izaći na mejdan* itd). Ova koncepcija je bila zajednička, kako *Ogledalu*, tako i ostalim časopisima i listovima koji su izlazili u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine. Može se reći da je *Ogledalo* bilo časopis svog vremena, i bio je koncipiran na način kako je to bilo uobičajeno za časopise u austrougarskom periodu. Iako je njegov jezik dosta ujednačen, ipak se pažljivom analizom mogu uočiti pojedine jezičke specifičnosti, koje su značajno utjecale na samo profiliranje jezika časopisa, ali i posredno, ukupnog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza u austrougarsko doba.

7. JEZIK *OGLEDALA* PREMA BAŠAGIĆEVU JEZIKU U DRUGIM DJELIMA

Da bi se stvorila cjelovita slika o jeziku časopisa *Ogledalo* i njegovom udjelu u ukupnom književnojezičkom izrazu Safvet-bega Bašagića, potrebno je uporediti jezičke osobine ovog časopisa s književnojezičkim izrazom u drugim Bašagićevim, prvenstveno književnim djelima. Najprije se treba reći da je osnovna karakteristika jezika časopisa *Ogledalo*, kao i Bašagićeva jezika u cjelini njihova ujednačenost. Interesantno je napomenuti da je Bašagićev jezik u drugim djelima, zapravo predstavljao neku vrstu početka novog književnojezičkog izraza Bošnjaka u austrougarskom periodu. O tome Lejla Nakaš piše sljedeće: “Geneza novog jezičkog izraza s obzirom na tradicionalni književnojezički izraz Bošnjaka započinje već s Bašagićevim pjesničkim jezikom” (Nakaš 2003: 139). To je i razumljivo, budući da je Bašagić bio jedan od najangažovanijih intelektualaca u periodu austrougarske vladavine i da njegovi književni radovi predstavljaju, u mnogim žanrovima, same početke ukupne moderne bošnjačke književnosti. Ujednačenost Bašagićeva i književnojezičkog izraza u časopisu *Ogledalo*, može se donekle objasniti i samim vremenom nastanka tog djela, jer u vrijeme kada Bašagić počinje pisati (sredina devedesetih godina 19. vijeka), već imamo početke standardizacije na bosanskohercegovačkom tlu, objavljena je već i Vuletićeva gramatika, čijih se pravila Bašagić uglavnom držao u svome pisanju. Ti procesi su, u vrijeme nastanka časopisa *Ogledalo*, već bili dobro odmakli i ta norma je bila već više od deceniju zaživjela u javnom prostoru.

Glavna karakteristika Bašagićeva književnojezičkog izraza u svim žanrovima (poezija, proza, publicistika) je “prisustvo osobina svojstvenih narodnom izrazu” (Nakaš 2003: 135). Ova karakteristika je prisutna i u časopisu *Ogledalo*. Naime, u jeziku ovog časopisa postoji mnogo elemenata koji su svojstveni jeziku narodne književnosti i koji se uklapaju u tekstove ovog časopisa. Neki od tih elemenata su: kratka množina, “epska frazeologija”, pridjevi određenog vida u imeničkim sintagmama. Ovi oblici se koriste jer su bliski narodnom govoru, s jedne strane, a s druge strane, jezik narodne književnosti predstavlja temelj jezika moderne književnosti. Sljedeća karakteristika Bašagićeva jezika, koja je u velikoj mjeri prisutna i u jeziku časopisa *Ogledalo* jeste upotreba frazema. Ona je posebno izražena u esejima i tekstovima iz historije i kulturne historije: “Bašagićev publicistički stil karakterizira upotreba frazema iz književnoumjetničkog stila. Ovdje se pojavljuju latinski izrazi, orijentalne izreke i narodne poslovice (...) Bašagićevo ugledanje na narodni izraz dovelo je do toga da se fraze iz razgovornog jezika i klišeizirane epske fraze pojavljuju u njegovim historičkim tekstovima i esejima” (Nakaš 2003: 136).

U časopisu *Ogledalo*, znatan je broj riječi stranog porijekla, posebno internacionalizama, koji predstavljaju leksički sloj koji se ne smije zanemariti prilikom proučavanja. Ova odlika je također svojstvena Bašagićevu književnojezičkom izrazu u kojem “upotreba internacionalizama i latinskih sentenci ukazuje na piščevo evropsko opredjeljenje, a i na njegovu prosvjetiteljsku težnju” (Nakaš 2003: 138). Još jedna karakteristika je upotreba starijih jezičkih struktura (predikat na kraju rečenice, razbijanje sintagme, oblici zamjenica *kakov, takov, ovakov*, glagolski prilozi i dr), kojih ima dosta u jeziku časopisa *Ogledalo*. Ova je karakteristika u Bašagićevu jeziku upotrijebljena u “svrhu stilskog nijansiranja izraza” (Nakaš 2003: 139). Što se tiče leksike stranog porijekla, orijentalizmi su, pored internacionalizama najzastupljeniji u jeziku *Ogledala*, a karakteristično je da Bašagić mnoge orijentalizme tumači. To posebno dolazi do izražaja u uvodnim tekstovima iz časopisa, ali i tekstovima koji tematiziraju problema agrarne reforme, gdje Bašagić često objašnjava pojmove kakvi su *kmet, vakuf, čifluk, čifluk-sahibija, mutesedžir* i dr. Ovo je karakteristično i za njegov jezik u drugim djelima: “Bašagić u publicistici upotrebaljava orijentalizme gotovo terminološkoga sadržaja i pri tom ih uvijek tumači” (Nakaš 2003: 139).

Razlike između Bašagićeva jezičkog izraza u drugim djelima i jezika časopisa *Ogledalo* su vrlo male. One se više ogledaju na planu rasprostranjenosti pojedinih jezičkih karakteristika u žanrovima, nego na planu javljanja novih ili različitih jezičkih elemenata. Tako na primjer u jeziku časopisa *Ogledalo* rijetko ćemo naći romantičarske i orijentalne poetizme, koji se

susreću u Bašagićevoj poeziji, zato što u časopisu nema puno poetskih tekstova. Inače, leksika i stil koji je svojstven Bašagićevim književnim djelima, ovdje je, izuzimajući odlike pristigle iz narodne poezije, nešto manje zastupljena. To znači da je na izgled jezika u časopisu *Ogledalo* u velikoj mjeri utjecao tip tekstova koji su pisani, što opet potcrtava važnost žanrovskog pristupa proučavanju jezika starijeg pisanog naslijeđa. Zato, s druge strane, možemo naći dosta jezičkih elemenata kojim je obilježen stil Bašagićevih prozних djela, a posebno esejističkih i publicističkih tekstova. Naravno da je na jezički izraz u časopisu *Ogledalo* i pojedine izbore u njemu, utjecala i Bašagićeva prosvjetiteljska težnja da svojim čitaocima posve jednostavnim jezikom objasni pitanja do kojih mu je bilo veoma stalo. To se posebno odnosi na pitanja agrarne reforme, vakufsko-mearifске autonomije, osnivanja školskih i potpornih ustanova, ali i na neke historijske tekstove. Važno je reći da Bašagić, kako u svom djelu, tako i u jeziku časopisa *Ogledalo*, čuva one osobine koje su karakteristične za bosanski jezik u cjelini (upotreba glasa *h* i grupe *hv*, turcizmi, dijalekatska leksika svojstvena bosanskim govorima, supinski oblik infinitiva, kratka množina, geminacija u riječima orijentalnog porijekla itd). Sve to govori da je jezički izraz u časopisu *Ogledalo* u potpunosti kompatibilan s jezičkim izrazom u drugim Bašagićevim djelima. To govori o stabiliziranosti bosanskog književnojezičkog izraza u burnom periodu početka 20. vijeka. Posebno je važno što se ta stabiliziranost uočava na dvama bitnim poljima za izgradnju standardnog jezika: novinarstvu i književnoumjetničkom djelovanju. Također, to pokazuje da je bosanski književni jezik u vrijeme nastanka časopisa *Ogledalo* imao odgovarajući oblik, koji je odgovarao duhu vremena i shvatanju jezika u tom vremenu, ali i čuvao vezu s tradicijom starije bosanske pismenosti.

8. ZAKLJUČAK

Časopis *Ogledalo* predstavljao je značajan politički list, u kojem su se mogle pronaći aktuelne teme iz vremena prve decenije 20. vijeka. Iako je izlazio nepuna tri mjeseca 1907. godine, časopis je ostavio značajan trag u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine.

Glavna karakteristika tekstova u ovom časopisu je njihova tematska vezanost za društveno-politička pitanja svog vremena. Na stranicama *Ogledala* bile su problematizirane mnoge tada aktuelne teme, a najviše se pisalo o agrarnoj reformi, zatim vakufsko-mearifskoj autonomiji, školovanju bošnjačke omladine. Redovno je praćen rad kulturno-prosvjetnog društva *Gajret*. To sve danas nama može biti značajno svjedočanstvo o predaneksijskom dobu Bosne i Hercegovine. Časopis nije imao veliki broj saradnika, pa je čitava njegova fizionomija obilježena utjecajem ličnosti Safvet-bega Bašagića, koji je pod punim imenom ili pseudonimom potpisnik velikog broja tekstova. U *Ogledalu* nema mnogo tekstova koji uže govore o pitanjima jezika i književnosti, tako da se u tom pogledu on razlikuje od ostalih časopisa tog doba. To je bilo usko povezano s tematskim profilom časopisa. Časopis je imao strukturu kakvu su imali i ostali časopisi u austrougarskom periodu, s rubrikama koje su redovno izlazile. Književni tekstovi i feljtoni su uglavnom štampani u rubrici *Podlistak*. Neki tekstovi u časopisu imaju izvjestan polemički ton, kome se u nekoj mjeri prilagođava i jezički izraz tih tekstova. Primjer za to su tekstovi iz rubrike *Tuhaf*, koji su često pisani upravo polemički i u kojim se na malom prostoru često pojavljuju izvedenice iste riječi (*frdektekter, frdektekteriti, profrdektekterio*)

Generalna ocjena jezika tekstova u ovom časopisu je njegova ujednačenost, što je rezultat djelovanja više faktora: profila samog lista, tema koje tekstovi obrađuju, stila pisanja samog Bašagića. Svi tekstovi su pisani sličnim jezikom i stilom, a manja odstupanja nalazimo u tekstovima iz rubrika *Tuhaf* i *Naši dopisi*, u kojima je primjetan utjecaj razgovornog jezika i stila. U pogledu grafije, *Ogledalo* je u cjelini štampano latiničnim pismom, ali u mnogim tekstovima nalazimo i neke dijelove (obično citate istočnjačke poezije i /ili poslovice), napisane arapskim pismom. Ovi dijelovi teksta služili su prenošenju određene pouke čitaocima, a pojava ova dva pisma predstavlja spoj Istoka i Zapada, koji je vidljiv u samom časopisu, ali i u ukupnom književno-kulturnom radu Safvet-bega Bašagića.

Kad je riječ o odnosu prema normi, možemo reći da se pisci tekstova u časopisu *Ogledalo* uglavnom pridržavaju važeće norme propisane u gramatici Frane Vuletića iz 1890. godine. U oblasti ortografije možemo primijetiti dosta ostataka etimološkog pravopisnog principa, mada je većina tekstova ostvarena fonetskim pravopisom. Veći broj ovakvih primjera odnosi se na riječi stranoga porijekla.

U fonetici je primjetno dosljedno čuvanje glasova /f/, /h/ i grupe /hv/, nerazlikovanje afrikata je sporadično, a prisutne su i sve morfonološke promjene. U nekima od njih nalazimo i na predstandardne jezičke forme (*naredaba, komandara, borioci, rješidba*). Manjih nedosljednosti ima u zamjeni glasa “jat”. U oblasti morfologije, u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji dominiraju novi oblici pluralskih padeža, što odgovara tadašnjoj normi. Postoje određene predstandardne forme koje su uglavnom povezane s utjecajem dijalekatske baze i /ili jezika narodne književnosti (*laglje, našijeh, njoha, takov, kladanjski*). Sintaksu katrakteriše prisustvo elemenata starije jezičke strukture, prevenstveno u redu riječi, razbijanje sintagme, pozicije predikata na posljednjem mjestu u rečenici. Leksički fond časopisa *Ogledalo* veoma je razgranat i razvijen. Pored domaćih, tu je značajan fond riječi stranog porijekla, među kojima su najdominantniji internacionalizmi, te orijentalizmi. Kod internacionalizama se zapažaju promjene u fonetskoj strukturi riječi, što se objašnjava pisanjem prema izgovoru u njemačkom ili francuskom jeziku (*štil, muslomani, macedonski, chan, konservativan*). Prisustvo internacionalizama govori o prodoru zapadnoevropske kulture na stranice časopisa, ali i o činjenici da se časopis obraća relativno obrazovanijoj čitalačkoj publici. Prisustvo riječi orijentalnog porijekla je također značajno, a to je u skladu sa stanjem u svim tadašnjim bošnjačkim listovima i časopisima. Također, u nešto manjem obimu, bilježi se i prisustvo dijalekatske leksike. Jedna od važnih karakteristika jezika ovog časopisa jeste i velika frekvencija frazema u svim tekstovima. Prisutni su mnogi frazemi koji se i danas upotrebljavaju u razgovornom jeziku, kao i frazemi s leksemama orijentalnog porijekla.

Kad je riječ o interferencijama, primjetne su interferencije s jezičkim izrazom narodne književnosti. To se posebno odnosi na jezik narodne epike, kao i na poslovice koje se često – u cjelini ili dijelovima – citiraju u mnogim tekstovima. Drugi segment interferencija su tekstovi zapadnoevropske kulture i književnosti. Među njima se posebno izdvaja citiranje latinskih izreka, te djela zapadnoevropskih pisaca. Treći segment interferencija čine djela književnosti na orijentalnim jezicima, kao i citati iz tekstova islamske vjerske baštine.

Odnos jezika časopisa *Ogledalo* prema jeziku štampe austrougarskog vremena je takav da se u njemu nalaze svi elementi jezika, koji su karakteristični za jezik štampe u tom periodu. Posebno se to odnosi na jezički izraz bošnjačkih listova i časopisa. U tom pravcu valja istaći elemente kao što su: poštovanje važeće norme, utjecaj dijalekatske baze i prethodne književnojezičke tradicije.

Jezik *Ogledala* u velikom broju osobina poklapa se s književnojezičkim izrazom u drugim djelima Safvet-bega Bašagića. Posebno se to odnosi na njegova prozna djela, naročito na tekstove iz esejistike, kulturne historije i historije. To znači da je Bašagićev jezički izraz imao utjecaja na oblikovanje književnojezičkog izraza u časopisu.

Jezik časopisa *Ogledalo* je dosta ujednačen i predstavlja sliku jednog trenutka u razvoju bosanskog književnog jezika, onako kako je on ostao zabilježen u pisanim tekstovima ovog časopisa. To znači da je postojanje različitih listova i časopisa dalo značajan doprinos razvoju bosanskog književnog jezika u austrougarsko doba i njegovu profiliranju kao ravnopravnog standardnojezičkog idioma na srednjejužnoslavenskom prostoru. U tom smislu je i uloga ovog rada da potakne na dalja istraživanja utjecaja jezika štampe na književnojezički izraz u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske vladavine.

9. BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 1, 1–8; 31. maja 1907–18. Rebi-ul-ahara 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 2, 1–8; 7. juna 1907–25. Rebi-ul-ahara 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/ 1907, 3, 1–8, 15. juna 1907–4. Džumad-el-ula 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 4, 1–8; 21. juna 1907–10. Džumad-el-ula 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 5, 1–8; 28. juna 1907–17. Džumad-el-ula 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I /1907, 6, 1–7; 7. jula 1907–26. Džumad-el-ula 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 7, 1–8; 12. jula 1907–1. Džumad-el-ahare 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 8, 1–8; 19. jula 1907–8. Džumad-el- ahare 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 9, 1–7; 26. jula 1907–15. Džumad-el-ahare 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 10, 1–8, 2. augusta 1907–22. Džumad-el-ahare 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 11, 1–7, 9. augusta 1907–29. Džumad-el-ahare 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 12, 1–8, 16. augusta 1907–7. Redžeb 1325.

Ogledalo: Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini, I/1907, 13, 1–7, 23. augusta 1907–13. Redžeb 1325.

Literatura

Budžak, Goran (prir.) (2006): *Latinski citati*, Dom i škola, Beograd.

Donia, Robert J. (2020): *Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878–1914*, prevela Tatjana Praštalo, University Press, Sarajevo.

Džanko, Muhidin (2006): *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet, vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.

Esposito, John L. (prir.) (2005): *Oksfordska historija islama*, preveo Ahmet Alibašić, Selsebil, Živinice.

Filandra, Šaćir (1998): *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo.

Gazić, Lejla (2010): *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*, Orijentalni institut, Sarajevo.

Halilović, Senahid (1996): *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo.

Halilović, Senahid (2005): “Bosanskohercegovački govori”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 15–51.

Hamzić, Mirzet (prir.) (2020): *Safvet-beg Bašagić*, Dobra knjiga, Sarajevo.

Haverić, Đenita; Šehović, Amela (2017): *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Imamović, Mustafa (1997): *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. godine*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo.

Isaković, Alija (1992): *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Isaković, Alija (2002): *Biserje: antologija bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo.

- Jahić, Dževad (1991): *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999): *Školski rječnik bosanskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo.
- Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail (2000): *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Kantardžić, Azra (prir.) (2007): *Bibliografija Novog behara*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo.
- Karadžić, Vuk (1969): *Srpske narodne poslovice*, Prosveta, Beograd.
- Karić, Enes (2004): *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini u XX. stoljeću*, knjiga 1, El-Kalem, Sarajevo.
- Kontić, Boro (2017) : “Štampa je opasna”, dostupno na internet-stranici <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/stampa-je-opasna>., pristupljeno 20. 8. 2020.
- Kruševac, Todor (1978): *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Kuna, Herta (1981): “Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine”, u: *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, knjiga VIII, Sarajevo, 9–134.
- Kuna, Herta (1983): *Jezik Bosanskog prijatelja, prvog bosanskohercegovačkog časopisa*, Svjetlost, Sarajevo.
- Kuna, Herta (1991a): “Neke osobine jezika časopisa turskog perioda u Bosni i Hercegovini (druga polovina XIX stoljeća)”, u: Okuka, Miloš; Stančić, Ljiljana (prir.): *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag DR. Anton Kovač, München, 39–46.
- Kuna, Herta (1991b): “Problemi jezičke standardizacije u Bosni i Hercegovini krajem XIX stoljeća na materijalu jezika štampe”, u: Okuka, Miloš; Stančić, Ljiljana (prir.): *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, Slavica Verlag DR. Anton Kovač, München, 146–158.
- Maglajlić, Munib (1999a): “Pjesnik Mirza Safvet”, u: Maglajlić, Munib (prir.): *Safvet-beg Bašagić: Pjesme, prepjevi, drame*, Preporod, Sarajevo, 5–24.
- Maglajlić, Munib (1999b): “Biografija”, u: Maglajlić, Munib (prir.): *Safvet-beg Bašagić: Pjesme, prepjevi, drame*, Preporod, Sarajevo, 335.
- Nakaš, Lejla (2003): “Jezik u književnom djelu Safvet-bega Bašagića”, u: *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XIX vijeka*, Radovi Instituta za jezik, knjiga XVI, Sarajevo, 13–156.

Nakaš, Lejla (2005): “Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 107–130.

Nametak, Alija (1976): “Marginalije o životu i radu muftije Ali-Fehme-efendije Džabića”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak 3, broj 4, Sarajevo, 187–199.

Nehring, Gerd-Dieter (2005): “Razvoj standardnog jezika za vrijeme Austro-Ugarske monarhije”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 303–319.

Pejanović, Đorđe (1961): *Bibliografija štampe BiH 1850–1941*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Rešidbegović, Amra (1997): “Osnivanje i rad Islamske dioničke štamparije u Sarajevu do 1918-te godine”, *Bosniaca: časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, godina II, broj 2, Sarajevo, 56–67.

Rizvić, Muhsin (1971): “Bibliografija”, u: Muhsin Rizvić (prir.) Safvet-beg Bašagić: *Izabrana djela, knj. II*, Svjetlost, Sarajevo, 255–290.

Rizvić, Muhsin (1990): *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, El-kalem, Sarajevo.

Rizvić, Muhsin (2000): *Behar: književnohistorijska monografija*, Svjetlost, Sarajevo.

Sarić, Safet (2007): “Bibliografija”, u: Sarić, Safet (prir.): *Osman – Aziz*, Edhem Mulabdić: *Na obali Bosne*, Preporod, Sarajevo, 581–595.

Serdarević, Šemsudin Zlatko (2004): “Velikan iz Bakamluka: Salih-beg Bakamović–mostarska duhovna vertikala”, tekst dostupan na internet-stranici <http://www.most.ba/089/074.aspx>, pristupljeno 26.8.2020.

Solak, Edina (2014): *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine: sociolingvistički pristup*, Institut za jezik, Sarajevo.

Stanojčić, Živojin; Popović, Ljubomir (2004): *Gramatika srpskoga jezika za I–IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Stevanović, Mihajlo (2004): *Gramatika srpskog jezika za srednje škole*, Predrag & Nenad, Beograd.

Sušilović, Slavko (1991): “Ogledalo”, u: Tutnjević, Staniša (ur.): *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850–1918*, knjiga III, Institut za književnost, Sarajevo, 922–926.

Šabanović, Hazim (1942): “Bašagićevo 'Ogledalo'”, *Kalendar Narodna uzdanica*, X/1942, Sarajevo, 177–187.

Šipka, Milan (prir.) (1999): *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Open Society Institute, Budapest.

Šator, Muhamed (2004): *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914*, Fakultet humanističkih nauka, Mostar.

Šator, Muhamed (2005): “Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 321–344.

Tanasić, Sreto (2005): “Jezik štampe do 1918. godine”, u: Monnesland, Svein (ur.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 345–364.

Tanović, Ilijas (2000): *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Traljić, Mahmud (1996): *Mali podsjetnik značajnih datuma islamske prošlosti Bošnjaka*, El-kalem, Sarajevo.

Traljić, Mahmud (1998): *Istaknuti Bošnjaci*, El-kalem, Sarajevo.

Vervaet, Stijn (2013): *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Zagreb–Sarajevo.

Vuletić, Franjo (1890): *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole. Dio I. i II. Nauka o glasovima i oblicima*, Naklada Zemaljske Vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo.

Zgodić, Esad (2003): *Bosanska politička misao: austrougarsko doba*, knjiga prva, DES, Sarajevo.

Internet-stranice

O *Željezničarskoj pragmatiki*:

https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%BDeljezni%C4%8Darska_pragmatika, pristupljeno 25. 8. 2020.

O turskom pjesniku Namiku Kemal:

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42869>, pristupljeno 26. 8. 2020.